ČASOPIS ZA KULTURU I DRUŠTVENA PITANJA • GODINA XVII • 2008. • BROJ 86 • CIJENA 15 KN

BEHAR

FAHRUDIN NOVALIĆ:
IMPERIJ POHLEPNOG POLITEIZMA
KNJIŽEVNI PORTRETI:
ENES KIŠEVIĆ
IN MEMORIAM:
ISMET ICO VOLJEVICA
LIKOVNO OKNO:
ZIJAH GAFIĆ
MULTIMONOLOG:
KAKO JE ZAGREBAČKA DŽAMIJA LIJEPA?

BEHAR, dvomjesečni bošnjački časopis za kulturu i društvena pitanja

Nakladnik:
Kulturno društvo Bošnjaka Hrvatske PREPOROD

Glavni i odgovorni urednik:
Sead BEGOVIĆ

Izvršni urednik:
Filip Mursel BEGOVIĆ

Uredništvo:
Senad NANIĆ, Ervin JAHIĆ, Sena KULENOVIĆ, Zlatko HASANBEGOVIĆ, Dino MUJADŽEVIĆ, Azra ABADŽIĆ NAVAEY

Rukopisi i fotografije se ne vraćaju

Adresa:
BEHAR
KDBH "Preporod"
Ilica 35, 10000 Zagreb, Hrvatska
Telefon i fax: 00385 (0)1 483-3635
e-mail: kdbhpreporod@kdbhpreporod.hr
seadbegovic@yahoo.com
web: www.kdbhpreporod.hr

Cijena po primjerku 15 kn, dvobroj 30 kn, godišnja pretplata 90 kn
Cijena u BiH: 3 KM, dvobroj 6 KM, godišnja pretplata 18 KM.
Cijene za inozemstvo: CHF 6 (godišnje 36), € 4 (godišnje 24), USA $ 6 (godišnje 36);

Kunski žiro-račun:
ZABA **2360000-1101441490**

Devizni žiro-račun: SWIFT ZABA HR 2X:
703000-280-3755185
(S naznakom: Preporod, za Behar)

Tiskano uz financijsku potporu iz državnog proračuna Republike Hrvatske putem Savjeta za nacionalne manjine Republike Hrvatske.

ISSN 1330-5182

Mišljenja i stavovi koje zastupaju autori, nisu nužno i stavovi uredništva.

KAZALO

RIJEČ UREDNIKA 3

ESEJ: TOKOVI MISLI
Fahrudin Novalić: Imperij pohlepnog politeizma 4

KNJIŽEVNI PORTRETI: ENES KIŠEVIĆ
Sead Begović: Sklad vokalne harmonije i posvemašnja ljubav prema svijetu 18
Enes Kišević (Razgovarao: Sead Begović): Bez vas sam kao bez ove ruke koja piše 20
Ervin Jahić: Abecedarij nježnosti ili poetske posvete čovjekoljublju i Bogoljublju 23

POETSKI GLASOVI
Enes Kišević: Neka Vaša Visost pogleda u zvijezde 25

MULTIMONOLOG
Senad Nanić: Kako je zagrebačka džamija lijepa 29

IN MEMORIAM: ISMET ICO VOLJEVICA
Ismet Ico Voljevica: Biografija 30
Nusret Idrizović: Vertikale Ismeta Ice Voljevice 32
Tonko Maroević: Pripitomljena gorčina, zaoštrena vještina 35
Ismet Ico Voljevica i Behar 36
Grga u dnevnom tisku 38

ESEJ: TOKOVI MISLI
Ajka Tiro Srebreniković: Razgovor (ne)ugodni naroda bošnjačkog 40

IZLOG KNJIGA 41

LIKOVNO OKNO
Filip Mursel Begović: Otuđeni svijet islama koji vapi da napokon progovori 42
Zijah Gafić: Aftermath/ Epilog 45
Zijah Gafić: Muslims of New York 48

IZLOŽBE
Vinko Šebrek: Sarajevo: Opsada u 40 slika 49
Senad Nanić: Nenašminkana stvarnost patnje 51

KAZALIŠTE
Emsud Sinanović: Amir Bukvić: "Djeca sa CNN-a" 52

PRIKAZI I KRITIKE
Sead Begović: Zamamno preobilje tajni 54

POVIJESNA ČITANKA
Husejn Alić: Lički muslimani 55

POETSKA ČITANKA
Musa, prevoditelj turske poezije 58

Na naslovnoj stranici: Parviz Tanavoli Heech, *Ništavilo i kavez duše*, Iran, 1972.

BROJ 1. GOD. I.

BEHAR

List za zabavu i pouku.

1. muharema 1318. | SARAJEVO | 1. maja 1900.

Behar je prvi slavni bošnjački list tiskan latinicom u Sarajevu godine 1900., a izlazio je sve do 1911. godine. Prvim mu je urednikom bio Safvet-beg Bašagić, a vlasnik Ademaga Mešić. Objavljivao je tekstove "za zabavu i pouku", izvorne i prijevodne književne priloge bosanske i islamske obojenosti. Beharov se sjaj nije dao integracijom pretopiti u bliske susjedne kulture, a niti preimenovati. Od 1992. godine izlazi zagrebački Behar ocijenjen "najboljim što su Bošnjaci dosad imali". On je najbolji izraz povezanosti nacionalne manjine sa životnom sredinom, dijasporom u svijetu i matičnim narodom u Bosni i Hercegovini. U desetogodišnjem razdoblju (1992.-2002.) glavni i odgovorni urednik zagrebačkog izdanja bio je književnik Ibrahim Kajan, a potom ga je zamijenio dr. Muhamed Ždralović koji je tu službu obnašao do ljeta 2006. godine.

Behar se krade i prelazi granice

Kada sam s jednim dijelom redakcije "Behara" bio pozvan na bošnjačke susrete koji su se održavali u Dubrovniku, na poziv Kulturno umjetničkog društva "Selam", moja je radost umalo uvenula od šoka kada sam na graničnom prijelazu Neum ustanovio da mi u putnoj torbi nedostaje neseser s osobnim stvarima i dokumentima: putovnicom i osobnom iskaznicom. Sve sam stvari uzalud više puta ispremetao, pritom se oznojio, problijedio i osjetio se od svih napušten, kao da sam grubo izbačen iz auta na pustu autocestu. Sa Senadom Nanićem i sinom Murselom, zaključio sam da, nažalost, nema druge već se vratiti prvim autobusom. Utučenom i shrvanom, jer sam se zaista radovao predstavljanju "Behara" bošnjačkoj zajednici u Dubrovniku, na um mi padne spasonosna ideja. Pokušat ću graničarima pod nos tutnuti nekoliko brojeva "Behara", pokazati im *uvodnik* to jest *riječ urednika* s mojom fotografijom, na taj se način legitimirati i pokušati im objasniti "da sam to ja" glavom i bradom, da je takva i takva stvar i da neodgodivo moram stići u Dubrovnik, pa možda bude razumijevanja. Začudo na hrvatskoj strani nije bilo problema – svi su granični službenici, njih trojica, na moje čuđenje, iz prvotne sumnjičavosti ubrzo prasnuli u smijeh i jedan drugome počeli pokazivati jedan broj "Behara" i u njemu moj uvodnik. Bio sam u čudu, nisam znao što to znači, te sam ubrzano pokušao povezati konce. Znam da nisam neki ljepotan, ali nisam ni komična rugoba.

- Ajd' prolazi, jado moj – reče mi jedan od njih i dadne mi znak da je prolaz slobodan. Uzeo sam onaj "Behar" i sa Senadom se i Murselom zagledao u taj moj famozni uvodnik koji izaziva smijeh i milosrđe. I…umah nam bude jasno. Naslov uvodnika (inače naslov jedne moje kratke ironijske priče) bio je: "Ja bijednik i fukara". No comment. Zatim je jedan službenik pokazao nenadano zanimanje.

- A vidi bogati Jerko, ima ovđe i slika, a jel' ima golih žena? Nema? – E *hebi* ga – Al' ipak ostavi nam nekolko komada, znaš i mi se dovatimo kulture kad zato ima vremena.

Činilo se da na bosanskohercegovačkoj graničnoj strani neće biti nikakvih problema. Oni barem znaju što je to fukara. "Behare" su uzeli na pregled sa zanimanjem, ali su također inzistirali da se provjere moji osobni podaci.

- Jedinstveni matični broj? – Mjesto i godina rođenja? – Ime oca?- Ibrahim! E, na tom se mjestu granični službenik trgne i žustro odmakne od računala.

- Hebo te babo, tako da znaš, i moj se zove Ibrahim, ajd prolazi umjetnik! Al' nam ostavi par komada ovih tvojih pisanija, znaš nismo ti mi njaki edepsuzi, znamo mi što je kulurni efendiluk pa kad se more i mi te stvari begenišemo. Eto, tako je "Behar" prešao granicu. To je donekle i shvatljivo, ljudski, ali da se krade iz javnih knjižnica, to je gotovo nepojmljivo. Naime, "Behar" od početka moga urednikovanja osobno distribuiramo po Zagrebu i drugdje, u desetak knjižnica, za potrebe njihovih čitaonica. Naime, smatram da bit Bošnjaka nije sadržana jedino u tome kako se sami doživljavaju, već i kako ih drugi doživljavaju. Stoga, neka ih čitaju. U zaprešićkoj knjižnici "Ante Kovačić" jednog sam dana primijetio da nedostaje svih osam brojeva "Behara". – Netko ih je ukrao – komentirala je ravnateljica – To ti, Seade, može služiti na čast, ta pomama za časopisom! – Bio sam zbunjen i gotovo siguran da ga nisu iz nekih mračnih razloga skinuli s police, jer u toj knjižnici jedanput mjesečno vodim književnu tribinu. Što sam mogao učiniti? Iz svojih sam zaliha iznovice na policu položio sve brojeve "Behara", pa neka ih opet ukradu. Halal im bilo!

Sead Begović

Imperij pohlepnoga politeizma

Sekularizacija svetog i sakralizacija svjetovnog

Piše: Fahrudin Novalić

Članak je uvodni tekst knjige "Imperij pohlepnoga politeizma: ogledi iz bioetike i socijalne ekologije", autora dr. sc. Fahrudina Novalića, koju je nakladnik Izvori iz Zagreba uvrstio u svoj izdavački program za 2009. godinu.

Ali čovjek je preradio djelo božje. Od žrtve i roba postao je osvajač i gospodar.

Henry Roger

Ne obaziri se na pohlepne i obijesne, koji se s pobožnošću igraju kao da je šala. Radije vjeruj u božanskost ljepote i neka ti ona bude početak čašćenja života i izvor čežnje za srećom.

Kahlil Gibran

U procijepu između svjetovnog i svetog – između svijeta i Boga, modernoga čovjeka neodoljivo privlače i očaravaju idoli svjetovne religije. Logos pohlepnoga politeizma – kapitala, profita, novca, moći, vlasti, sile, nasilja, kriminala, medija, koristi – dominira suvremenim svijetom, napose svijetom života u cjelini, reproducira i širi svoj zlokobni Imperij. Pritom, svjetski krupni kapital svoje svete interese i monopol proglašava nužnim, a štiti ih i snažnom čeličnom šakom – vojnom silom, i moćnom nevidljivom šakom – političkim, diplomatskim, ekonomskim, financijskim, kreditno-monetarnim, znanstvenim, tehnološkim, kulturnim, medijskim sredstvima i metodama. Obje šake se, ovisno o procjeni nositelja moći krupnoga kapitala, međusobno supstituiraju i dopunjuju.

Imperij pohlepnoga politeizma samostalno ili u suradnji s drugim nositeljima moći proizvodi glad, žeđ, siromaštvo, bijedu, bolest, smrt – planetarne pokazatelje pogaženoga dostojanstva čovjeka. Oni istovremeno postoje s pojavama rasipnog bogatstva. U mrežama – marki, tržišne globalizacije, agresivnog širenja kapital odnosa i reklamne industrije, agresivne ponude kredita i surogata novca koji nastaju iz kreditnog odnosa, nametanja standardiziranoga potrošačkog ukusa i koloniziranja masovnom kulturom, čovjek postaje sve manja žrtva. "Marku treba shvaćati", primjećuje Naomi Klein, "kao bit smisla moderne korporacije, a reklamiranje kao transporter koji se rabi za prijenos tog smisla svijetu", (Klein, 2002:16). Uspostavljanjem procesa globalizacije, korporacije su postale vodeća politička sila našeg vremena – postale su moćnije od vlada. Suvremeni čovjek, kao biće rasipne potrošnje i komfora – *creature comforniensis* zapostavlja kulturno-duhovnu i kreativno-stvaralačku dimenziju vlastitoga bića, a dominantno preferira pohlepno-prisvajačku. U beskraju lažne samoafirmacije i *statusfrenije* – pohlepnoga pristupa i posjedovanja materijalnih dobara, nezdravog rivalstva i ugleda – isticanja svoga društvenog položaja, čovjekova duša postaje sve plića. "Industrijalizam postvaruje duše", primjećuju autori *Dijalektike prosvjetiteljstva* (Horkheimer i Adorno, 1989:40). "Prezasićenost" ističe Aleksandar Solženjicin, "donosi nagrizajuću tugu srca" (Solženjicin, 1999:20). To su činjenice planetarne stvarnosti koje etika, a posebice bioetika i socijalna ekologija, ne smiju ignorirati. Bioetika je, nažalost, još uvijek opterećena nasljeđem antropocentrizma, iako je ispreplетenost i uvjetovanost odnosa i problema čovjeka tehnoznanstvenoga doba, svijeta živoga, prirode i *antropomorfnoga* svijeta – očita i uvjerljiva.

Moderni čovjek bezobzirno gospodari prirodom. Mit o racionalnosti, mit o stroju[1] i mit o materijalnom obilju – sastavni dijelovi ideje mita o neograničenom napretku, prepoznaju se u pragmatičnoj i agresivnoj tehnoznanstvenoj, ekonomskoj i kulturno-duhovnoj zbilji svakidašnjice. Nezajažljivo koristoljublje sve bezobzirnije potiskuju istinsko duholjublje. Antropocentrički svjetonazor i (ne)odgovornost, prema iskrivljenim mjerilima ljudskoga roda, koji su neodvojivi od navedenih mitova, postali su kulturno-duhovni izvor ekološke krize. Usto, još uvijek "jačaju oni", ističe Vladimir Gligorov, "koji se zalažu za protekcionizam, za veće oslanjanje na silu u rješavanju sukoba interesa i za marginalizaciju međunarodnoga prava i međunarodnih ustanova" (Gligorov, 2002:364). Mnogi, među njima i bogovi[2] svjetskoga kapitala, smatraju da su 'primitivna društva' ona u kojima ne dominiraju egoizam i pohlepa.

U daljem tekstu razmotrit ćemo: **bezgraničnost proizvodnje i potrošnje, globalna kriminalna ekonomija – kasino ekonomija, rat i terorizam, imperij – decentralizirani i deteritorijalizirajući oblik vladavine, u što vjeruje tko (ne) vjeruje?, sekularizacija religije i religizacija sekularnoga** – s osnovnim uzrocima (teorijama) sekularizacije – funkcionalistički uzrok; racionalizacija života, privatni sakralni svijet i religijsko tržište; izjednačavanje problema sekularizacije s problemom diferencijacije ustanova u društvu, tranzicija i privatizacija; te **sveti bojovni neokolonijalizam.**

BEZGRANIČNOST PROIZVODNJE I POTROŠNJE

Govoreći uopćeno, čovjek je skloniji zadovoljavanju bioloških nego kulturno-duhovnih potreba. Skloniji je i materijalnom osvajanju, prisvajanju, posjedovanju, osjetilnom

uživanju i upadljivom izdvajanju – upadljivoj dokolici, upadljivoj potrošnji, upadljivom pristupu dobrima i uslugama, nego uzdržividosti od njih. Potrošnja ne poznaje ni granice proizvodnje niti granice potrošnje. "Potrošač je vječno (i razmaženo, op. a.) dojenče koje plače za svojom bočicom, (a kad je dobije najčešće je drži objema rukama, op. a.). To je vidljivo u patološkim pojavama, kao što su alkoholizam i uživanje droga" (Fromm, 1986:38). Moderni se potrošači, prema Frommu, mogu poistovijetiti s formulom: "*jesam = ono što imam i ono što trošim*" (Fromm, 1986:39). Trošenje je oblik imanja, iznimno važan za današnja društva obilja. Da bi se nešto imalo mora se imati pristup njemu. Zato se vlasništvo treba proširiti, smatra MacPherson, uključujući pravo ne biti isključen iz pristupa (moći, utjecaju – odlučivanju o uvjetima vlastitoga života; života i razvoja uopće, op. a.), (u: Rifkin, 2005:298).

Potrošačko društvo i njegovi dijelovi u društvima koja nisu u svemu postala potrošačka društva, veoma uspješno funkcioniraju kao 'sredstvo općeg procesa zavođenja' (Gilles Lipovetsky) koji teži reguliranju potrošnje, organizacija, informiranja, odgoja i obrazovanja, moralnog ponašanja. Riječ je o rasipnom obilju proizvoda i usluga – rasipanju prirodnih i društvenih potencijala – porastu hedonizma, euforičnom ozračju iskušenja, prestiža i slave. Pojedinac, pritom, može birati i mijenjati elemente mozaika svoga načina života. Zavođenje potiče i razvija privatnost, individualizaciju, personalizaciju – potiče i razvija "narcisizam koji je posljedica i minijaturizovana manifestacija procesa personalizacije, simbol prelaska s ograničenog individualizma na totalni individualizam" (Lipovecki, 1987:11).

Slika racionalnoga svjetskog poretka koji je stvorio Logos ili racionalni Veliki Arhitekt (Touraine, 2007:243), dominira globalnom kriminalnom ekonomijom.

GLOBALNA KRIMINALNA EKONOMIJA – KASINO EKONOMIJA

Po svojem principu okupljanja i unutarnjeg avanzmana, političke stranke se pretežno sastoje od članova osrednje pameti i karaktera, ali nadprosječne lukavosti i pohlepe za vlašću, novcem i publicitetom.

Ivan Supek.

Neodgovornim odnosom prema vlastitom članstvu i građanima, vodstva mnogih političkih stranaka, državnih i društvenih institucija u svijetu postdemokracije (Crouch, 2007), postala su utočišta pojedinaca i skupina koji su ispunjavanje političkih i inih programa podredili svojim i interesima, potrebama i željama krupnoga kapitala. Korumpirane nacionalne elite, svoje spasenje traže u anarhiji vlastitih "ničijih zemalja" – termin Manuela Castellsa (Castells, 2003). Traže ga u svijetu pragmatizma, komercijalizma, utilitarizma, konzumizma, hedonizma – u svijetu pohlepnoga politeizma, a ne na nebu. Stoga, sakralizacija

svjetovnog u prvi plan, sve više ističe svjetovne stvari, osobe, društvene skupine i događaje, a među njima i moćne grabežljive pojedince – "grabežljive zvijeri" (Spengler, 1991) i društvene skupine političke, ekonomske, vojne, tehnoznstvene, vjerske, medijske[3] i ine provenijencije – "grabežljive čopore" (Spengler, 1991). U mnogim aspektima građani su vlastitu nadu u istinsku demokraciju i odgovornu slobodu zamijenili frustracijama i apatijom. Colin Crouch takvo društveno stanje i njegove pogubne posljedice naziva postdemokracijom, ali i ističe da razvoj demokracije i dalje ostaje osnovna potreba politički angažirane javnosti.

Odvojeno i kao sprega, sustav globalne kriminalne ekonomije i podružnice njezinih nacionalnih političkih i poslovnih elita – nacionalne politokracije, plutokracije, korupciokracije – čine jezgru i pokretački duh svijeta Imperija pohlepnog politeizma – svijeta svjetovne religije. Nju proizvodi sekularizacija[4] svetog i sakralizacija svjetovnog. Erich Fromm primjećuje da "u modusu bivstvovanja bog, prvotno simbol vrhunske vrijednosti koju možemo naći u sebi, u modusu imanja postaje idol" (Fromm, 1986:53). Božanstva – idoli i instrumenti svjetovne religije postali su kapital, profit, moć, vlast, sila, politika, kriminal, mediji, obmana, vidljivi i nevidljivi rat, terorizam, nasilje uopće, novac kao sveopće mjerilo vrijednosti. To su neke od najčvršćih karika i najviših svjetovnih svetinja u lancu koji omogućava posjedovanje atraktivnih pozicijskih dobara ili samo omogućavaju pristup tim dobrima. Novac – bog-logos kao nadljudska svemoć vlada ljudima, a oni mu služe kao predani vjernici, vjerujući da im može kompenzirati sve njihove osobne, grupne i institucijske nedostatke i riješiti sve probleme. U univerzalnosti svojstva novca Marx prepoznaje svemoć njegova bića. "Novac je svodnik između potrebe i predmeta, između života i čovjekova sredstva za život" (Marx i Engels, 1976:308). Shakespeare u Timonu Atenskom pita što je novac i odgovara:

"Zlato? Skupocjeno, blistavo, crveno zlato?
Ne, bogovi!..." (u: Marks i Engels, 1976:308).

Shakespeare osobito ističe dva svojstva novca:

"1. On je vidljivo božanstvo, pretvaranje svih ljudskih i prirodnih svojstava u njihovu suprotnost, opća zamjena i obrtanje stvari; on bratimi nemogućnosti;

2. On je opća prostitutka, opći svodnik ljudi i naroda" (u: Marx i Engels, 1976:310). "Globalna kriminalna ekonomija", smatra Castells, "(...) bit će temeljna značajka dvadesetprvoga stoljeća i njezin politički, ekonomski i kulturni utjecaj prodrijet će u sve sfere života. Ne postavlja se pitanje hoće li se naše društvo moći riješiti kriminalnih mreža, već neće li na kraju kriminalne mreže kontrolirati veliki dio naše ekonomije, institucija i svakidašnjega života" (Castells, 2003:378). Nacionalni birokratski aparati u uvjetima globalne kriminalne ekonomije, koju neki autori nazivaju i kasino-ekonomija, osobito unutar poluintegriranoga i djelomično funkcionalnoga institucionalnog sustava, kakav je sustav sadašnje Europske unije, potiču stvaranje "ničijih zemalja" u kojima uzajamno funkcioniraju moć, nasilje, kriminal, dominacija i novac. Sve se to događa u uvjetima zavidne pokretljivosti kapitala, ljudi i informacija; otpora promjenama nacionalnih sustava kontrole kako bi očuvali monopol vlasti, te nedovoljne razvijenosti europskoga sustava kontrole. Riječ je o stvaranju i upotrebi 'satelitskih elita' od strane biomoćnih i biopolitičkih svjetskih elita – najdjelotvornijeg načina vladanja manje moćnim državama i malobrojnim narodima.

Države-nacije i njihovi ideolozi u strukturi svoje nacionalne ideje[5] "nacionaliziraju" – nacionalno prevrednuju veoma široki spektar bića, pa i ono u ljudi biologijsko, prirodno, morfološko, vitalno (usp. rasističke teorije nacije). Frustracijski realpolitički prostor južnoslavenskog Balkana očituje se u etničkoj imaginaciji u kojoj se ističe snažni epski genotip moći – kult heroizma u kojem prednjači sila i nasilje (Katunarić, 1994:203). Trijumf ideologije krvi i tla – misao i djelo filosofije palanke neodvojivi su od takva kulta heroizma[6]. Duh palanke nije ni selo ni grad, to je "duh kolektivne volje, jedno-obraznosti kojom se ta volja izražava (...). *Infantilizam* je korelativan palanačkom duhu", primjećuje Radomir Konstantinović (Konstantinović, 1981:10). *Govor "krvi", "krv svesti" u beskrajnom kruženju beskrajnog nasilja, orgija ubistva, orgija u slavu te krvi*, samo su neki od pojmova koje upotrebljava Konstantinović kad govori "o pozivu na zlo nasilja iracionalnog nad racionalnim (opšteg nad pojedinačnim)" (Konstantinović, 1981:370-371). Slijepo obožavanje radikalnog zla[7] nije obilježje samo srpskog etnocentrizma i religijskog fundamentalizma, nego i obilježje svakog etnocentrizma i religijskog fundamentalizma kao vladavine duhovnoga carstva zla (Hegel) nastalog na apsurdnosti uma orijentiranog na sadizam i nekrofiliju kao maligne oblike agresije (Fromm). Kad "prošlost postaje ne samo jedini princip, nego i orijentir za budućnost, to je onda nešto još mnogo gore i od onoga klasičnoga 'radikalnog zla'. To je, naime, put u bitni *besmisao* života, koji je tu stavljen u pitanje" (Kangrga, 2004:494).

A logos rata i terorizma jeste put u besmisao života. Bogovi rata i terorizma bezgranično su neosjetljivi na sveopću ratnu i terorističku destrukciju. Naprotiv, oni je potiču i sponzoriraju.

RAT I TERORIZAM

Nema nikakve racionalne svrhe, nikakve tako ispravne norme, tako uzornog programa, nikakvog lijepog socijalnog ideala, nikakvog legitimiteta ili legaliteta koji bi mogao opravdati da se ljudi za njih međusobno ubijaju. (...) Ni etičkim niti juridičkim normama ne može se utemeljiti rat.

Carl Schmitt

Kanibali u Africi zazivaju svoje bogove, kad peku svoju tetku za doručak, baš kao i evropski biskupi (i svećenici bilo koje religije, op. a.), kad blagoslivljaju topove. Jedan bog čuva Srbiju, a drugi drži s Hrvatima i s mnogim krunisanim glavama, carevima, kraljevima,...

Miroslav Krleža

Tzv. uzorne liberalne demokracije Zapada međusobno se vojno ne sukobljavaju, ali među svojim građanima šire

'kulturu straha'. Rat, terorizam i 'kultura straha' (Frank Furedi) – 'politika straha', posebice nakon 11. rujna, stvara ozračje u kojem se građani "iracionalno boje nepoznate prijetnje", bilježi Srećko Horvat u razgovoru s Frankom Furedijem – profesorom sociologije na Sveučilištu u Kentu, Velika Britanija (Horvat, 2008:38). Furedi u knjizi *Invitation to Terror : The Expanding Empire of the Unknown* (2007)/ (*Poziv na teror : širenje Imperija nepoznatoga*, tvrdi da Zapad privlači terorizam. Naime, legitimno je širiti 'plemenite laži' – legitmno je strašiti ljude kako bi se oni ponašali onako kako odgovara kreatorima službene medijske konstrukcije zbilje – kreatorima kvazijavnoga mnijenja.

Razmatrajući uvjete rasta moći terorističkih akcija, Ulrich Beck, osim ostalih uvjeta navodi i eksponencijalno multipliciranje opasnosti od terorizma tehničkim napretkom. "S tehnologijama budućnosti – genetičkom tehnologijom, nanotehnologijom i tehnikom robota", upozorava Beck, "otvaramo 'novu Pandorinu kutiju' (Bill Joy)"; (Beck, 2004:32). Državni monopol nad sredstvima prisile podrivaju genetička manipulacija, komunikacijska tehnologija i umjetna inteligencija. Ako se to na međunarodnoj razini učinkovito ne spriječi na pomolu je individualizacije rata. To znači "ratove" ne bi vodile samo države protiv država, nego bi ih mogli voditi i pojedinci protiv država.U takvim uvjetima svaki pojedinac može postati sumnjiv kao mogući terorist, te bi morao biti spreman da ga se, "zbog sigurnosti", provjerava bez konkretnog i opravdanog povoda. "Države bi se morale udruživati s državama *protiv* građana, kako bi spriječile opasnost koja im prijeti od njihovih građana" (Beck, 2004:33). Možemo pretpostaviti da bi to dovelo do kraja demokracije.

Je li Antiteroristička koalicija, formirana nakon terorističkog napada na Sjedinjene Američke Države 11. rujna 2001., primjer takvog početka udruživanja? Fundamentalizam svakog državnog terorizma i terorizma samoubojica, kao radikalna destrukcija i osveta jednakom ili većom smrti, reproducira ratnu i terorističku destrukciju, zaboravlja Boga i štuje neke druge bogove. Urlich Beck smatra da je američki predsjednik Bush, služeći se političkom moći stečenom zbog percepcije terorističke ugroženosti, počeo izgrađivati nadnacionalne kontrolne države u kojima se velika važnost pridaje sigurnosti i vojsci, a vrlo mala slobodi i demokraciji. Zato postavlja ključno pitanje: "tko će definirati što je 'nadnacionalni terorist'? SAD nije samo žrtva terorističkog napada, već ujedno i globalni šerif, tužitelj, svjetski sudac, porotnik i izvršitelj kazne" (Beck, 2004:33).[8] Antiteroristički savez – savez moćnih, bogatih i poslušnih nacionalnih elita, na čelu s američkim vladajućim establišmentom, u okupiranim zemljama nekažnjeno muči i ubija, ne samo teroriste i borce za slobodu, nego i nedužne civile – starce, žene, djecu. "Posjedujemo 50 posto bogatstva svijeta, ali samo 6,3 posto njegova stanovništva. Naša je zbiljska zadaća održati ovo stanje nesrazmjera. U tu svrhu moramo se lišiti svake sentimentalnosti. (...) valja nam prestati razmišljati o ljudskim pravima, podizanju životnog standarda i demokratizaciji", rekao je George Kennan, strateški planer SAD-a, još 1948. godine. Orijentacija na održavanje takva nesrazmjera i uopće dominacije u svijetu postala je

trajno obilježje zapadnog moderniteta s Amerikom – američkom vladom kao njegovim povijesnim predvodnikom.

Hladni rat nije prestao. Samo je promijenio oblike i, unekoliko, metode i sredstva djelovanja. Slom bipolarnoga svjetskog poretka potkraj 20. stoljeća zamijenila je tripolarnost na početku 21. stoljeća koja se gradi na tezi 'borba protiv globalnoga terorizma', čija su doktrinarna sredstva 'preventivni rat' i 'sukob civilizacija'; te konfrontaciji s Rusijom. Pentagon je službenu američku vojnu strategiju definirao kao doktrinu Dominacije punog spektra (u daljem tekstu, DPS) – potrebu za zajedničkim djelovanjem vojnih snaga i drugih državnih institucija, važnost suradnje sa saveznicima i ostalim partnerima.[9] Obrana od balističkih raketa jedna je od sastavnica doktrine DPS koja podrazumijeva cjelokupnu zemlju i svemir, čak i *cyberspace*. Pentagon među osam prioriteta navodi "djelovanje sa zemlje, iz svemira, iz međunarodnih voda, zračnoga prostora i *cyberspacea*" (Engdahl, 2008:56). Ruski general Leonid Ivašov, ekspert doktrine hladnoga rata, u govoru na jednoj međunarodnoj konferenciji u Bruxellesu početkom 2006., osim ostaloga, rekao je:

"Današnji međunarodni terorizam jest fenomen u kojemu se državne i nedržavne političke strukture zajednički koriste terorom kao sredstvom za postizanje političkih ciljeva pomoću zastrašivanja ljudi, psihološke i socijalne destabilizacije, eliminacije otpora moćnih organizacija i stvaranja odgovarajućih uvjeta za manipuliranje državnom politikom i ponašanjem ljudi cijelih zemalja.

Terorizam je oružje kojim se koriste u novoj vrsti rata. Istodobno, međunarodni terorizam, u sprezi s medijima, postaje upraviteljem globalnoga procesa" (Engdahl, 2008:132).

U tom kontekstu Ivašov analizira ono što se 11. rujna 2001. dogodilo u Sjedinjenim Američkim Državama:

"1. Oraganizatori toga napada bili su politički i poslovni krugovi koji su zainteresirani za destabilizaciju svjetskoga poretka i... koji nisu bili zadovoljni dinamikom ni smjerom procesa globalizacije...

2. Samo tajne službe... imaju mogućnost isplanirati, organizirati i provesti operaciju takvih razmjera. Općenito, tajne službe stvaraju, financiraju i nadziru ekstremističke organizacije...

3. Osama bin Laden i Al Kaida ne mogu biti oraganizatori ni izvođači napada od 11. rujna...

Operacija terorističkih napada izvedenih 11. rujna skrenula je tijek događaja u svijetu na smjer koji su izabrali transnacionalna mafija i međunarodni oligarsi – oni koji se nadaju da će preuzeti vlast nad prirodnim bogatstvima na ovome planetu, nad svjetskom informacijskom mrežom i nad tijekom kapitala. Ta je operacija išla u korist američkoj gospodarskoj i političkoj eliti, koja također teži ovladavanju svijetom" (Engdahl, 2008:132-133).

Stanley Hilton, bivši čelnik ureda senatora Boba Dolea, danas ugledan odvjetnik u Washingtonu,

"zastupa stotine obitelji žrtava napada od 11. rujna. On je predsjednika Busha tužio za umiješanost u taj napad. U jednom intervjuu... je izjavio '...tužimo Busha, Condoleezzu Rice, Cheneyja, Rumsfelda, i Muellera (direktora FBI-ja) za sudioništvo, zato što su oni osobno ne samo dopustili da se taj napad dogodi, nego i zato što su ga zapovijedili... više dokaza, koje sam tijekom godinu i pol dana prikupio, potpuno mi jasno pokazuje da je to nedvojbeno Vladina operacija i da je ta operacija najveći čin izdaje i masovnog ubojstva u američkoj povijesti'" (Engdahl, 2008:134).

Okrutna ratna destrukcija, i početkom 21. stoljeća, kao da se dosljedno provodi prema scenariju Mark Twainovog eseja *Ratna molitva*[10], u kojem se Bogu obraća kao demonu, krvniku i rušitelju:

"Gospodine Bože naš, pomozi nam da našim granatama sataremo njihove vojnike i pretvorimo njihova tijela u krvave komadiće; pomozi nam da njihova ljupka polja pokrijemo gomilom njihovih mrtvih domoljuba; pomozi nam da se tutanj pušaka zagluši vriskom njihovih ranjenika koji se grče u bolovima; pomozi nam da opustošimo njihove skromne domove orkanom naše vatre; pomozi nam da gnječimo srca njihovih bezazlenih udovica, puna bespomoćne tuge; pomozi nam da ih istjeramo iz beskrovnih domova zajedno s njihovom malom djecom da lutaju bez prijatelja po svojoj opustošenoj i očajnoj zemlji u dronjcima, gladni i žedni" (u: Zinn, 2003:90-91).

Pozivajući se na Georgesa Bataillea, Jakov Jukić ističe da je rat (i ratovanje, op. a.) po mnogo čemu sličan vjerskoj svetkovini, jer po oblicima i sadržajima rasipanja, uništavanja, trošenja i uzbuđenja – rat je najbliži religijskom blagdanu (Jukić, 1994:173).[11] Slike ratne destrukcije iz Twainovog eseja *Ratna molitva* dio su svakodnevice u ratom okupiranom, razorenom i opustošenom Iraku, Afganistanu,[12] teritoriju tzv. Palestinske samouprave, te u ratnim sukobima devedesetih godina 20. stoljeća, na prostoru bivše Jugoslavije, kao i u međunacionalnim i međureligijskim sukobima u Africi[13]. U kolovozu 2008. ruske oružane snage okupirale su Gruziju. Veliku većinu tih sukoba, eksplicitno i implicitno, potiču, financiraju i nadziru političke elite na vlasti, elite svjetskoga i nacionalnog kapitala – vladajuće elite pohlepnih bankara, nadobudnih moćnika, političkih trgovaca nadom frustriranih i apatičnih građana. Oni su imperatori suvremenoga svijeta.

O kakvom je Imperiju riječ?

IMPERIJ – DECENTRALIZIRANI I DETERITORIJALIZIRAJUĆI OBLIK VLADAVINE

Shvaćanje Imperija kroz povijest pomažu nam da lakše i bolje shvatimo prirodu sadašnjega nacionalnog i svjetskog poretka, u kojem se pojavljuje i fenomen Imperija pohlepnoga politeizma. Tukidid, Livije, Tacit i Machiavelli, koji tumači njihovo djelo; Michael Hardt, Antonio Negri, Jean Ziegler Arundhati Roy, Emmanuel Todd, Frank Furedi, eksplicitno ili implicitno, smatraju da se Imperij stvara ne samo na temelju upotrebe krute moći i sile, nego i na sposobnosti da se moć i sila predstave u svome iznimno mekom izdanju – kao da su u službi prava, pravde, istine, mira, sreće i ljudskog zadovoljstva. Riječ je i o primjeni suptilnih metoda i sredstva – supstituciji i(li) dopuni legalnih djelovanja prikrivenim djelovanjima. S globalnim poretkom pojavila su se nova sredstva i metode vladanja – nove strukture vladavine, a s njima i novi oblici suverenosti.

"Sve manja suverenost nacionalnih država i njihova sve veća nesposobnost da uređuju ekonomske i kulturne razmjene", pišu Hardt i Negri, "u stvari je jedan od prvih simptoma nastupajućeg Imperija" (Hardt i Negri, 2003:8). Za razliku od imperijalizma, u kojem je suverenost nacionalne države bila njegov kamen-temeljac, Imperij ne uspostavlja nikakvo teritorijalno središte moći, niti se oslanja na utvrđene granice ili zapreke. "On je *decentralizirani* i *deteritorijalizirajući* aparat vladavine koji postepeno uključuje cijelo globalno područje unutar svojih otvorenih granica koje se sve više šire" (Hardt i Negri, 2003:8). Imperij upravlja hibridnim identitetima – podaničkim administracijama nacionalnih satelitskih elita "i mnogostrukim razmjenama putem zapovjednih mreža koje se lako (konformistički, op. a.) prilagođavaju. Različite nacionalne boje imperijalističke karte svijeta pomiješale su se i stopile u imperijalnu globalnu dugu" (Hardt i Negri, 2003:8). Moderne mreže takve – decentralizirane i deteritorijalizirane, ali globalizirane planetarne stvarnosti čine velike organizacijske koncentracije moći i njezine velike difuzije na brojne pojedince i društvene skupine u njezinom stvarnom ili prividnom korištenju. U tom smislu A. Tocqueville govori i o koncentracijskom/difuzijskom sklopu i obilježju moći u političkoj modernosti (u: Kalanj, 1994:60)[14], a Ulrich Beck o dvije preventivne strategije dominacije. Prva, 'strategija zlih država', prema kojoj se utemeljuje međudržavni sustav prestiža svjetskog ekonomskoga 'kapitalističkog društva', prema ljestvici načinjenoj shodno normama neoliberalizma, na slobodoljubive 'dobre države' i svjetskome miru opasne 'zle države'. Druga je strategija 'neoliberalizacije države', prema kojoj se "državno-autonomna politika organizira po uzoru odveć revne, neoliberalne poslušnosti" (Beck, 2004:213-214).

Jean Ziegler, u *Imperiju srama : refeudalizacija svijeta*, svjedoči o refeudalizaciji svijeta dugom i glađu – o dva moćna oružja masovnoga uništenja. Nove feudalne velikaše Ziegler naziva kozmokratima – vlasnicima privatnih transkontinentalnih tvrtki u industriji, bankarstvu, uslužnim službama, trgovini. Te tvrtke provode svjetsku vlast. "500 najvećih transkontinentalnih kapitalističkih tvrtki danas nadzire 52 posto bruto proizvoda svijeta, a čak 58 posto tih tvrtki potječe iz SAD-a. Sve zajedno, one zapošljavaju samo 1,8 posto svjetske radne snage. Tih 500 tvrtki nadzire najveća bogatstva 133 najsiromašnije zemlje svijeta" (Ziegler, 2007:205). Nadziruć glavne laboratorije i svjetske istraživačke centre najrazvijenijih tehnoloških i znanstvenih znanja, transkontinentalne kompanije upravljaju cijelim procesom materijalnoga razvoja i života (Ziegler, 2007:205-206). One su i nositelji biomoći.

Biomoć – drugo ime za podčinjavanje društva pod kapital, koncentrira se u međunarodnim korporacijama i institucijama, koje u drugoj polovici dvadesetog stoljeća počinju biopolitčko pozicioniranje u svjetskim okvirima. To je oblik moći koji iznutra upravlja, regulira, prisvaja i preobličava društveni život; izravno uključuje produkciju i reprodukciju života. Na djelu je jaka tendencija 'kolonizacije svijeta života' od strane sustava koji sačinjavaju privreda i država (ili moć), koji se osamostaljuje naspram svijeta života zanemarujući norme (Burger, 1988:XXI). Odlučujuća moć koncentrirana je u sedam najrazvijenijih zemalja svijeta (G-7), a najviše u Sjedinjenim Američkim Državama kao jedinoj svjetskoj supersili[15]; u nekoliko međunarodnih korporacija[16] i ne na posljednjem mjestu u tri najtajnovitije međunarodne financijske i gospodarske institucije – Svjetskoj banci, MMF-u, WTO-u, kojima dominira SAD. Osobe koje ih vode imenuju se iza zatvorenih vrata.

Američki Imperij nastao je na genocidnim temeljima – "na masakru milijuna starosjedilaca, krađi njihove zemlje i, nakon toga, otimanju i porobljavanju milijuna crnaca iz Afrike kako bi radili na toj zemlji. Na tisuće su ih umrle na morima dok su ih prevozili kao stoku u kavezu između kontinenata" (Roy, 2004:54). I danas Amerika izvozi svoju ratnu tehniku i militarizam, svoje ekonomsko i dužničko ropstvo, svoje okrutno kulturno nasilje siromašnim zemljama. Govoreći protiv Vijetnamskog rata Martin Luther King je primijetio: "Problem rasizma, problem ekonomske eksploatacije i problem rata su međusobno povezani" (Roy, 2004:143). Moć ima rok trajanja, ali njezino moćevanje često dugo traje.

U kontekstu refeudalizacije svijeta Jean-Paul Marat kaže: "Dobar je princ najplemenitije djelo Stvoritelja, najčistije kada se želi ukazati čast ljudskoj prirodi i predstaviti se božanskim" (Ziegler, 2007:207). Na istom mjestu J. Ziegler pojašnjava da novi prinčevi, kao i njihovi prethodnici feudalci prije 1789., žive takoreći besplatno – dvorci, mondenske svečanosti, gozbe, putovanja – sve se plaća zlatnom kreditnom karticom koju pokriva tvrtka, neovisno od ukupno potrošene svote. Jedina razlika je u tome da su svečane zaprege konja i kočije zamijenili privatni zrakoplovi i luksuzne limuzine (Ziegler, 2007:207). Svaka transkontinentalna kapitalistička kompanija ima svoje ministarstvo propagande, vlastite špijunske i protušpijunske službe, vlastite ekipe izvršitelja. Sve su te tajne službe aktivne na svih šest kontinenata (Ziegler, 2007:210-211). Walter Hollenweger, poznati teolog sa sveučilišta u Zurichu, ovako je opisao stanje duha bogova svjetskog kapitala – njihove ubojite identitete, koji u svojim rukama drže pravo na život i smrt milijarda ljudi:

"Bjesomučna neograničena pohlepnost naših bogataša i korupcija elita u takozvanim nerazvijenim zemljama čine jedno golemo planirano ubojstvo... Svugdje u svijetu, i to svakoga dana, ponavlja se betlehemski pokolj nedužnih" (u: Ziegler, 2003).

Koga u Hrvatskoj zanimaju takve žrtve? Koga zanima Dostojanstvo, međusobno uvjetovanoga živog i neživog svijeta? Kome su, i u kojoj mjeri, etika i moral vjera ili sastavni dio vjere? Može li tzv. nevjernik živjeti moralan život?

U ŠTO VJERUJE TKO (NE) VJERUJE?

Netko može biti ateist dok prakticira vjeru u Boga, i vjernik kada prakticira ateizam

Henri de Lubac

Da li si vjerski vođa, koji iz priprostosti pobožnih utrži sebi grimizno ruho, a iz njihove dobrote zlatnu krunu; koji živi u sotonskom obilju i pritom neprijateljski pljuje po sotoni? Tad si heretik i svejedno je, postiš li danju i moliš li se noćima.

Kahlil Gibran

Opravdano dvoji Vittorio Foa kada kaže kako nije baš osobito uvjeren da je sučeljavanje vjernika i nevjernika pretjerano koristan put za propitivanje posljednjeg temelja etike.[17] U tom smislu Hans Küng primjećuje da i nevjernik može živjeti moralan život. "Zar je onaj tko vjeruje", pita Foa, "uostalom baš tako siguran da vjeruje?, a nevjernik (govorim iz iskustva) baš tako siguran da ne vjeruje?" (Foa, 2001:129). Ili, kako je to lucidno primijetio Gianni Vattimo, da čovjek "više 'vjeruje da vjeruje', nego što zbiljski uspijeva postati religioznim bićem" (u: Mardešić, 2007:433). Za Amina Maaloufa vjernik je onaj koji vjeruje u određene vrijednosti – koje bi sažeo u jednu jedinu: ljudsko dostojanstvo. Sve ostalo je samo nada ili mit" (Maalouf, 2002:53). "Vjerujem li u Boga?", pita se, Raymond Moody, slavni američki liječnik i istražitelj 'života nakon smrti', te odgovara: "Moj um ne može nikako dokučiti ili pak izraziti što je to Bog. Ali molim mu se već dugo svaki dan" (Plečko, 2008:25-26). Drugim riječima, na velikoj je kušnji sposobnost religioznog življenja i osjećanja misterija svetoga.[18]

"A mi koji kažemo da ne vjerujemo", pita Claudio Martelli, "vjerujemo li i mi još uvijek u nešto? (...). I to je vjerovanje: vjerovanje u znanost, u medicinu, u karijeru, u strukovne i profesionalne zapovijedi, u suce, u policiju, u osiguravajuća društva, (u istinu, pravdu, humanost, ljubav, održivi razvoj, dostojanstvo čovjeka, op. a.). Život suvremena čovjeka stalno je ispovijedanje njegova svjetovnog vjerovanja u stvari ponekad mutnije, apsurdnije, smješnije i jeftinije od onih koje se već u premisi proglašavaju zasnovanima na otajstvu" (Martelli, 2001:138-139). Za Umbertoa Ecoa, etika je njegova vjera.

"Prosvjetiteljstvo Baylea i Voltairea[19], Rousseaua i Kanta, Newtona i Laplacea, koliko god bilo kritično i oslobođeno svih obmana", smatra Claudio Martelli, "duboko je kršćansko: heterodoksno, ekumensko, tolerantno, ali kršćansko, i ako već ne dušom i tijelom, vjerno nekom osobnom Bogu, svakako u uvjerljivoj i dovoljno otvorenoj mjeri, teistično" (Martelli, 2001:138). Svjetovni kredo kršćanskoga humanizma Martelli prepoznaje unutar kršćanstva – unutar povijesti Zapadnoga Boga – u pojavi svjetovne svijesti i njezinih deklinacija – u poštivanju drugih, nepovredivosti osobnih prava, slobodi znanosti[20], trpeljivom prihvaćanju religioznog ili političkog pluralizma, političke ekonomije i ekonomskog tržišta (Martelli, 2001:138). A što je sa svjetovnim kredom kršćanskoga i svakoga drugog fundamentalizma, cinizma i rasizma? U što vjeruju njihovi ideolozi i nositelji?

Thomas Henry Huxley i Abraham Lincoln bili su, prema normama svoga vremena, ispred njega, možemo reći – bili su napredni. Huxley je bio veliki prosvijetljeni um i uzoran liberal, a Linkoln oslobodiltelj robova. Međutim, njihovo shvaćanje rase bilo je rasističko. Huxley je 1871. napisao: "Nijedan racionalan čovjek, upoznat s činjenicama, ne vjeruje da je prosječan crnac ravnopravan, a kamoli superioran, bijelom čovjeku. A da je to istina, jednostavno je nezamislivo, kad se uklone svi njegovi nedostaci i kad naš rođak istaknute čeljusti bude ravnopravan i bez povlastica, da će on biti u stanju nadmetati se uspješno sa svojim suparnikom većega mozga, a manje čeljusti, u borbi koja se vodi mislima, a ne ugrizima" (u: Dawkins, 2007:242). U raspravi sa Stephenom A. Douglasom iz 1858, Lincoln je kazao: "Reći ću, dakle, da nisam, niti sam ikad bio, sklon tome da se postigne na bilo koji način društvena i politička jednakost bijele i crne rase; da nisam, niti sam ikad bio, sklon tome da crnci imaju pravo glasa ili da budu porotnici, niti da se kvalificiraju za neku službu niti da ulaze u brak s bijelim ljudima; i reći ću, k tome, kako postoji tjelesna razlika između bijele i crne rase za koju vjerujem da će zauvijek priječiti da dvije rase žive zajedno u uvjetima društvene i političke jednakosti. I budući da ne mogu tako živjeti, dok ostaju zajedno, mora postojati položaj nadređenoga i podređenoga i ja sam, kao svaki drugi čovjek, u prilog tome da se nadređeni položaj dodijeli bijeloj rasi" (u: Dawkins, 2007:243). Također je "poznato da su Washington, Jefferson i drugi ljudi prosvjetiteljstva imali svoje robove" (Dawkins, 2007:243).

Kakvi su opći trendovi crkvene religioznosti danas?

Ronald Inglehart i Pippa Norris u knjizi *Sveto i svjetovno : religija i politika u svijetu*, zaključuju: "Ova knjiga je dokazala da su se, s porastom razina egzistencijske sigurnosti, javnosti praktički svih industrijski razvijenih društava kretale prema svjetovnijim orijentacijama barem tijekom posljednjih 50 godina" (Inglehart i Norris, 2007:209). "*Bogata društva postaju svjetovnija, ali svijet u cjelini postaje religiozniji*" (Inglehart i Norris, 2007:190). Inglehart i Norris napominju da nacionalne iznimke i anomalije u odnosu na opće kulturne obrasce koje su ustanovili, treba detaljnije ispitati. Ističu da su Sjedinjene Američke Države iznimno religiozne za svoju razinu industrijske razvijenosti, "ali ostaje nejasno *zbog čega*"[21] (Inglehart i Norris, 2007:208). Predviđaju, iako još ne mogu "dokazati, da *sve širi jaz između društava svetoga i svjetovnoga na cijeloj planeti ima važne posljedice za svjetsku politiku, povećavajući ulogu religije na međunarodnoj listi prioriteta*" (Inglehart i Norris, 2007:34). Inglehartova osnovna teza o pomaku od materijalističkih vrijednosti koje su obilježje modernosti prema postmaterijalističkim vrijednostima karakterističnim za postmoderno razdoblje doživjela je brojne kritike. Najozbiljniju kritiku upućuju analitičari suvremenoga "konzumerizma". Oni smatraju da je suvremeno postmoderno društvo utemeljeno na rasipnoj potrošnji, a ne na postmaterijalnim vrijednostima. Max Haller, na-

primjer, spočitava Inglehartu "da je njegova teorija paradigmatski primjer materijalističke teorije koja polazi od pretpostavke da su ideje izravno uzrokovane materijalnim okolnostima života" (Sekulić, 2007:274).

Sekularizacija svetoga i sakralizacija svjetovnog su u uzročno-posljedičnom odnosu.

SEKULARIZACIJA RELIGIJE I RELIGIZACIJA SEKULARNOGA

Povijest svetoga uči nas da se bogovi rađaju i umiru. Motiviran pohlepom za vlastitim probitkom, nezdravim rivalstvom, užitkom i slavom, čovjek se zahvaljujući subjektivnom umu, kojemu u globaliziranom svijetu sve postaje sredstvo, našao i u rascjepu između svjetovnoga i svetog – u rascjepu između svijeta i Boga. Sveto se marginalizira i zaboravlja, a potiče interes za svjetovno. To ne znači samo sužavanje svetoga u svijetu, nego i produbljivanje rascjepa i u samome svetom.

Orijentacija na hedonizam i rasipnu potrošnju, nagriza i rastaka pojedinca, obitelj, društvo. Je li to i osnovni uzrok zašto tradicionalno orijentirani muslimanski svijet odbacuje postmodernizam kao nihilizam i anarhiju? Fundamentalistički utemeljen islam odbacuje praksu "koja je povezana sa sekularizacijom, primjerice (odbacuje. op. a.) demokraciju i slobodno očitovanje mišljenja" (*Leksikon...*, 2005:435). Sekularizacija motivirana pohlepom za materijalnim stvarima, vjerovanje u jednoga i jedinog Boga – Dobroga Pastira, supstituira, dopunjuje i marginalizira pohlepnim politeizmom – svjetovnim nadomjestcima svetoga. Tipologija vjernika pohlepnoga politeizma – svjetovnih teista, ima široki spektar. Mogu biti vjernici bilo koje religije, mogu biti ravnodušni prema religiji, skeptici, agnostici, ateisti. Ta se pojava prepoznaje i u krizi crkvene religije i usponu necrkvene religije. Praznine sekulariziranog, prije svih religije, popunili su svjetovni mitovi i svjetovne sakralne pojave kojima pripada i permisivno izobilje. Ono se poglavito odnosi na društvo u kojem progresivno smanjenje važnosti moralnih mjerila prati sve veća zaokupljenost materijalnim i osjetilnim zadovoljstvima (Zbigniev Brzezinski). Dva su osnovna uzroka moralne praznine koja sve više produbljuje i duhovnu prazninu u društvu. Prvo, nemoralnost pravnoga sustava koji određuje vanjske granice nedopustivog, ali ne i nemoralnog, i drugo, odvojenost crkve od države u kojoj se permisivna kultura distancirala od religije, ali ju nije zamijenila primjerenim moralnim imperativom.

Danas se sve više aktualizira potreba za ozbiljnom teorijskom sintezom o sekularizaciji i sudbini tradicionalne religije u suvremenom društvu. Sekularizacija religije nije upitna, priznaju mnogi sociolozi religije, ali jesu njezini uzroci i posljedice. Engleski sociolog religije Bryan R. Wilson, stručnjak za sekte i domorodački milenarizam, objašnjenje uzroka sekularizacije razmatra s unutrašnjeg i vanjskog aspekta. Prvi se odnosi na samu Crkvu i njezin unutrašnji život, a drugi na cijeli društveni život (u: Jukić, 1997:199). Sekularizacija je "ušla u samo središte Crkve", primjećuje Jukić, "pa već nagriza i trese njezina najtvrđa uporišta" (Jukić, 1997:198).[22] Sekularizaciju ne nameće samo država. Ona je odavno bila sastavni dio kršćanske religije. Današnju religioznost možemo prepoznati preko njezinih dvostrukih paradoksalnih obilježja – sekularizacije religije i religizacije sekularnoga.

OSNOVNI UZROCI (TEORIJE) SEKULARIZACIJE

Mnogi sociolozi religije svoje zanimanje za sekularizaciju usmjeravaju prema uzrocima sekularizacije, kojih ima više. Navodimo osnovne uzroke (teorije) sekularizacije[23]: **funkcionalistički uzrok; racionalizacija života, privatni sakralni svijet i religijsko tržište; izjednačavanje problema sekularizacije s problemom diferencijacije ustanova u društvu, marksističko shvaćanje o odumiranju religije[24], tranzicija i privatizacija u zemljama istočne i jugoistočne Europe.**

1. Funkcionalistički uzrok

Sekularizacija slabi konvencioanlne religije i jača funkcionalna obilježja svjetovnih nadomjestaka svetoga. U objašnjenju ovoga uzroka sekularizacije Jakov Jukić navodi teorijska shvaćanja dva autora – Willa Herberga i Miltona J. Yingera (Jukić, 1997:198-199).[25] U sažetom obliku teorija Willa Herberga o funkcionalističkom uzroku sekularizacije glasi: integrativna funkcija je bitno obilježje svake religije; organizirane religije ne izvršavaju tu integrativnu funkciju, pa je u društvu preuzimaju druge ustanove

(Jukić, 1997:198-199). I Milton J, Yinger je na sličnom teorijskom stajalištu. On ne priznaje postojanje sekularizacije kao apsolutno nestajanje religije, ali smatra da se može govoriti o samom obliku izvršavanja funkcije socijalne integracije, jer je društvo nezamislivo bez te integracije.

2. Racionalizacija života, privatni sakralni svijet i religijsko tržište

Sociolozi su uglavnom suglasni da su osnovni uzroci pojave sekularizacije bili individualizam i racionalizacija svekolikoga života,[26] koji potiču nastanak i razvoj privatnoga sakralnog kozmosa i religijskog tržišta. Racionalizacija, a time i sekularizacija života sadrže osnovne djelatnosti u kojima prevladava svjetovnost. To su "rad, rat[27], (terorizam, posebice državni terorizam, op. a.), trgovina, pravo i državna uprava, odgoj i znanost" (Jukić, 1997:201). Posljedice su laicizacija života, uvažavanje znanosti, jačanje potrošačkog i uopće rasipničkog etosa, represivnost medija javnog priopćavanja. Neracionalno je sve što proizvodi siromaštvo, umjesto da povećava materijalno blagostanje. Zato se odbacuje sve što je tradicionalno i bizarno. Više se uvažavaju tehnoznanstvene i ekonomske vrijednosti, nego moralne i kulturno-duhovne vrijednosti. Čovjekovo spasenje više se traži na razini svakidašnjega djelovanja u okružju tehnoznanstvenoga i ekonomkog racionaliteta, a manje u mističnoj kontemplaciji i sakramentalnom životu. Sve to sekularizira religiju (M. Weber, E. Roggero, B. R. Wilson). Wilson primjećuje da racionalnost u praksi isključuje potrebu za božanskim, jer pragmatični život ima opravdanja za vlastito postojanje (u: Jukić, 1997:201). Racionalizacijom zapadnoga industrijskog društva religija postupno gubi zbiljski utjecaj na mišljenje, ponašanje i ustanove u životu ljudi. Sekularizacija je logična i nužna posljedica racionalizacije života.

Pojave koje zauzimaju središnje mjesto u privatnom sakralnom svijetu proistječu iz uvjeta individualne egzistencije, a ne iz miljea transcendencije. Individualizacija je zahvatila i religiju. "Kiša bogova", primjećuje Leszek Kolakowski, "pada iz raja na pogrebna opijela jednog jedinstvenog Boga, koji je nadživio sebe. Sada (i, op. a.) ateisti imaju svoje svece, a bogohulnici grade kapele" (u: Ćimić, 1992:93). U tome smislu Thomas Luckmann predviđa pojavu nove društveno nevidljive religije i nestajanje stare crkvene religije.[28] Stvara se privatna religija svjetovnoga sadržaja. Prema Luckmannu, religijom se može smatrati sve ono što pridonosi društvenoj integraciji i osobnoj identifikaciji čovjeka, te utemeljenju njegova "posljednja značenja" (u: Jukić, 1997:202). Ishodište nevidljive religije sakriveno je u modernoj pluralističkoj zbilji. Glavne su teme i obrasci osobnoga i obiteljskog života takve 'individualne autonomije': samo-ostvarenje, samo-ekspresija, samo-usluga, *ethos* mobilnosti, seksualnost i obilje. Prepuštenost sebi i svojoj slobodi ogleda se u traženju svoga egzistencijalnog rješenja u privatnom životu, a ne u božanskoj onostranosti. Svaki čovjek postaje poseban sakralni kozmos, ili riječima Roberta N. Bellaha: "Svaki je čovjek svoja vlastita Crkva" (u: Jukić, 1973:422). U takvim uvjetima čovjek je spreman i na kompromis između svetinja crkvene i necrkvene religije. Stoga se na zidovima soba pojedinih vjernika mogu naći svete slike, na televizoru minijaturni kip Bogorodice, uz istovremeno uživanje u ponekom porniću. Kad govori o slobodnom vremenu, Erich Fromm primjećuje: "automobili, televizija, (Internet, mobitel i mnoštvo ostalih novotarija elektroničke, računarske i ine industrije, o kojima čovjek postaje ovisan, op. a.), putovanja i seks – glavni su predmeti današnjega potrošačkog mentaliteta (i potrošačkoga ponašanja, op. a.). A što se tiče slobodnovremenskih aktivnosti, bilo bi bolje nazivati ih slobodnovremenskim *pasivnostima*" (Fromm, 1986:39). Navedeni predmeti 'potrošačkoga ponašanja', uključujući i seks, ako se upotrebljavaju s mjerom ljudske vrijednosti – potrebni su i poželjni. Zahvaljujući agresivnoj ponudi obilja materijalnih dobara i usluga, te privatnom sakralnom svijetu religijske su zajednice danas umrežene u religijsko tržište.

Svako moderno društvo industrijskoga tipa rastaka i slabi u čovjeku osjećaj za sveto, a sve se razrješava shvaćanjem svetoga kao robe – pluralistička situacija suvremene religije postaje klasičnom tržišnom situacijom. Značajan dio sakralne djelatnosti vodi se zakonitostima tržišne ekonomije. Ta logika nije ograničena samo na ekonomske proizvode, nego određuje i obilježava odnos pojedinca prema cijeloj kulturi, a u okviru nje i prema sakralnom kozmosu. Pojedinac, danas, sve više samostalno odlučuje o izboru dobara, usluga, susjeda, prijatelja, ideja, sadržaja slobodnoga vremena – pristupa kulturnom i sakralnom kozmosu kao kupac i potrošač. Peter L. Berger smatra da je religija postala dio "luksuzne potrošnje" u velikom *supermarketu* pluralističkoga društva, čiji pluralizam nužno stvara religijsko tržište (u: Jukić, 1973:413). "Naša nevjerojatna produktivna privreda... traži da od potrošnje načinimo naš stil života", citira Rudi Supek Victora Lebowa, "da pretvorimo kupovanje i upotrebu stvari u ritual, da potražimo naše duhovno zadovoljstvo u potrošnji... Nama su potrebne stvari da budu potrošene..., zamijenjene i odbačene sve bržom stopom" (u: Dugandžija, 1980:45). Zato, opravdano, možemo govoriti o 'potrošačkoj religioznosti' i religijskom tržištu. Moderna društva i sekulariziraju religiju i oživljavaju je u novim sadržajima – religija prelazi u privatnu sferu života.

I djeca su danas, diljem svijeta, dio velikoga tržišta mnogih roba i usluga. U Sjedinjenim Američkim državama djeca čine respektabilno tržište čiji je promet 4,2 milijarde dolara godišnje (McNeal, 1987). Usto, veoma se ma-

lo zna o dječjem kupovanju običaja i prijateljstva. Usamljenost desetogodišnjega dječaka u Americi, prije dvadesetak godina, bila je uzrokom njegove odluke da prijatelje kupuje tisućama dolara iz džepa svoga oca ("Tata kupi mi prijatelja!, 1989:3".

Usto, bogataš je postao sveti čovjek. Njemu se svi ponizno klanjaju, sve ovisi o njegovom novcu. Financijska i gospodarska središta moći zamjenjuju stara religijska svetišta i nova politička božanstva. "Rođena je religija novca, bogatstva i trgovine" (Mardešić, 2007:709). Rođen je tržišni fundamentalizam koji je "u svojoj biti protestantska etika rada, samo u povećanim razmjerima. Veze između kršćanskog i tržišnog fundamentalizma u Americi", primjećuje Stuart Sim, "iznimno su mučne, budući da kršćanska desnica spaja ta dva pokreta u iznimno moćnu ideologiju koja je za sobom povukla masu sljedbenika unutar nacije" (Sim, 2006:106). Akbar S. Ahmed smatra da je tržišni fundamentalizam postao oblik nove, svjetovne religije (u: Sim, 2006:107). Joseph E. Stiglitz u svojim djelima otkriva[29] da je politika MMF-a i Svjetske banke otjerala na rub propasti većinu svojih država-klijenata iz tzv. zemalja u razvoju – afričkih, azijskih, južnoameričkih i istočnoeuropskih država, čiji se razvoj može nazvati "razvojem unazad" ili "razvojem nerazvijenosti".

3. Izjednačavanje problema sekularizacije s problemom diferencijacije ustanova u društvu

Talcott Parsons izjednačava problem sekularizacije s problemom diferencijacije ustanova u društvu. Kad Crkve i kršćanske ideologije napuštaju mnoge svoje funkcije koje su obnašale, bila je to isto toliko posljedica rastuće složenosti i specijalizacije modernoga industrijskog društva, koliko i trajnog napuštanja religijske baštine. Zato Parsons zaključuje kako zapadnjačka religijska baština nije bila prepuštena ni sigurnom propadanju, niti su Crkve prodavale dušu svijetu. Naprotiv, Crkve su "došle u povijesno stanje igrati različitu ulogu na način kako se uostalom zbilo s mnogim drugim ustanovama, primjerice, s ustanovom obitelji, koja je promijenila svoju funkciju baš u odnosu na opću diferencijaciju u društvu" (Jukić, 1997:206). Radikalniji stupanj te pozicije je tvrdnja da je sekularizacija stanovito premještanje vjerovanja i modela ponašanja od religioznog na sekularno područje. Trutz Rendtorff zastupa još radikalnije stajalište – riječ je o transferu vjerovanja i religioznog iskustva iz sakralnog na čisto svjetovno područje. Više o tome vidjeti u: (Jukić, 1997:205-206).

4. Tranzicija i privatizacija

U zemljama bivšega socijalističkog sustava, nakon njegova raspada, pojedinci i sakralizirane – vladajuće meritokratske i nepotističke skupine bile su opsjednute privatnim interesima – privatnim sakralnim kozmosom – ratnim profiterstvom, racionalizacijom života i vrijednostima religijskog tržišta. Poticano pragmatičnim, utilitarnim i hedonističkim vrijednostima, sveto se u tim skupinama shvaća kao roba. Pojedinci se prema ekonomskom, kulturnom i sakralnom kozmosu odnose kao kupci i potrošači. Sustavi novih demokracija nisu ispunili očekivanja građana. Na to ukazuju i istraživanja političkih situacija u istočnoj i jugoistočnoj Europi. Temeljem usporednih istraživanja u europskim državama, na kritiku političkih autoriteta ukazuje i bečki politolog F. Plasser (u: Vreg, 1994:608). Pluralizam, u takvim uvjetima, nije decentralizirao, demonopolizirao i ograničio političku moć, što ukazuje na potrebu desakralizacija političkih i inih elita. Desakralizacija je bila i ostaje problem europske i svjetske demokracije, a napose tzv. novih demokracija istočne i jugoistočne Europe. Tranzicija i privatizacija uzrokovale su sekularizaciju religije i religizaciju sekularnog u tim zemljama.

Možemo reći da se događa postupna transformacija – obraćanje s crkvene na svjetovnu religiju, koja kao svaka religija ima i svoje misionare. Misionarstvo svjetovne religije je iznimno bezobzirno i agresivno, pa opravdano možemo govoriti o njegovom misionarstvu kao legionarstvu i neokolonijalizmu svjetovne religije.

SVETI BOJOVNI NEOKOLONIJALIZAM

Otkrićem svetoga čovjek utemeljuje svoje postojanje, ozbiljuje svoj smisao i stvara pretpostavke vlastite i vječne budućnosti. Evangelički teolog Rudolf Ott (1869-1937), u svom epohalnom djelu *Das Heilege* (1917), glavna obilježja iskustva svetoga opisao je s jedne strane kao *mysterium tremendum* – strahovitu tajnu – u kojoj se Bog doživljava kao nadmoćno biće koje izaziva strah (npr. 'srdžba Jahvina'), a s druge strane kao *mysterium fascinans* – onaj koji privlači i očarava, koji prihvaća čovjeka (*Leksikon*..., 2005:68). Oba su iskustva izraz "kontrasta-harmonije" i usko su povezana. Je li *mysterium fascinans* i ono svjetovno, što privlači, očarava i čemu se ne odolijeva?

Nove okolnosti u Imperiju globaliziranoga svijeta zahtijevaju i novo promišljanje čovjekova odnosa i prema svijetu i prema Bogu. Zbog "izraženih suprotnosti racionalizma i empirizma", primjećuje Josip Oslić, "čovjek se našao u procijepu između profanog i svetog, između imanencije i transcendencije, između svijeta i Boga" (Oslić, 2004:137). U modernoj religiologiji sveto se sve češće i uspješnije upotrebljava.[30] E. Durkheim je smatrao da je sveto tipična društvena tvorba i značajan činitelj zajedničkog identiteta i integracije u društvo. "Božanstva utjelovljuju ljudske snage što žive na razini društva. Otud će Durkheim moći zaključiti da su bogovi zapravo isto što i narodi mišljeni na simboličan način" (Jukić, 1997:38). Durkheim je navijestio mogućnost pojave svjetovne religije u modernom društvu s njezinim najplodnijim ostvarenjima u sakralizaciji politike i znanosti (u: Jukić, 1997:39). U modernoj religioznosti i svjetovnosti sveto nije samo u crkvenim ustanovama, nego se, prije svega, pojavljuje u mnogim novim sakralnim pokretima i svjetovnim religijama.[31] "Novi religiozni pokreti", prije svih, privukli su mladež koja u traganju za vlastitim identitetom pristupa skupinama s hinduističkim, budističkim, taoističkim i islamskim utjecajima, te novopoganskim skupinama, okultizmu i terapeutskim zahtjevima (Despot, 1995:88-89). "(...) danas počinjemo govoriti o svjetovnoj religiji, iako se to može činiti kao neko protuslovlje" – citira Jakov Jukić Alberta Piettea (u: Jukić, 1997:61). "Kao da pred našim očima izrasta tip *svjetovnog teista*, odnosno *svjetovnog ateista*, koji živi u iluzornom uvjerenju da je uspostavio odnos

spram metafizičkog bez religijskih pretpostavki?" (Ćimić, 1992:24). To je svojevrsna parareligija – oblik ravnodušnosti prema izvornoj religiji. Tendencija sekularizacije, primjećuje Ćimić, kao da briše razlike između religioznosti i ateizma, prelazeći u neku vrstu areligioznosti, ali pritom ne pobijajući religiju. "Postaje providno da se, sve više, *sve* može koristiti i za *svjetovnost* (koja nije ateizam) i *svetost* (koja nije religija)" (Ćimić, 1992:25).

Sekularizaciju je, možda, najbolje shvatiti kao raskrižje mogućnosti, a ne kao željezni zakon – kao dogmatski sekularizam. Današnje određenje sekularizacije, gotovo isključivo, uvijek polazi od društva, a ne od Crkve. "Zato su definicije sekularizacije istoga usmjerenja. Najkraće ih je oblikovao B. R. Wilson: 'Sekularizacija je opadanje društvenog značenja religije' ili 'Sekularizacija je proces kojim religija gubi značenje u društvenom poretku', dok J. Matthes drži da je sekularizacija, zapravo, istoznačnica društvene emigracije Crkve" (u: Jukić, 1997:405). Sve upućuje na to da društveno značajno i sveto u društvu, sve više, postaje svjetovni teizam kao pohlepni politeizam. On se danas na planetarnoj razini prepoznaje i u pojavi svetoga bojovnog neokolonijalizma zapadnih sila – u neokolonijalnoj misionarskoj djelatnosti koja je ostala dosljedna staroj križarskoj bojovnosti.

Pohlepni imperativi moćnih sila – 'otkriti i osvojiti', 'pokoriti, zauzeti i pripojiti', aktualni su i danas, kada se kolonizira "sve, svako društvo, svaka kultura", primjećuje Vandana Shiva (Shiva, 2006:11). "Stvaranje vlasništva piratstvom (biopiratstvom, op.a.) nad tuđim bogatstvom ostaje isto i nakon petsto godina" (Shiva, 2006:10). "Biopiratstvo je kolumbovsko 'otkriće' petsto godina nakon Kolumba. Patenti su i dalje sredstvo kojim se takvo piratstvo nad bogatstvom nezapadnih naroda čuva kao pravo zapadnih sila. Patentima i genetskim inženjerstvom klešu se nove kolonije. Zemlja, šume, rijeke, oceani i atmosfera sad su već svi odreda kolonizirani, nagriženi i zagađeni. (...) Prema mojem viđenju, te su nove kolonije unutarnji prostori u tijelima žena, biljaka i životinja. Otpor biopiratstvu otpor je konačnom koloniziranju samoga života" (Shiva, 2006:13).

Drugi je oblik pohlepnoga politeizma kao svetoga bojovnog kolonijalizma najviše došao do izražaja "u španjolskim i portugalskim osvajanjima Južne Amerike, a pobliže je obilježen nemilosrdnim svjetovnim kolonijalizmom i istodobno prisilnom evangelizacijom novih naroda" (Mardešić, 2007:333). Slijedi sažetak Mardešićevog teksta na istom mjestu. Misleći da ispravno postupaju – šireći Božje kraljevstvo na cijeli svijet, u tom neslavnom podvigu prve su ratoborne *conquistadorese* pratili pobožni franjevci. Nakon što su protjerali židovsku i muslimansku zajednicu u domovini na red za istrebljivanje došli su praznovjerni starosjedioci u prekomorskim kolonijama. Događala se repriza križarskih ratova i njihove okrutnosti – rušeni su drevni meksički hramovi, a njihovi svećenici mučeni i ubijani. "Kraljevsko osvajanje s mačem i kršćansko širenje s križem išli su usporedno, a poslije toga redovito je slijedilo pljačkanje zlata i podizanje zlatnih baroknih crkava. Najprije je išao rat, a onda kultura tuđinca i osvajača" (Mardešić, 2007:333). Bio je to veoma uvjerljiv primjer zajedničkog bojovanja trona i oltara.

Nešto slično se zbivalo, ili se još uvijek zbiva, i na prostoru bivše Jugoslavije. Primjera je mnogo, u svim etno-religijskim zajednicama, da bi ih sve navodili. Razmatrajući profanaciju (instrumentalizaciju, op. a.) križa, Peter Kuzmič oštroumno potsjeća da "vrijednost i značaj križa nisu u križu nego u Kristu i njegovoj požrtvovnoj ljubavi" (Kuzmič, 2006:129). Kaže da ga hvata osjećaj mučnine kad vidi križ kao skupocjen nakit na vratu kriminalaca i prostitutki, na retrovizoru vozača pijanaca... "U Hercegovini svima padaju u oči", piše Kuzmič, "glomazni betonski križevi na brdima nasuprot muslimanskim naseljima. Tvrdio je neuvjerljivo, ako ne i licemjerno, mostarski biskup da su ti križevi znak evangelizacije iako je svima jasno da su oni ponajčešće jezovit trijumfalistički izraz jednog križ(arski) agresivnog mentaliteta i političko-etnička provokacija koja s onim križem na Golgoti nema apsolutno nikakve veze" (Kuzmič, 2006:129). Ni glomazni križ na ruševinam srušene džamije u Počitelju, kojega su tamo postavili bojovnici Hrvatskoga vijeća obrane nakon svoga rušilačkoga pohoda tijekom hrvatsko-bošnjačkoga rata u Bosni i Hercegovini, također nema nikakve veze s križem na Golgoti. "Otkad su to kršćanstvu kontroverzni simboli bliži i draži od Istine, ljubavi i pomirenja", pita Peter Kuzmič (Kuzmič, 2006:129). Pritom napominje da križ privlači i(li) odbija ljude u onoj mjeri u kojoj označuje i zrači Kristovu ljubav. Sve ostalo je samo karikatura jedne promašene ideologije (Kuzmič, 2006:129), koja širi i intenzivira beznađe, nesigurnost i strah.

Zaključimo, svjetovni oblici svetoga, posebice na Zapadu, danas su u usponu i zamijetno su prošireni. Pojavljuju se u sakralizacijama politike, rada, sporta, dokolice, znanosti, tehnike, masovnih medija, zabave, igre, estrade, seksualnosti, visokog životnog standarda, obitelji, feminizma, droge, nasilja, smrti. Ono što je nedavno sekulariziralo društvo, sada ga sakralizira. Sredstva masovnih medija sve više postaju novim svetištima svjetovne religije. L. Sfez govori o "laičkoj religiji" i "svjetovnoj teologiji" masovnih medija. E. Katz, sociolog komunikacija, pojašnjava da sredstva masovnog priopćavanja djeluju točno po religijskom obrascu: "stvaraju nenadmašive karizmatične junake, uvode dramatične sastojke dualizma, uspostavljaju obredne radnje, priređuju neprekidne svečanosti i obeća-

vaju svete igre bez granica" (Jukić, 1997:63). Pišući o svjetovnoj religiji, Krleža ističe i televiziju: "TV je velesila. TV govori litanije. TV je pop pred oltarom, služi svetu misu, a narod na koljenima pobožno se klanja. Sveta TV, moli za nas!" (Krleža, 1982:96). Stječe se dojam da se univerzalizam sredstava masovnog priopćavanja pokazao učinkovitijim i proširenijim od svih svjetskih religija. Sadržaj masovne komunikacije, njezina poruka, smisao i značenje, postali su svetim i nedodirljivim. Iza njezine goleme planetarne moći mala je ili nikakva odgovornost, pa sakralizacije mogu biti isto toliko opasne koliko i sekularizacije.

Bez sumnje, drugo osnovno obilježje iskustva svetoga, prema Rudolfu Ottu, u kojem se Bog doživljava kao *mysterium fascinans* – onaj što privlači, očarava i što prihvaća čovjeka, ima i svoju svjetovnu varijantu. U njoj pohlepa za svjetovnim privlači i očarava čovjeka, koji se prema Bogu odnosi ravnodušno, zaboravlja ga i supstituira svjetovnim božanstvima – idolima. U tom smislu i Emile Durkheim razlikuje dvije suprotstavljene, ali međusobno i trajno prožimajuće, vrste svetoga – dobrotvorno (čisto) i zlokobno (nečisto). S čistim se čini nečisto i suprotno : pa dvosmislenost svetoga jest upravo u mogućnosti te preobrazbe (u Agamben, 2006:71). Prvospomenuta vrsta svetoga nadahnuta je poštovanjem, a potonja gađenjem i užasom. Mješavinu obožavanja i užasa Wilhelm Wundt nazvao je "sveti užas" [*heilige Scheu*] (u Agamben, 2006:71).

Dvosmislenost svetoga svojevrsna je 'nesretna svijest', za koju Hegel kaže da je "svijest o sebi kao dvostrukoj, samo protivurječnoj biti" (Hegel, 1987:137). Nesretna, u sebi razdvojena – protivurječna svijest svetoga posljedica je recepcije izopačenoga sustava vrijednosti, potreba i interesa suvremenoga čovjeka i svijeta koji sve više postaje svijet duhovne praznine i kulturne površnosti. Praznine se uvijek nečim pune, pa manjkavost vrlina čovjek nadoknađuje idolima svjetovne religije. Zato vrline moraju postati predmet našega zanimanja. Ali, "nije dovoljno samo spoznati vrline, nego spoznate vrline znanjem i sviješću prakticirati" (Aristotel).

LITERATURA

Agamben, Giorgio (2006): Homo sacer : suverena moć i goli život, Zagreb, Arkzin.

Ahmed, S. Akbar (1999): "Medijski Mongoli na kapijama Bagdada"; u: Gardels, P. Nathan (ur.), (1999): Na kraju stoljeća, Zagreb, Naklada Jesenski i Turk; Hrvatsko sociološko društvo.

Armstrong, Karen (1998): Povijest boga, Zagreb, Prosvjeta.

Beck, Ulrich (2004): Moć protiv moći u doba globalizacije: nova svjetskopolitička ekonomija, Zagreb, Školska knjiga.

Burger, Hotimir (1988): "Subjektnocentrirana" filozofija i komunikativna intersubjektivnost; u: Habermas, Jürgen (1988): Filozofski diskurs moderne, Zagreb, Globus.

Castells, Manuel (2002): Moć identiteta, svezak II., Zagreb, Golden marketing.

Castells, Manuel (2003): Kraj tisućljeća, svezak III., Zagreb, Golden marketing.

Cifrić, Ivan (2000): Moderno društvo i svjetski etos : perspektive čovjekova nasljeđa, Zagreb, Hrvatsko sociološko društvo; Zavod za sociologiju Filozofskog fakulteta.

Crouch, Colin (2007): Postdemokracija: političke i poslovne elite u 21. stoljeću, Zagreb, Izvori.

Ćimić, Esad (1992): Sveto i svjetovno, Zagreb, Hrvatsko filozofsko društvo.

Ćimić, Esad (2007): Drama a/teizacije, Sarajevo, Šahinpašić.

Dawkins, Richard (2007): Iluzija o Bogu, Zagreb, Izvori.

Despot, Blaženka (1995): "New age" i Moderna, Zagreb, Hrvatsko filozofsko društvo.

Devčić, Karmela (2008): "Dolazi vrijeme rasta kulturalnih pokreta", razgovor s Alainom Touraineom, Jutarnji list, prilog Magazin, 8. ožujka.

Dugandžija, Nikola (1980): Religija u uvjetima potrošačkog društva, Zagreb, Institut za društvena istraživanja sveučilišta u Zagrebu.

Engdahl, F. William (2008): Stoljeće rata 2 : tajni geopolitički plan američke Vlade, Zagreb, Detecta.

Foa, Vittorio (2001): Kako živim u svijetu, eto mojega temelja, u: Martini, Carlo Maria; Eco, Umberto (2001): U što vjeruje tko ne vjeruje?, Zagreb, Izvori.

Fromm, Erich (1986): Imati ili biti? Zagreb, Naprijed; Beograd, Nolit.

Galbraith, John Kenneth (1987)): Anatomija moći, Zagreb, Stvarnost.

Galović, Milan (2001): Rat u transformaciji, Zagreb, Naklada Jesenski i Turk.

Gardels, P. Nathan (ur.), (1999): Na kraju stoljeća, Zagreb, Naklada Jesenski i Turk; Hrvatsko sociološko društvo.

"George Bush postupa po starom" (2008), Večernji list, 6. veljače.

Gibran, Kahlil (1994): Glas učitelja, Zagreb, Zagrebačka naklada.

Gligorov, Vladimir (2002): Stvari su se promijenile, u: Kennedy, Paul (2002): Priprema za XXI. stoljeće, Rijeka, Adamić.

Habermas, Jürgen (1988): Filozofski diskurs moderne, Zagreb, Globus.

Hardt, Michael; Negri, Antonio (2003): Imperij, Zagreb, Arkzin & Multimedijalni institut.

Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (1987): Enciklopedija filozofijskih znanosti, Sarajevo, "Veselin Masleša" – "Svjetlost".

Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (1987): Fenomenologija duha, Zagreb, Naprijed.

Horkheimer, Max; Adorno, Theodor (1989): Dijalektika prosvjetiteljstva : filozofijski fragmenti, 2. izdanje, Sarajevo, "Veselin Masleša" – "Svjetlost".

Horvat, Srećko (2008): "Živimo u kulturi straha", razgovor s Frankom Furedijem, Jutarnji list, prilog Magazin,15. ožujka.

Hrvatski enciklopedisjki rječnik, sv. 2 (2004), Zagreb, EPH : Novi Liber.

Inglehart, Ronald; Norris, Pippa (2007): Sveto i svjetovno : religija i politika u svijetu, Zagreb, Politička kultura.

"Ja sam Isus Krist politike..." (2007), Večernji list, 2. prosinca, prema Reutersu od 12. veljače 2006.

"Jeste li znali" (2008), 24 SATA, 13. ožujka.

Jukić, Jakov (1973): Religija u modernom industrijskom društvu, Split, Crkva u svijetu.

Jukić, Jakov (1993): Teorije ideologizacije i sekularizacije, u: Grubišić, Ivan i grupa autora (1993): Religija i slobo-

da : prilog "Socioreligijskoj karti Hrvatske", Split, Institut za primijenjena društvena istraživanja, Centar Split.
Jukić, Jakov (1994): "Društvo, rat i religija", Društvena istraživanja, Zagreb, 10-11, god. 3, br. 2-3.
Jukić, Jakov (1997): Lica i maske svetoga: ogledi iz društvene religiologije, Zagreb, Kršćanska sadašnjost.
Kalanj, Rade (1994): Moderno društvo i izazovi razvoja, Zagreb, Hrvatsko sociološko društvo; Zavod za sociologiju Filozofskog fakulteta.
Kangrga, Milan (2004): Etika : osnovni problem i pravci, Zagreb, Golden marketing-Tehnička knjiga.
Katunarić, Vjeran (1994): Bogovi, elite, narodi, Zagreb, Antibarbarus.
Kennedy, Paul (2002): Priprema za XXI. stoljeće, Rijeka, Adamić.
Klein, Naomi (2002): No logo : bez prostora, bez izbora, bez posla, bez logotipa, Zagreb, V. B. Z.
Konstantinović, Radomir (1981): Filosofija palanke, Beograd, Nolit.
Krleža, Miroslav, priredio Ivan Cvitković (1982): Krleža o religiji, Sarajevo, Oslobođenje; Zagreb, Mladost.
Kustić, Živko (2007): "Pobožni i bezbožni lašci", Jutarnji list, 28. listopada.
Kuzmič, Peter: Vrijeme i vječnost : etika, politika, religija, Osijek, Matica hrvatska, Ogranak Osijek; Osijek, Grafika.
Leksikon temeljnih religijskih pojmova: židovstvo, kršćanstvo, islam (2005): Zagreb, Svjetska konferencija religija za mir:Prometej.
Lipovecki, Žil (1987): Doba praznine : ogledi o savremenom individualizmu, Novi Sad, Književna zajednica Novog Sada.
Maalouf, Amin (2002): U ime identiteta : nasilje i potreba za pripadnošću, Zagreb, Prometej.
Mardešić, Željko (2007): Rascjep u svetome, Zagreb, Kršćanska sadašnjost.
Martelli, Claudio (2001): Svjetovni kredo kršćanskoga humanizma, u: Martini, Carlo Maria; Eco, Umberto (2001): U što vjeruje tko ne vjeruje?, Zagreb, Izvori.
Martini, Carlo Maria; Eco, Umberto (2001): Ušto vjeruje tko ne vjeruje?, Zagreb, Izvori.
Marx, Karl; Engels, Friedrich (1976): Rani radovi, peto izdanje, Zagreb, Naprijed.
McNeal, James, U. (1987): Children as consumers : Insight and Implications, Lexington Books/D. C. Heath and Co./Lexington: Massachusetts/Toronto.
Milosz, Czeslaw (1999): "Sudbina religijske imaginacije", u: Gardels, P. Nathan (ur.), (1999): Na kraju stoljeća, Zagreb, Naklada Jesenski i Turk; Hrvatsko sociološko društvo.
Oslić, Josip (2004): Vjera i um: neoskolastički i suvremeni pristupi, Zagreb, Hrvatsko filozofsko društvo.
Paić, Žarko (2005): Politika indentiteta : kultura kao nova ideologija, Zagreb, Antibarbarus.
Plečko, Drago (2008): "Smrt nije kraj života", razgovor s Raymondom Moodyjem, Jutarnji list, 15. travnja.
Rifkin, Jeremy (2005): Doba pristupa : nova kultura hiperkapitalizma u kojoj je cijeli život iskustvo za koje se plaća, Zagreb, Bulaja naklada.
Robinson Dave (2001): Nietzsche i postmodernizam, Zagreb, Naklada Jesenski i Turk.
Roy, Arundhati (2004): Vodič kroz imperij za obične ljude, Zagreb, Naklada Enigma.
Sekulić, Duško (2007): Pogovor: Inglehartova teorija pomaka prema postmodernizmu, u: Inglehart, Ronald; Norris, Pippa (2007): Sveto i svjetovno: religija i politika u svijetu, Zagreb, Politička kultura.
Sen, Amartya (2007): Identitet i nasilje : iluzija sudbine, Zagreb, Masmedia.
Shiva, Vandana (2006): Biopiratstvo: krađa prirode i znanja, Zagreb, DAF.
Sim, Stuart (2006): Svijet fundamentalizma : novo mračno doba dogme, Zagreb, Planetopija.
Solženjicin, Aleksandar (1999): "Razmišljanja uoči 21. stoljeća"; u: Gardels, P. Nathan (ur.), (1999): Na kraju stoljeća, Zagreb, Naklada Jesenski i Turk; Hrvatsko sociološko društvo.
Spengler, Oswald (1991): Čovjek i tehnika, Split, Laus.
Stiglitz, E. Joseph (2004): Globalizacija i dvojbe koje izaziva, Zagreb, Algoritam.
Suttina, Marija (2008): "Strah od budućnosti obuzdao američku potrošnju", Prilog 'Pogled', Novi list, 23. veljače.
"Tata kupi mi prijatelja!" (1989), Vjesnik, 2. lipnja
Todd, Emmanuel (2004): Kraj imperija: ogled o raspadu američkog sustava, Zagreb, Masmedia.
Touraine, Alain (1995): Critique of modernity, Cambridge, Massachuttes USA; Oxford, UK, Basil Blackwell Limited.
Touraine, Alain (2007): Kritika modernosti, Zagreb, Politička kultura.
Vreg, France (1994): "Evropska skupnost in slovenska civilno-varnostna razmerja", Teorija in praksa, XXXI, št. 7-8.
Waltz, Kenneth N. (1998): Čovjek, država i rat, Zagreb, Barbat; Institut za međunarodne odnose. Preveo i uvodni tekst za prijevod, Realistička teorija međunarodnih odnosa : doprinos Kennetha Waltza, napisao Damir Grubiša.
Ziegler, Jean (2003): Novi gospodari svijeta i oni koji im se suprotstavljaju, Zagreb, Izvori.
Ziegler, Jean (2007): Imperij srama : refeudalizacija svijeta, Zagreb, Izvori.
Zinn, Howard (2003): Terorizam i rat, Zagreb, Prometej.
Žižek, Slavoj (2008): O nasilju : šest pogleda sa strane, Zagreb, Naklada Ljevak.

BILJEŠKE

[1] Proizvodeći materijalno bogatstvo strojevi su postali nadmoćni svojim tvorcima. Raspravljajući o "kibernetskoj religiji tržišnog karaktera", Fromm kaže: "Na prvi pogled najočitije je da je čovjek od sebe načinio boga, jer je stekao tehnička sredstva za 'drugo stvaranje' svijeta koje zamjenjuje prvo stvaranje koje je obavio Bog tradicionalne religije. To možemo i ovako kazati: strojeve smo pretvorili u boga i postali smo bogoliki, služeći im" (u: Dugandžija, 1980:100).

[2] "**Bog (bôg)**" je u prenesenom smislu riječi, "moćna osoba, sila, vlast (Bog (bôg) i batina)" (*Hrvatski enciklopedijski rječnik*, 2004:51). Na istom mjestu navodi se i glagol "**bogovati,** bogujem, bogujući; te *gl. im*. bogovanje, *razg*. – biti moćan među ljudima, imati veliku moć, 'biti bog'".

[3] Danas je moć medija, često, učinkovitija od političke, gospodarske, vojne moći. O tome Akbar S. Ahmed kaže: "Američki mediji su postigli ono što američki političari možda ne bi mogli: svjetsku dominaciju Amerike. Hollywood je uspio tamo gdje Pentagon nije" (Ahmed, 1999; u, Gardels, 1999:37).

[4] Francuska sociologinja D. Hervieu-Léger radije rabi naziv laicizacija nego sekularizacija, ostavljajući za potonju subjektivnu stranu posvjetov-

njenja (Mardešić, 2007:696). Kršćani jednostavno žive sekularizaciju, jer se iz povijesti ne može tako lako pobjeći, ali istodobno žive i svoju vjeru. To dvostruko iskustvo treba prihvatiti kao iznimnu vrijednost kušnje, odabira i slobode (Mardešić, 2007:280).

[5] Nacija kao najviši subjekt i nositelj vrijednosti kolektivne moći (Galović, 2001:97).

[6] Više o tome vidjeti u knjizi *Filosofija palanke* (Konstantinović, 1981).

[7] "Što se pak tiče a-moralnosti kao karakteristike plemenski konstituirana čovjeka, na djelu je jedan njezin posve nov oblik: *a-moralnost* se iz svojeg izvornog oblika pretvara u *ne-moralnost* ili *anti-moralnost*, što svojom beskrupuloznošću poprima oblik onoga što su klasični filozofi nazvali radikalnim zlom. Oni su ga definirali kao podizanje partikulariteta na nivo principa" (Kangrga, 2004:494).

[8] "Time opasnost od terorizma izaziva promiskuitet moći; čini se da ona čak demokratskim vojnim silama i državama izdaje neograničenu dozvolu za lov na teroriste, tj. one su u obrani od 'opasnosti za čovječanstvo' same za to ovlašćuju" (Beck, 2004:33). Pritom se zaključuje da borcima za slobodu i teroristima pomažu "zle" države, pa američki establišment oružanu intervenciju protiv država koje, prema njegovoj procjeni, ugrožavaju SAD opravdava kao pravo na samoobranu. Vladajuća elita u Washingtonu spremna je i na apokaliptičnu avanturu da tzv. "atomskim miniоružjem" prva napadne države sumnjive zbog terorizma.

[9] US Joint Chiefs of Staff: National Military Strategy of the United States of America (Američki Vojni stožer: Nacionalna vojna strategija Sjedinjenih Američkih Država), D.C., 2004.

[10] "Mark Twain je pisao zajedljive eseje o ratu u Filipinima i imperijalizmu Sjedinjenih Država" (Zinn, 2003:90).

[11] Religija budi jaku vjeru, povjerenje, nadu i odvažnost u teškim trenucima rata i ratovanje. "Da bi sve to lakše podnijeli, ljudi pretvaraju strašan rat u smirujući religijski obred, nesmiljenu i krvavu borbu, u veliku svetu igru trošenja i razaranja – pobjedu u raskošne vjerske blagdane, a poraz u nepovredive tabue. Riječju, preoblikuju nesmisao rata u smisao obreda" (Jukić, 1994:184). Krleža kao da na to odgovara: "(...) rat, kad bi bilo logike, odnio bi prije svega... i sve Crkve, sve vjere ovoga svijeta, (...), koje "blagosivlju topove i sablje u ime 'evanđeoske ljubavi'", (Krleža, 1982:174).

Kad je riječ o "balkanskim kotlinama u kojima su se stoljećima izmiješali – plemena, rase, porijekla, vjeroispovijesti, jezici, dijalekti", potsjeća Krleža, "granicu je današnjeg etnografskog stanja nemoguće povući, a rekonstruirati je mitraljezima i vješalima, na temelju nekih fiktivnih stanja od prije mnogo stotina godina, bilo bi zločin ili ludilo" (Krleža, 1982:175). Upravo, takav zločin i ludilo dogodili su se u ratu na području bivše Jugoslavije od 1991.-1995./1999. godine.

[12] Prema vijesti *Hine* koju prenosi *Večernji list*, "američki predsjednik George Bush predstavio je prijedlog proračuna za 2009. godinu... On predviđa povećanje izdvajanja za Pentagon od 7,5 posto, na 515 milijardi dolara, te 70 milijardi dolara za ratove u Iraku i Afganistanu" ("George Bush postupa po starom", 2008:22).

[13] Mediji u Hrvatskoj i svijetu informiraju da su od 1990. do 2005. godine 23 afričke zemlje sudjelovale u raznim oružanim sukobima na koje je ukupno potrošeno više od 300 milijardi dolara.

[14] Tocqueville, A. de (1981). *De la démocratie en Amerique.* Pariz: Flammarion.

[15] Kolumnist *New York Timesa* Thomas Friedman lucidno zapaža: "Tajna ruka tržišta nikada ne bi mogla funkcionirati bez tajne šake..., a tajna šaka koja se brine o tome da je svijet dovoljno siguran da tehnologije Silikonske doline mogu napredovati zovu se (kopnena, op. a.) vojska SAD-a, zračne snage, mornarica i mornaričko pješaštvo" (u: Roy, 2004:37).

[16] "Od stotinu najvećih ekonomija, pedeset i jednu čine (multinacionalne, op. a.) korporacije, a ne države" (Roy, 2004:38).

[17] Esad Ćimić ističe nužnost motivacije religioznih, ateista i ravnodušnih za intenzivnijim razvijanjem vlastite kritičke svijesti prema religiji, ateizmu, posebice prema ravnodušnosti i samozadovoljnosti. Ističe potrebu "'odgajanja odgajatelja' i odgajanika u kojem će se manje osjećati potreba za metodom crno-bijelog razdvajanja religioznih i ateista, a više potreba za preispitivanjem vlastite ljudske pozicije u suvremenom svijetu" (Ćimić, 2007:1).

[18] Na takvoj su kušnji i "bogataš ili tajkun koji se pobožno križa i daje Crkvi bogate darove (jer, op. a.) može biti bliži i draži crkvenim dostojanstvenicima od dosljednog vjernika koji zbog siromaštva ili iz bilo kojeg drugog razloga ne može u svemu ispunjavati svoje crkvene obaveze" (Kustić, 2007:4).

[19] Za Martellija, prosvjetiteljstvo ne znači posvemašnji prekid s kršćanskim *ethosom* – ono je samo pokušaj da se on pročisti od apsurdnosti i fanatizma (Martelli, 2001:137). "Za Voltairea su 'nepojmljive gluposti' skolastičkog pseudoznanstvenog, klerikalnog i temporalnog kršćanstva, njegove povlastice, njegove zlouporabe i njegove prijevare – ono što potresa ne samo našu intelektualnu čast nego i našu kršćansku vjeru" (Martelli, 2001:141).

[20] "Galileovi nemiri (i njegov *Eppur si muove*, op. a.), nisu bili prividni: to daje naslutiti da je Galileo, povrh toga što je mislio ozbiljno, ozbiljno također i vjerovao" (Martelli, 2001:138).

[21] Zašto američko društvo postaje religioznije – zašto svoje spasenje sada više traži na nebu, nego na zemlji? Je li tomu uzrok gospodarska kriza? Sporiji rast američkoga gospodarstva, naime, najviše pogađa američku srednju klasu, a potrošačko ponašanje posustaje u Americi koja je, ne samo prema W. W. Rostowu, bila planetarni uzor na ljestvici ekonomskoga rasta svjetskih društava – peti stadij – stadij potrošačkoga društva. Na smanjenje potrošačkog ponašanja ukazuje i smanjenje potrošnje za 5 posto u danima najveće potrošačke groznice koja je prethodila Božiću 2007. godine. "Na tržištu nekretnina ponuda je umnogome veća od potražnje; prodaja kuća u 2007., bila je najniža u posljednjih 25 godina" (Suttina, 2008:8).

[22] B. R. Wilson ističe institucionalno slabljenje Crkava i njihovih ideologija, a njihovi su uzroci – pojava sve većeg broja sekti, denominacija i novih religijskih pokreta (u: Jukić, 1997:199-200).

[23] Više o uzrocima (teorijama) sekularizacije u društvu, vidjeti i u: (Jukić, 1997), (Jukić, 1993:46-61).

[24] Neki se sljedbenici marksizma bave sekularizacijom. Tako je 1970. u Moskvi objavljen zbornik, u cijelosti posvećen problemima sekularizacije. Njegovi autori – Lopatkin, Plečov, Saprykin, Uljanov – smatraju da teoriju sekularizacije treba poistovjetiti sa stajalištem historijskoga materijalizma o odumiranju religije – njezinom skorom nestanku u socijalističkom društvu (Jukić, 1997:207).

[25] Will Herberg, *Religion in a Secularized Society,The New Shape of Religion in America,* u zborniku *The Sociology of Religion An Antropology*, New York, 1967., str. 152.

Milton J. Yinger, *Religion, Society and the Individual,* New York, 1957., str. 119.

[26] Željko Mardešić, u tom smislu, čitatelja upućuje na knjigu: Steve Bruce, *From Chathedrals to Cults: Religion in the Modern World*, Oxford, 1996, str. 230.

[27] "*Pohlepa i mir*", primjećuje E. Fromm, "*uzajamno se isključuju*" (Fromm, 1986:18).

[28] Thomas Luckmann, *The Invisible Religion, The Transformation of Symbols in Industrial Society*, New York, 1967., str. 117. (u: Jukić, 1997:2002).

[29] Vidjeti, prije svega (Stiglitz, 2004).

[30] "1. Sveto je toliko općenito shvaćeno da se s njim praktički teško može bilo što točnije i suvislije odrediti u području religije, čime onda i njezin identitet nužno slabi i iščezava.

2. Sveto je u modernoj religiologiji postalo sve više religiozno Nešto i Netko, a sve manje religiozno obilježje toga Nečega i Nekoga, kako je to bio slučaj u religiologiji pozitivizma i evolucionizma.

3. Sveto se svojom širinom i raznovrsnošću sadržaja jasno odvojilo od kršćanstva i tako oslobodilo pojam religije od nasljeđa kršćanskog etnocentrizma i crkvenog određenja svetoga.

4. Sveto se pokazalo najpogodnijim pojmom za određivanje sinkretizma modernih religijskih pokreta i sekti, ali i svjetovne religije u njezinim brojnim oblicima i ideologijama.

5. Sveto je očito u usponu, a religija nije, što može ukazivati na to da epohalni proces sekularizacije zahvaća samo religiju, dok je sveto ostalo izvan toga utjecaja" (Jukić, 1997:65).

[31] "Stanje je počelo biti posve neprimjereno i nazivlju sveto, a ne samo religiozno, kada su se pojavile takve skupine i pokreti koji jedva da imaju išta zajedničko s vjerovanjem. Riječ je dakako o onom tijeku što ide od *Mind Control* i *Human Potential Movement* preko ekoloških ideja do *New Agea*" (Jukić, 1997:60). "U *New Ageu* ima, naime, odveć religioznoga sadržaja – od šamanizma i crne magije do ezoterizma i hermetizma – ali premalo ljudske zauzetosti. ...zavladao je sinkretistički individualizam. ...U *New Ageu* je više *gnoze* nego *caritasa*" (Jukić, 1997:413). U tzv. tranzicijskim zemljama, zbog nesređenog ekonomskog i neučinkovitog pravnog sustava, nekontrolirano raste ne samo broj takvih skupina i pokreta, nego i njihova pohlepa za financijskim i političkim utjecajem.

Sklad vokalne harmonije i posvemašnja ljubav prema svijetu

Piše: **Sead Begović**

Iako se o pjesniku i dramskom piscu Enesu Kiševiću zaista mnogo pisalo te ga se također i obilno kao pjesnika za djecu i odrasle nagrađivalo, zatim prevodilo (na dvadeset jezika) i potom antologiziralo, nije primijećeno da je kao autor obrađen u zadnjim povijestima hrvatske književnosti Slobodana Prospera Novaka i akademika Dubravka Jelčića. To zaista začuđuje jer je riječ o književnim povjesničarima koji dokazano poštuju dvosmjerni književni put i angažman na relaciji Zagreb – Sarajevo. Shvatit ćemo to kao određeni nemar i nepravdu spram pjesnika koji je već sedamdesetih godina u Hrvatskoj zadobio izuzetnu reputaciju u javnosti i status kultnog pjesnika. Za to su prije svega zaslužni njegovi javni nastupi i osebujna interpretacija poezije, jer ipak je riječ o odškolovanom glumcu. U Bosni je, dabome, bio antologiziran u dvije ključne antologije: "Antologije muslimanske poezije dvadesetog vijeka" i njene nadopunjene verzije i u novim povijesnim okolnostima, pod naslovom "Bošnjačka poezija dvadesetog vijeka. Uz to, pjesnik se može pohvaliti s podatkom da su mu pjesme zastupljene u trideset i devet izbora i antologija

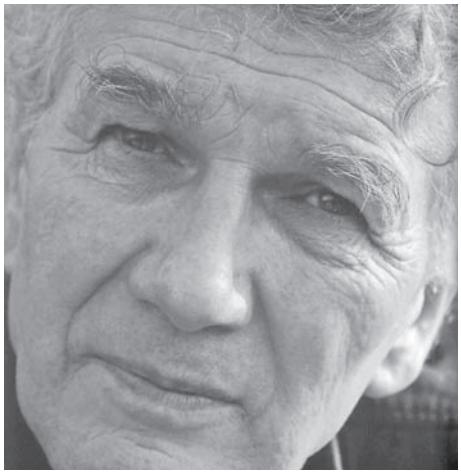

Enes Kišević

Prije svega, želimo primijetiti određeno pomicanje Kiševićevog emocionalnog središta ka spiritualnoj čistoći, a to će ujedno biti i uzrokom pjesnikove uporabe jezičnog asketizma. Knjiga "Samo s tobom ja sam ja" je posvećena Ivanu Pavlu II., a pojedine su pjesme posvetnice upućene: Branku Gavelli, majci Hadžeri, kćerki Sari, bratu Huseinu, Tomislavu Durbešiću (na čiji je nagovor upisao Akademiju dramskih umjetnika u Zagrebu davne 1966./67.), Eni Begović, supruzi Asji i sinu Srđu. Kiševićeve pjesme uvijek se kreću prema točno lociranim značenjima koja nas svojom toplinom uznemiruju, ali također impliciraju i druge moguće kontekste, ponajčešće mudroslovne naravi. Česti su pjesnikovi izleti i u autoreferencijalne sfere koje tretiraju okružje pjesme i pjesnika: "…Ne očekujem ništa od svojih pjesama / ako one ponajprije / ovu ruku koja ih zapisuje / ne prosvjetljuju - /i čine boljom.".

S prvim knjigama "Mladić nosi svoje prve pjesme na ogled" i "Svemirim te svijete", Kiševića u hrvatskoj uspoređuju s takozvanom *Jesenjštinom*, što je podrazumijevalo melodioznu (recitativnu) i bolno ispjevanu ispovijest, ali kod njega bez tragično ispjevanog lirskog subjekta, već s određenom pjevnošću koja je dostupna svima i posjeduje estradnu cijenu. Njegovoj poeziji tada nisu poricali ni sklad, ni ljepotnost, a ni određenu misaonost. Međutim, tadašnji mladi hrvatski zastupnici korijenitog modernizma (prije svega zastupnici konkretističkih i simultanističkih slobodnih pogleda) smatrali su njegova nastojanja isuviše elegičnim i neoromantičnim. I tu se možda skriva nesporazum – oni su postupno odustajali od svojih poetičkih načela, dapače, postali su mahom neorealisti, a Kišević je ustrajao do danas. To uključuje i ovaj izbor iz njegove poezije. On se sa svojom ekscesnošću susreo iznutra i spontano je pjevao za svačije uši tražeći uvijek neku stamenu i svevremenu misao koja bi odgovarala njegovoj osobnoj filozofičnosti. Od zaborava bi ga spašavala upravo publika, koja prema pjesnicima nije uvijek velikodušna, te on nikada nije morao braniti svoju poetiku, a stoga nikada nije ni bučio – bučio je kako rekosmo iznutra, bez obzira na čestu scensku rasvjetu koja ga je osvjetljavala.

Dakle, rekli bismo da je Kišević, kao hrvatski i bošnjački pjesnik (iako to on nikada izrijekom nije potvrđivao), pjesnik koji slušačima i čitačima šalje izričito jasne poruke što je u naše doba istetoviranih ljudi stripova, koji uvažavaju tek jezik video spota, i dominacije hard rock reppera postala noćna mora velike poetske obitelji koja se guši upravo u onome što je sama proizvela. Osim živućih klasika suvremene hrvatske poezije, kao što je primjerice Slavko Mihalić, koji se više ne moraju bojati medijske dominacije, velikoj većini današnjih još uvijek mladih pjesnika preostalo je da slušaju samo svoj šizofreni glas. Namjesto toga, piscu ovih redaka Kišević je ovim riječima potpisao izbor svojih pjesama: "Brod sam koji tone i ne napuštam se". Možda je u naše doba najteže slijediti kategoriju srca i što je još paradoksalnije, izreći nešto obremenjujuće. Slijedom toga, pred nama je izraziti pjesnik emisije značenja. Nikakva dekonstrukcijska metoda ne može se primijeniti na iskustvo ovoga jezika koji nas neprestano uvjerava u svoju stabilnost, zračeći neodoljivom iako ponekad anakronom misaonošću.

Ovaj zagrebački student, koji se u toj sredini prvotno ostvario i kao pjesnik, te Bošnjak po rođenju i po mnogim tematskim jedinicama, izrazito je plodan, ali kao što rekosmo, koristi i mnoge druge načine da uzastopce podsjeća publiku i književnu kritiku na svoju personalnost. Njegovi

pjesnički domišljaji ponekad se mogu odčitati i kao uspjele sentence pa će i njegove knjige ponekad djelovati kao kolekcioniranje ove privlačne forme. I zaista se čini da Kiševića privlače upravo neke klasični pjesnički oblici. Knjiga "Samo s tobom ja sam ja" sadrži tri ciklusa: "Jutarnja molitva" (u kojemu dominiraju već razglašeno kvalitetne pjesme kao što je "Lampa u prozoru", "Prepisan san" i "I to sam ja"), zatim slijedi "Svjetlost je tvoja sjena" i zadnji ciklus koji uključuje sonetni vijenac pod naslovom "Pred partiturom mora". Potonji zaista slijedi tradiciju sonetnog vijenca: petnaesti, završni sonet ili magistrale sadrži i objedinjuje početne stihove svih četrnaest jasnih i britko ispjevanih zvonjelica ("A što ti je pjesnik, ako nije dijete? / Srcem zaigrano – igrom oživljeno. / Ja, što moru šapće, morem zanijemljeno, / Usklađeno s tvojom magičnošću, svijete…". I ne samo u ovom prvom katrenu zadnjeg soneta, u cijelosti se osjeća sklad vokalne harmonije i tonskih odnosa koji otvaraju riječ isključivo prema van, prema svijetu, ljudskoj duši i naravno posvemašnjoj ljubavi.

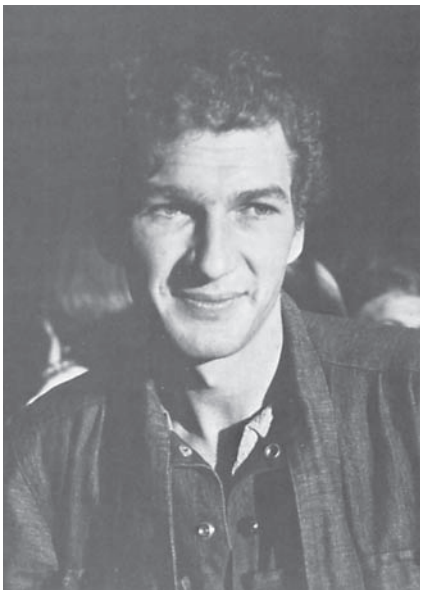

Enes Kišević

Kišević podjednako uznemiruje poštovaoce haiku poezije, soneta, vezanog i slobodnog stiha, intimizmom i pjesničkim kozmopolitizmom. Tematski rasponi su mu gotovo nesagledivi i nesvodivi. On će upjesmiti i svoja i tuđa iskustva, a također i ona posve literarna. Kritika (Mirko Todorić) smatra da je Knjiga "Jutarnja molitva" upravo ona u kojoj je ovaj pjesnik sublimirao svoja poetska traganja zadnjih godina, kao i u knjizi "Lampa na prozoru". Iako pažljivi čitaoci, odnosno poznavaoci njegova opusa svjedoče visoku kvalitativnu razinu u svim njegovim knjigama. Nadalje, nije mu strana ni jedna civilizacijska tvorevina, dakle, ne samo ona islamska. Primjerice, ciklus "Jutarnja molitva", po kojemu je imenovana cijela zbirka, predstavlja biblijsku sliku svijeta koju je ruka čudotvorca učinila harmoničnom, ponad svekolikih sadržaja života. Riječ je o pohvali Svevišnjemu koji je čovjeku, stvorenju svome, podario sreću življenja u punini koja ga ostvaruje u svim ljudskim manifestacijama: kao sina, roditelja i darovatelja života svojim potomcima. Kišević čak znalački preuzima stil himničkoga stiha i biblijskih poslanica. S jednakom će se umješnošću približiti jeziku djetinje svijesti te u krajnjoj instanci pojmovno uozbiljiti čitavu pjesmu do prijemčive univerzalne poruke: "Valovi, valovi / Dođite k meni, / Enesu // Na moju obalu / obalu moju / nebesnu. // Valovi, valovi, // oči vas moje // žedne su. // Valovi, valovi, // dođite k meni, // Enesu. // Ne tamo valovi! // Pazite! Pazite. // Stijene su."

Osim što je neosporno ovladao islamskom etikom, on je poznavatelj, na razini spoznaje i iskustva, gotovo svih velikih svjetskih religija. Međutim, Kiševićeve pjesme uvijek se kreću prema točno lociranim značenjima koja nas svojom toplinom uznemiruju, ali također impliciraju i druge moguće kontekste, ponajčešće mudroslovne naravi. Stoga vješto izmiče slatkastim sadržajima o Bogu i prorocima. Svete stvari za njega nisu dizajnirani tržišni proizvodi već utabane staze na kojima se postiže prosvjetljenje. Na drugoj strani, posve svjetovnoj, vezanoj uz nasladu čula i osjetila, koja nadasve ugađaju tijelu te se tijelom i legitimiraju, pjesnik znade propjevati u okvirima svjetske tradicije. I kao što mu erotičnost ne prelazi u skaredno tako su mu i nasladne manifestacije tijela u granicama podnošljive očovječenosti. Dakle, kao što umije odlaziti u sferu unutrašnjeg egzila, pojmovan, mudroslovan i moralan, Kišević znade vrsno propjevati o našim slabostima – dosjetljivo, napitnički vrckavo, misaono i terapeutski djelotvorno.. Možda je stoga napisao najljepše stihove o vinu u nas.

O vinu su mnogi pisali na svim meridijanima svijeta i na razne načine, u raznim formama, ponajčešće su to bile napitnice i zdravice te kalamburska igra riječima. Rusi su to najbolje izrazili u kratkim formama, takozvanim *častuškama*, a Englezi u svome *limericku* koji se pripisuje mornarima. Neki su bili i ostali pilci, neki samo hedonisti, doživljavajući vino kao hranu, užitak i nadahnuće te su izgovarali apoteoze njemu u čast, a neki su pogledali *dno čaše*, vjenčali se s vinom i sve izgubili. Najveće ushitne domete o vinu postizali su pjesnici, od mitskog epikurejca Dioniza do orijentalne književnosti i slavnog Omara Hajama pa sve do naših dana kada se javlja Enes Kišević. U svojoj knjizi "101 vino od vina" on je tematsko motivski posvema usredotočen na fenomen vina te je obradio sve aspekte udjela vina u svojem i našim životima. Primjerice: koliko nam ono ugađa čulima, koliko potiče duh, koliko se u zanj uzdižemo, a koliko padamo: "Ja bih odmah vinsku fleku / izbrisao javno pred svima / kad bi mi život bio čist / kao ta fleka od vina". Taj sok od loze vezat ponajčešće uz žene i prijatelje: ""Vino ili ja?! – vrištala je žena. / Ja stajah – ko Isus na mukama / Pođoh je zagrlit, / no ona uzmače / i samu sebe zagrli rukama".

Misaon i lapidaran, jasan i etičan, on u katrenima (sa shemom rima abab, ali bez strogoće u tome) ispisuje te minijaturne bisere koji naočigled narastaju do neslućenih visina upravo zbog pjesnikove esencijalne i epigramske misli, sličnih grčkim epigramima i japanskoj haiku poeziji.Visoka doza afektivnosti, u tim individualnim i nezavisnim katrenima, s poantom u zadnjem stihu, ponekad će skrivati i poneki dobar vic o vinu ili poneku anegdotu koju će pjesnik vješto spasiti od propadanja: "Vino moje dobro / nek tebe mi bar spase / ja brod sam koji tone, i ne napuštam se". No, po svemu izvoran i nadahnut, kao izrazito recitativan pjesnik, dostupno slikovit, koji je uvijek uspio zadovoljiti ukus publike, i u ovoj knjizi iskazuje svoje slobodoumlje. Mogli bismo reći da se Kišević kao pjesnik o vinu, u ovoj knjizi, na lijep način brine o egzistenciji vina. I inače, kad se ovaj pjesnik dohvati nekog temata, bio on preuzet iz čaršijsko pučkog okružja ili iz djelokruga visoke literature, mi znamo da će biti dostojno obrađen, prijemčiv uhu i drag našem srcu.

Intervju: Enes Kišević

Bez vas sam kao bez ove ruke koja piše

Razgovarao: Sead Begović

Enes Kišević rođen je 1. svibnja 1947, u Bosanskoj Krupi. Godine 1971. diplomirao je na akademiji kazališne i filmske umjetnosti u Zagrebu. Slobodni je dramski umjetnik, živi i radi u Zagrebu. Član je Društva hrvatskih književnika i Hrvatskog društva dramskih umjetnika. Napisao je više od dvadeset zbirki pjesama za djecu i odrasle od kojih treba izdvojiti: *Mačak u trapericama, Majka Bajama i bura zmijokrila, Mama, ti si moj zrak, I ništa te kao ne boli, Lampa u prozoru, Jutarnja molitva, Sijeda djeca, Svjetlost je tvoja sjena, Samo s tobom ja sam ja, Zelene piramide i Voda je moja mati*. Zastupljen je u pedesetak antologija i pregleda lirike u nas i u svijetu. Njegove pjesme prevedene su na dvadesetak jezika. Nebrojeni su njegovi nastupi na književnim tribinama i predstavljanjima kako svojih tako i pjesama drugih pjesnika. Njegove pjesme nagrađivane su prestižnim nagradama i priznanjima. Godine 2002. dobitnik je nagrade Zvonimir Golob. Kao slobodni umjetnik glumio je u svim zagrebačkim kazalištima, a 25 sezona nastupao je na Dubrovačkim ljetnim igrama.

Begović: **Sedamdesetih godina prošloga stoljeća u Hrvatskoj si kao pjesnik zadobio kultni status, kao pjesnik izravnih lirskih dojmova. Tvoji nastupi su se pamtili, volio te popularni i dnevni tisak, ali te je akademska kritika i antologičarska ustustavljenost izbjegavala. Kako to tumačiš?**

Kišević: To je zbog toga što smo nekoć bili mladi i lijepi, a sada smo samo lijepi – ha, ha, ha! Svi su ljudi, zapravo, ljepotu dobili od Boga, a na njima je samima hoće li tu ljepotu sačuvati ili će je poružniti. Publika je kod mene prepoznala prirodnost, otvorenost, iskrenost, zanesenost…osjetila je da ja poeziji, ma čija ona bila, dajem cijeloga sebe. Naravno, ako moja duša prima pjesnika kojega govorim, jer ja svojemu pamćenju ne mogu darovati nešto čemu se moje misli i srce protive. Kako mogu u sebe useliti nešto što je meni strano? Premda su u to vrijeme, moje misli i srce najmanje bili kod mene. Zapravo, misli su bile podstanar u vlastitu tijelu – tijelo je bilo car, tijelo je bilo faraon, tijelo je, i danju i noću, bilo napeti luk. U to sam doba još mirisao po mlijeku, u svakom smislu – premda sam imao želju govoriti Dželaluddina Rumija. Teško sam se upuštao u govor. Svaki put sam to činio s nekom nelagodom, s nekim urođenim stidom. A kad bih već bio primoran govoriti, činio sam to kao bosanski stećak koji je puk'o od duge šutnje – koji je naprosto prolupo. Naravno da je to paralo svilene uši kritike. No, ja se nisam dao osviljeniti. Više sam vilovao nego svilovao.

Enes Kišević interpretira svoj sonetni vijenac, 2006.

Begović: **Razvijorene kose, krupnih, začuđenih očiju, u boemskom hubertusu, s dugim vunenim šalom, zaista si tih godina izgledao pjesnički, jesenjinovski, pa su uz tebe *razlogovci* u Hrvatskoj vezali pojam "jesenjština", zbog naočita izgleda, komunikativne jednostavnosti i opojnog emotivnog naboja u pjesmama i nastupima. Danas se mlađi (tzv. stvarnosni pjesnici) vraćaju upravo takvom izričaju, ali s mnogo manje tankoćutnosti i s više drskosti. Nisi li ti preteča njihova pjeva, s obzirom i na potrebu da se iziđe iz knjiga i da se ostvari direktni kontakt s publikom?**

Kišević: Hubertus mi je poklonio Rade Šerbedžija, čak je o tome i pjesmu napisao. Šalom me je ošalila Marija Braut. U ono sam doba na glavi nosio cijeli plast kovrčave kose, kose kroz čije kovrče nije mogla ni kiša, ni snijeg, ni češalj, ma što češalj, ni misli kroz njih nisu mogle proći. Sada, evo vidiš, kose imam još za dva pranja, a tijelo mi se pred dušom osjeća kao podstanar, ko uljez – jer duša svakog trenutka može reći tijelu: Dosta te je zemlja hranila, hajde ti, Bog ti dao, sad malo zemlju hrani. Sve ovisi o trenutku. Stoga zahvaljujem ovom dobrom trenutku da u njemu nas dvojica razgovaramo i da smo zajedno. Jutros, spazivši kroz tramvajsko staklo dva mlada slijepca kako po kiši šetaju bez kišobrana s bijelim štapovima, upitah kćerku Saru: Vidiš li ih ljubavi? Poslije duge šutnje, ona mi reče: Najvažnije je tata, da su oni zajedno. Tako je i nama dvojici najvažnije da smo u ovom trenutku zajedno.

Ne znam jesam li bio preteča današnjim mladima, no ja sam poeziju znao govoriti između noževa, pa su ljudi potegnute noževe odlagali. Često su me piloti aviona znali pozvati u svoje kabine, pa sam iznad oblaka govorio Šopa i Šimića, ali, putnici su tražili Bernardu i "pa to je krasno…". Govorio sam poeziju u radničkim autobusima, pratio ih stihovima na posao, a potom ispraćao treću smjenu kući. Mnogi su od njih poslije dolazili u kazalište i pitali me gdje mogu nabaviti Rilkea, Milosza, Horacija, Tina, Šopa, Jesenjina, Puškina, Cesarića, Maka, Nietzschea, Poa, Škurlu…

Begović: **U Hrvatskoj si odškolovan kao glumac, a ostvario si se i kao pjesnik. Kome daješ prednost - glumcu ili pjesniku, *kazališnim daskama* ili pjesništvu?**

Kišević: Prednost dajem pjesništvu. Velika poezija u sebi, i kad je na papiru, nosi toplinu. Tijelo je zapravo teatar, a duša je poezija – bez tijela duša ništa ne bi mogla osjećati. Molier je umro na sceni kao glumac, Eshil je bio glumac, pa Camus, naš Fabijan Šovagović, Čehov… Ta dva poziva su vrlo bliska.

Enes Kišević sa majkom i sestrom Vahidom

Begović: **S obzirom na tvoje iskustvo, kakav je naš književni, odnosno pjesnički standard, točnije, što publika voli – ima li uopće primjerenog, modernog čitalačkog iskustva?**

Kišević: Svaki pisac ima publiku kakvu zaslužuje, kakvu je osobno, tijekom svoga pisanja, uspio podići. Danilo Kiš bi rekao: Meni je dobar čitatelj bolji od lošeg pisca. Publika voli lakoću, slobodu koja nikog ne povrjeđuje, voli biti ulovljena ljepotom. Na to bi rekli moji prijatelji iz Dubrovnika, Tomo Šuljak i Remzo Jonić: "Voli ljude kojima pamet ne smeta".

Begović: **Interpretirao si mnoge domaće i strane pjesnike. Koji su tvoji pjesnički favoriti, oni domaći i oni strani? Koji su ti omiljeli bosanski, koji hrvatski, a koji svjetski pjesnici?**

Kišević: Svaki novi dan ima u sebi nešto i od prvog dana koji je svanuo svijetu, a opet sam po sebi, neponovljiv je i jedinstven. Nešto se slično dešava i s poezijom. Moji su pjesnički vrhovi: Nikola Šop, Mak Dizdar, Rumi, Milosz…

Begović: **U zadnje dvije *Povijesti hrvatske književnosti* (one Dubravka Jelčića i Slobodana Prosperova Novaka) nisi zastupljen i obrađen. Kako to kad si u hrvatskoj javnosti popularan i dobrodošao pjesnik?**

Kišević: Profesor Dubravko Jelčić još mi i uzvrati pozdrav, no profesor Slobodan Prosperov Novak ne udostoji se čak ni to, premda nas je upoznao zajednički prijatelj Mario Pezzi koji je pao braneći Dubrovnik i kojemu sam posvetio stihove u knjizi "Sijeda djeca", a također i u knjizi "Voda je moja mati". To što me nisu uvrstili, to je pitanje njihovog književnog ukusa, no, i pozdrav je velik kad dolazi od ljudi.

Begović: **Gdje si zapravo bolje književno valoriziran - u Bosni (gdje si prvotno uvršten u *Antologiju muslimanske poezije XX. vijeka* i potom u *Antologiju Bošnjačke poezije XX. vijeka)* ili u Hrvatskoj?**

Kišević: Najbolje sam, zapravo, književno valoriziran u Srbiji. Tamo su uz Vesnu Parun, Luku Paljetka i još neke hrvatske pjesnike, među najveće ljubavne stihove 20. stoljeća uvrstili i moju pjesmu "Sonata od sna". U Beogradu sam dobio i *Nagradu Politikinog zabavnika* za najbolju dječju knjigu u bivšoj državi (kada je u konkurenciji bio i Branko Čopić), potom sam dobio *Zmajev štap* u Novom Sadu, a prije toga književnu nagradu "Majski rukoveti" u Titogradu. U Hrvatskoj i BiH još uvijek se moram dokazivati, A MORE NE MORA! No, to

je dobro za mene. Ruku na srce, ne mogu se požaliti jer sam uvršten u pedesetak antologija, kod nas i u svijetu.

Begović: **Evo jednog pitanja koje Bošnjaci vole postavljati jedni drugima. Što je tebi Bosna, a što ti Bosni (pritom u pamćenje dozivam tvoju dojmljivu pjesmu "Bosna")?**

Kišević: Meni je Bosna najbliži rod, ona je moje zdravlje, moja snaga, moje nadahnuće. Bosna je moj Andrić, Skender, Meša, moj Mak, Stojić, Vešović, Ibrišimović, Mehmedinović, Brka, Ivanković, Selim, Behzad… Tamo sam još kao dijete spoznao da čovjek svakim svojim danom u sebe udahne i nebo i zemlju. Znajući to radije sam u tišini samo disao nego li miješao taj dah riječi koje ga nisu dostojne. Najzad, zemlja Bosna je dobila ime po rijeci Bosni, znači po vodi, a voda je most koji spaja vidljivo s nevidljivim. Od te nebeske vode i moje prezime dolazi.

Begović: **Što je tebi Hrvatska, a što ti Hrvatskoj?**

Kišević: Hrvatska je moja mladost, moja zaljubljenost, moja Akademija za kazališnu i filmsku umjetnost – moji profesori: Bratoljub Klaić, Tito Strozzi, Slavko Batušić, Đurđa Škavić, Vladimir Filipović, Vratović, Ranko Marinković, Zlatko Crnković, Krča, Bobi, Tomislav Durbešić, Moj Ćurdo, Supek, Budiščak, Vlasta, Žarko, Tuna, Mile, Zdenka, Mujo, Rade, Tonko Marojević, Nada Babić, fra. Bonaventura Duda, Sever, Sinan, Ervin… Hrvatska je moja kuća, moja obitelj… moji prijatelji… Bez nje bih bio kao bez ove ruke koja piše.

Begović: **Kakvo mišljenje imaš danas o jugoslavenstvu, a što o bošnjaštvu kao najmlađoj naciji u Europi, s vremenske distance i nakon zadnjeg rata u Hrvatskoj i Bosni?**

Kišević: Kada bi čovjek mogao staviti točku iza onoga što će biti, i iza onoga što je bilo, tek tada bi uvidio da je u historiji najvrednije ono što se nije dogodilo. Možda do naše velike tragedije, u zadnjem ratu, ne bi ni došlo da je poslije Drugog svjetskog rata ustanovljena bošnjačka nacija i bosanski jezik te da se nisu dogodili toliki zločini u svijetu i na prostorima bivše države. Mnogo ljudi više nema, mnogo ih živi nesretnih, a ipak, uskoro ćemo svi opet biti *sretni* kad uđemo u Europsku Uniju.

Enes Kišević sa sinovima

Begović: **Koliko ti znači povezanost uz bošnjačke nacionalne i kulturne udruge? Predsjednik si udruge *Sevdah.* Osim folklora, kakve kulturne planove imate za budućnost? Što misliš, na koji način Bošnjaci u Hrvatskoj mogu sačuvati svoj kulturni identitet? Vidiš li neke kulturne prvake s kojima bi trebali krenuti u osvajanje čvršćeg identitetnog prostora?**

Kišević: Na nedavnoj godišnjoj priredbi udruge podnio sam svoju ostavku, želeći da udrugu preuzmu mladi ljudi koji poznaju jezike, koji su obrazovani, koji jednako dobro poznaju i hrvatski i bosanskohercegovački kulturni identitet i koji će svojim radom obogaćivati te dvije kulture, a ne razdvajati ih. U tome imam veliko povjerenje u ljude kao što su Filip Mursel, Ervin Jahić, a od starijih to si Ti i Sinan Gudžević. Ima toliko pametnih ljudi među Bošnjacima, samo ih treba sastaviti da u radnom ozračju budu zajedno.

Begović: **Odškolovan si glumac, jesi li razmišljao da nešto "postaviš" na scenu i misliš li pisati za kazalište?**

Kišević: Kazalište je moj veliki izazov i ono zaslužuje moju posebnu pažnju. Volio bih mu se kao pisac odužiti na najbolji mogući način.

Begović: **Što Enes čita, kako živi, koje nove knjige sprema?**

Kišević: Iz tiska su mi netom izišle dvije nove knjige pod naslovom *Voda je moja mati*, u zagrebačkom Profilu i *Zelene piramide* (haiku poezija na hrvatskom i engleskom), u zagrebačkoj izdavačkoj kući Prometej. U knjizi se nalaze čuveni čempresi akademskog slikara Nenada Opačića. Zatim, igram u teatru Velika Gorica u ulogama Svidrigajlova i Stribora, a pišem svoj životopis koji bi trebao izaći u Norveškoj. Trenutno čitam nekoliko knjiga: "Magnissimum crimen" od Salamona Jazbeca, "Srebrenica, paradigma genocida" od prof. dr. Stjepana Lapende, "Antimemoare" A. Marlauxa, postavljam "Novelu od stanca" s učenicima četvrtog razreda O. Š. A. G. Matoš, iščitavam iznova Severa, Dautbegovićku, Mraovića, Mahmuda Derviša, Jehudu Amihaja, pišem sonet Branku Fučiću… Inače, živim za tricu (3), a moja bi majka Hadžera rekla – živim umirno!

Abecedarij nježnosti ili poetske posvete čovjekoljublju i Bogoljublju

Enes Kišević, "Voda je moja Mati", Profil International, Zagreb, 2008., str 103.

Piše: **Ervin Jahić**

Valjda bi samo književna sociologija mogla objasniti raskorak, procijep, rupu između višekratno potvrđivanog, visokog kulturno-javnog statusa pjesnika i glumca Enesa Kiševića i prilično škrte, izrečene sa zadrškom i kroza zube, književnokritičke valorizacije njegove poetske imovine. Oznaka kako mu je pjesništvo posve u vlasti estradno-recitativne geste bila je koliko legitimna kritička naljepnica/zastavica jednog tipa pjesnička mašte, toliko i vrijednosni uteg u onih koji su se poduhvatali hijerarhiziranja i opisa suvremenoga hrvatskoga pjesništva. Lake stihovne "note" osnovna su zamjerka toj pjesničkoj praksi, struji ili možda operativnom modelu. Ruku na srce, međutim, stvari stoje bitno drukčije.

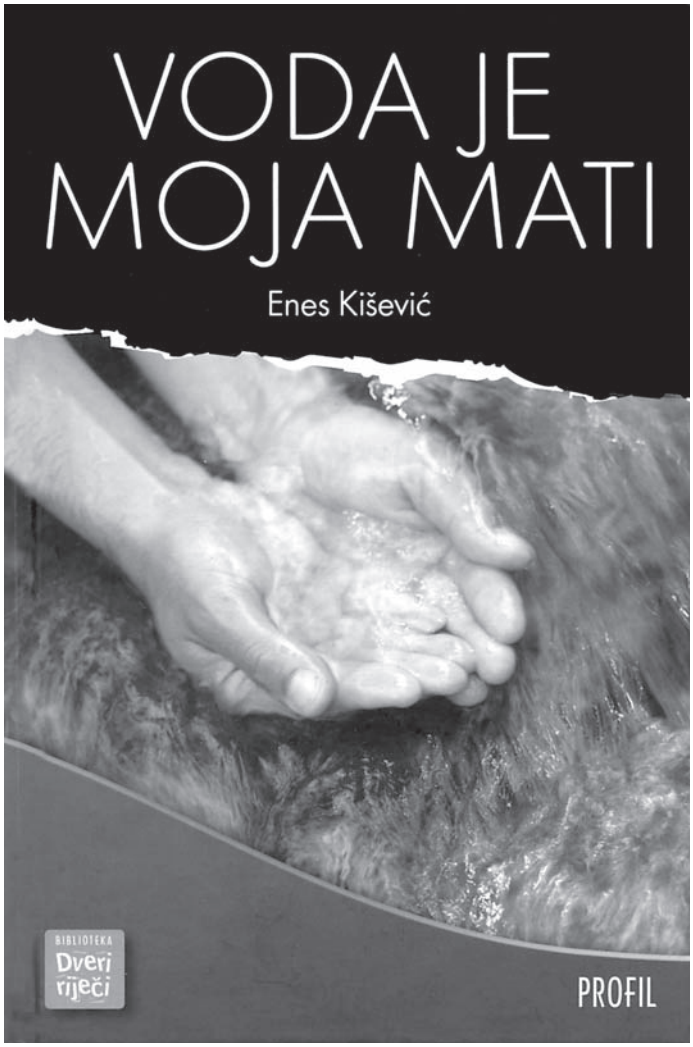

Zamjerati Kiševiću što je bio, i još uvijek je, popikona domaće poetske riječi, što je bezmalo brendirao vlastitu poziciju koja mu je omogućila da ga šira društvena zajednica "na prvu" prepoznaje kao pjesnika, što je pisao i piše razumljive, jednostavne i prohodne rečenice, poetski korektno oblikovane u stihove, koje, pritom, sam izgovara dojmljivo i zanatski suvereno – niukoliko nije više od netočne, možda i zločeste kritičarske dijagnoze.

Istina, pjesništvo Enesa Kiševića nije izraslo iz bazena kulture, iz učenih i tekstualizirajućih gesti koje su sedamdesetih i osamdesetih godina 20. stoljeća vrhunile pjesništvom, kada je on, paralelno supostojeći, za velik dio publike bio pjesnička marka. Svojim romantičarskim zanosima, vedrinom i neobuzdanom pjevnošću, to je pjesništvo stajalo na posve suprotnim stranama. Njegovo pogonsko gorivo bila je Emocija koju podupiru i koju pokreću generatori Duše. To mu je na predmetnotematskom planu bio žeton da bez zadrške pjeva o Ljubavi, Ljepoti, Srcu, Bogu, Moru, Vodi, Kruhu (i to upravo kao što je napisano: velikim slovima). Na formalno-stilskom planu, međutim, to je rezultiralo kristalnom jasnoćom izraza i naoko patetičnim doživljajem svijeta. Tu leži, čini nam se, glavnina razloga koji su odavali kritičarsko "nepovjerenje" prema Kiševićevu projektu pjesništva, ali i tzv. intelektualističkih pjesničkih koncepata koji su u to vrijeme od kritičara obilato honorirani. Kiševićeva onodobna autorska pozicija bila je propitna tek u komparaciji s najsnažnijom, semant-konkretističkom svjetopoetskom linijom domaćeg poetskog moderniteta.

Ako bi to bio okvir, valja nam reći kakva je slika koja bi stala u njega. Poetsko zazivanje humanosti u svijetu posve lišenom čovjekoljubivih svojstava i razrješenje zemaljskog ("rasutog") tereta u dijalogu s Bogom, temeljna je perspektiva pjesničkog mišljenja Enesa Kiševića barem kad je riječ o njegovim posljednjim knjigama pjesama. Kišević je, poglavito u zbirkama *I ništa te kao ne boli*, *Jutarnja molitva, Sijeda djeca* i *Svjetlost je Tvoja sjena*, nedvojbeno doznačio da njegova poetska ideologija konsti-

tutivnima drži upravo te činjenice. Govoriti o vremenu iz sebe, biti zauzet i zabrinut izdebakliranom svijetu usprkos, pjevati i pritom vjerovati u pjev, biti sućutan s ljudima i ne pristati na poraz čovjeka u zlovremenima.

Voda je moja Mati baštini naznačene motivskotematske koordinate, ali nam ih impostira kao stanovitu protezu, zagrebavši, čini se, još dublje, ostavljajući jasniji trag nekoć tek naznačenih slutnji. Lirsko konfesionaliziranje, intimistički dosluh s Nebom, vjeroispovijedni ton, filozofidno-intuitivni stav da se nježno-poetski ogovara svijet razmirica i ljudske nepotpunosti, mudrosni signali i univerzalizacija najčešće privatnih boljki, kadšto i trauma, u nenametljivo kamufliranoj intimnoj ispovijesti, te obiteljsko-konfesionalne reminiscencije – čine katalog gesti na kojima istraje, usuprot različitim poetičkim prijevojima i poetikološkim razvalinama novije hrvatske poezije, Kišević poetski projekt i danas, osobito u najnovijoj knjizi. Novom knjigom pjesama, a na očitim zasadama ranijih knjiga, Kišević se nedvojbeno učvršćuje kao eminentno duhovan pjesnik eksplicitnih refleksivnih pregnuća, akceleriranih moralističkih poetskih zagovora i navještaja duhovne, ljudske i, u osnovi, davno zaboravljene solidarnosti.

On će već prvom pjesmom svoje nove knjige označiti vlastiti empirijski i umjetnički horizont prema kojemu su upravljena njegova htijenja i očekivanja upisavši stih "naseljavaj oči prijateljima / veseli srce svoje". Na drugom pak mjestu ustvrdit će da misli i riječi nisu uzaludne ako "nastave služiti ljudima". I stihovi "udahnem za žive, izdahnem za mrtve - / a koraci moji iza mene šute" na istoj nam tipki "sviraju"/podražavaju tu altruističku poetizaciju slaveći čovjekoljublje, čovjeka okrenutog čovjeku, čovjeka u milosrdnoj službi dugome čovjeku. Stoga i ne čudi da se Kišićeve poetske memorabilije o drugima nude kao stihovne posvete/"pozlate". Osim što su posvete, one su svojim elegičnim tonovima i male tužbalice o vremenima kada je čovjek bio čest, kada je sve mirisalo na ljude i kad se autorov lirski subjekt ili Kišević osobno prepoznavao u drugima, a drugi u njemu. U vremenu koje ne trpi lojalnost i solidarnost, on pjeva o dragim sjenama ljudi, jednako mrtvima i živima.

Novom knjigom pjesama, a na očitim zasadama ranijih knjiga, Kišević se nedvojbeno učvršćuje kao eminentno duhovan pjesnik eksplicitnih refleksivnih pregnuća, akceleriranih moralističkih poetskih zagovora i navještaja duhovne, ljudske i, u osnovi, davno zaboravljene solidarnosti.

Zato motiv majke nadvisuje svaku autorovu temu, on vri u svakoj bobi, grozdacu i cijelim čokotima Kišićeve poezije. Bilo da su joj posvećene zasebne pjesme, bilo da mu dođe na oči kakva zavičajna sna, bilo da je prepoznaje u metafori vode, riječ majka lakša mu je od zraka, bliža "od svih pod nebom riječi". Ona je izvor i uvir svakom slovu ove poezije, njegova dubina i širina, njegov ontološki manjak i esencijalna žudnja.

Spreman podvući konačan račun sa svijetom, spreman zatvoriti vlastitu životnu bilancu, njegov će lirski subjekt na drugom mjestu ustvrditi da "na manjinu spali su ljudi". Usprkos pravilnom ritmu i čestim rimama, usprkos fino podešenom lirskom zvuku, Kišević će kritički zarezati po svijetu zakinutom za ljepotu, prijatelje i istinu, on će poderati njegove blještave oblande i, djetinje nevino, zazivati svijet neukaljane i nježne vedrine. Lirske meditacije u pjesmama "Razgovor", "Ratno proljeće" i "Orkestar" doimaju se, međutim, kao mudrosna protega infantilizirajućem "višku" u nekim drugim autorovim pjesmama. One registriraju postratni pejzaž i u autorovom imaginariju možda i najtočnije nagovješćuju otkivene ili novostečene mudrosne semantičke naplavine i pripravnost egzistencije na neumitno protjecanje vremena, na tzv. starost. Zato će pjesnik usred pisanja primijetiti da mu ruka stari, pritom slaveći Tvorca u svemu vidljivom i nevidljivom. Rekli bismo, pomiren sa starenjem u Bogu.

Kad je riječ o autorovu intimno-konfesionalnom diskursu, valja nam upozoriti na ritmom, zvukom i semantikom iznimnu pjesmu "Dišu sred Tvog djela", ali ne i na manje lucidne iz arsenala takozvane mitologije svakodnevice "Tuđa poruka" ili zavičajne poputbine "Jabuka čupa". Ipak, zbirku *Voda je moja Mati* literarno i vrijednosno natkriljuje sonetni vijenac istoimenoga naslova. Mimo njega, u knjizi čitamo desetak soneta u kojima autor demonstrira iznimnu vještinu pri pisanju te stare pjesničke forme. Njegova lirska svijest ne dopušta mu da se poigrava, dekonstruira ili iznevjerava obrasce i čvrsta pravila soneta, da ga puni nepoetskim sadržajima ili da resemantizira njegovu leksičku ponudu. On ne pribjegava modernističkom naglašavanju kratkih spojeva između forme i sadržaja, kao što su to mnogo puta činili pjesnici domaćeg poetskog moderniteta. Rekosmo već na početku da Kišević nije pjesnik tekstualističkih igara i osporavanja, pa nam nije ni očekivati da će posegnuti za ironiziranjem, persifliranjem ili parodiranjem bilo sonetnog izraza, bilo sadržaja. On će, kako to i priliči lirskoj eleganciji do koje drži i koju njeguje, prosuti po njemu nisku misaonih naplavina, zvukovnih raskošnosti i taktova koji se doslovno daju odčitati kao sukus njegova "mirna i meka pjevanja". Neposredno će nam isporučivati sliku i značenje, vodit će računa o sintaktičkim strukturama, neće se ogriješiti o ritam svojih dvanaesteraca, neće ostati u zoni samo formalnog poštivanja rime. Kišićev sonet ne govori nam dakle ništa o "kraju soneta" kao "kraju povijesti", što je česta poetikološka ideologija mnogih suvremenih autora.

Zaključimo kako Enes Kišević svojom novom zbirkom pjesama *Voda je moja Mati* tvrdoglavo i dalje drži do vedrine pjevanja, do pjesme kao entiteta duha i duše, isporučujući nam vlastitu stihovnu abecedu nježnosti i dobrostivosti, zbrinutosti i apela za duhovnom i međuljudskom solidarnošću. Riječ je o pjesništva molitve i nade, o pjesništvu konsolidacije ljudskih resursa, o pjesništvu koje se odvažuje upozoriti na preostalu ljepota svijeta bez ironije i zadrške.

Pjesništvu koje, uostalom, slavi čovjeka i Boga punim plućima i pritom se ne umara, niti koga umara. Pojmovi čovjeka i Boga u Kišićevu pjesništu ne trebaju restauratora, jer se nisu urušili - usprkos izgubljenoj nevinosti svijeta. Oni stoje čvrsto u ovoj poeziji, baš kao što slovo prianja uz riječ.

Enes Kišević

Neka Vaša Visost pogleda u zvijezde

Pred partiturom mora

(sonetni vijenac, magistrale)
Posvećeno Asji (Asjutki) Kišević

A što ti je pjesnik, ako nije dijete?
Srcem zaigrano – igrom oživljeno.
Ja, što moru šapće, morem zanijemljeno,
Usklađeno s tvojom magičnošću, svijete

Ta čemu umjetnost? Čemu šuplja lira?
Kad je bez ljepote i bez osjećaja?
I prijetvorna – i sva smišljena do kraja.
Koji to čisti ton sumnju svoju svira?

Ima li slavuja što silu opjeva?
Što, zar pod prisilom cvijeta pup nastaje?
Eno, zvijezde dršću, zar sjaje od gnjeva?

Vojska na zemlji sva, pred crvom – ništa je.
I od svega blaga što od svijeta traje –
Ćutim, sve što misli – nježnijim postaje.

Majka

Uvijek kad stignem u neki novi kraj
Pa nijem od ljepote lutam bez prestanka,
Iz očiju mi sine nakupljeni sjaj:
O, da je uz mene sad i moja majka.

To mi se događa u trenutku svakom:
Na putu, u kući, u pisanju ovom…
Svaki moj uzdah obojen je Majkom.
Svaka pjesma moja, njenim diše slovom.

Jesam li upozno neko drago biće,
Il nekoj knjizi radovo se jako,
Kroz svaku mi poru miso prostrujit će:

Kad bi sad uz mene i ti bila, Majko.
Molio se Bogu, blagovao ili plako –
Samo da si i ti sad uz mene, Majko.

Manjine

- Ti si naša zlatna manjina u tuđini.
Naš izvoz, unikat. Krv naša i nada,

Enes Kišević s majkom Hadžerom koja u Zagrebu boravi kao izbjeglica 1992.

Čestita mi predsjednik susjedne većine,
Dok u lice mi se smješka manjinska mu vlada.

- Da gospodine predsjedniče,
gledano u cjelini,
i prijatelji su, i ljepota,
i istina u manjini.

O razumu da i ne govorim.
Toj manjini većinom manjina sudi.
Manjina je postala dobrota.
Na manjinu spali su ljudi.

Neka Vaša Visost pogleda u zvijezde.
I? Kako Vam se Vaša veličina ćuti?
Jeste li i Vi tek prah od života
Il sav, u cjelini, pripadate smrti?

Uloga stvoritelja u predstavi Calderona "de la Barce": veliki svjetski teatar

Havino preklinjanje

One noći,
kad su me njih sedmorica
silovali u logoru,
molila sam Te da iz utrobe moje
ispljuneš sjeme soja pasjeg,

zašto me uslišio nisi Gospode,
kad ništa ti skrivila nisam?

Molila sam Te
da me bar načas lišiš
nadzora mučitelja mojih,
kako bih sama sebi
utrobu noktima iskopala

Zašto me uslišio nisi Bože moj
kad ništa ti skrivila nisam?

Okretala sam glavu od vode,
okretala glavu od kruha,
ne bi li se smrt mojim molitvama smilovala,

ali kako da se smrt smiluje meni
kad sve je u tvojim rukama Svemogući.

Molila sam one koji su me silovali,
one koji su mi Majku zaklali,
one koji su mi kuću spalili,
zaklinjala ih imenom Tvojim
da sve ću im oprostiti
ako me ubiju,
ako me na četvero raščejreče;
nisu me uslišili Gospode,
nego su mi jabuku pružali
danonoćno opipavajući
kako napreduje njihov plod.

Onoga jutra,
kada se prvi put dijete u meni pomaklo,
molila sam Te
da se moj čovjek Alija
s bojišta ne vrati;

Nisi me uslišio Gospode,
nego si učinio
da me sprovedu do bolnice,
četiri da me doktora
za ruke i noge rastežu,
da butinama ne bih
zadavila ovo dijete
koje sam više od sunca
željela mrtvo vidjeti
ili da ono mrtvu
svoju majku ugleda,

zašto me uslišio nisi
dobri moj Bože,
kad ništa Ti,
kao ni ovo djetešce nedužno,
učinila nisam?

Daj mi snage,
milostivi Bože moj,
podignuti ovo muško dijete,
koje nitko osim Tebe
sačuvao ne bi,
i daj merhameta,
djetetu ovom,
s ljudima i sa istinom
njihovom živjeti,
nesretna Te njegova
majka Hava preklinje

Voda je moja mati

Alenu

Voda – kažem – i već žeđ bivam i žega.
Odmah potom riječ mi u vodu potanja,
u vodu što tajnu pronosi postanja –
i na njenom putu ne postoji stega

koja bi joj mogla spregnuti silinu.
Jer i izvan toka ona ide k cilju.
Pronosi li voda samo svoju zbilju
Il' sa sobom nosi i moju sudbinu?

Da je voda most, to vidi se po rosi –
most koji vidljivo s nevidljivim spaja.
O, koliko neba u mirisu nosi

ta obična kiša iz mog ključkog kraja!
Voda – oda svoda. Sve se u nju svodi.
Ova bistra voda oku tako godi

Ova bistra voda oku tako godi
da u meni druga polovica duge
dršće kao dijete kad ga Majka rodi –
i sav tako pun sam neke lijepe tuge.

Tko prolazi od nas? – reci meni rijeko.
Hajde, trči sa mnom! Tko će prije k moru?
Ponesi me malo, more je daleko –
il' daj barem ruku ovom svome stvoru.

Najbolje bi bilo da se s tobom stopim,
da sve moje misli prodišu ko škrge –
i da te u oči ove plave sklopim

pa da skupa sa mnom trčiš ispod duge.
Što će meni pusti dvori iza brijega –
dovoljna je voda – pa da imaš svega.

Prekinuta šutnja

Iz čista mira, neki me čovjek na ulici
poteže s dva prsta za rukav i reče:
- Vi, gospodine pjesniče, još uvijek pjevate,
a već ste dobrih godina nakupili?

Smušeno se osmjehnuh i htjedoh produžiti
no zajedljiv čovjek u prolazu
(o hvala Bogu što smo svi prolazni)
ne odustade od svoje unaprijed smišljene namjere,
te nastavi:
- Pa danas vam poezija nije ni za mlade ljude,
a kamoli za stare.
Doduše, vi i sijede glave lijepo pjevate,
no nikad vam ovaj svijet, pjesniče moj,
nije živio od poezije. Nikad!
Niti će ikada živjeti.

- Svijet ovaj, nikada nije živio od ljudi,
gospodine, nego je oduvijek živio od poezije.
Isključivo i jedino od poezije.
Samo što je ovo drvo, recimo, toga svjesno,
a mnogi od nas nisu.
- Kako to mislite «veliki pjesniče»?!
- Pa zrak ovaj koji dišete, recimo – poezija je.
Zemlja na kojoj stojite i koja vas hrani poezija je.
Voda koju pijete,
ovaj suton što pada
i što će vam uskoro donijeti san,
sunce, koje će vas sutra probuditi,
ako ga zaslužite,
velika poezija jest.
A ja sam tu tek da vas podsjetim, gospodine,
da je sve ovo oko nas,
sve ovo nad nama i u nama –
čista poezija.
Istina je da se priroda svome Stvoritelju
zavjetovala vječnom šutnjom,
no upravo zbog toga meni i jest dana riječ,
kako bih ponekad
(ali samo kad je to doista nužno)
mogao prekinuti tu dobrostivu šutnju –
točnije rečeno: nastaviti ju

U vrijeme kad je igrao Petra Hektorovića

Igra

Sari

Biti vjetar što se svijetlom igra
i što dahom po pustinji šara,
svako malo drugu sliku stvara,
narisati čas zmiju, čas tigra.

Okrenut se k nebu, pa sa žarom
jednim mahom s crtom iz dubina
jato bijelih naslikati dupina
kako skaču kroz plavet sa Sarom.

Pa sjurit se uz zvjezdani bljesak,
izrezbarit svu pustinju sinju
uz Mjeseca onu žutu dinju –

potom rukom poravnati pijesak.
Slika jest tren. Jest i trena slika
Trepneš – i već – nestalo je lika.

Doktor Muhidin

Dođi mi što češće,
bolan mi ne bio.
Kod mene si kao kod sebe.
Zaštićen u samoći.
Jer na svijetu mnogi je živio,
i mnogi od njih,
nikad nam više
ni u san
neće doći

xxx

Uz labudicu se
Stisli labudići
Džamija i selo

xxx

Ja bih odmah vinsku fleku
izbrisao javno pred svima
kad bi mi život bio čist
kao ta fleka od vina

Srebrenička majka

Sve da im i oprostim
za poubijanu djecu,
u snu bi me gušile
ubojica žice.
Ti možeš njima
oprostiti Bože,
no meni da l' ćeš moći
pogledat' u lice?

Lampa u prozoru

Čim nevrijeme udari neko,
oluje, kiše, il' snijezi zaspu
moja majka posklanja cvijeće s prozora,
pa u okvir okna okači lampu.

- Kome to svijetliš? – bunovan pitam.
A Majčin glas obavi crni šum drveća:
- Po ovom mraku beskućnik, sine,
bolje vidi lampu od cvijeća.

Potočari

Taj dječak
među bijelim nišanima
ispruženih ruku u molitvi
je li to Bože,
(iz onog lova na ljude)
ono Tvoje dijete
s bijelim zecom u naručju?
s bijelim zecom
bijelim
bijelim
poput tih nišana bilih
što dašću
među mojim dlanovima

Dirnutost

Ne čude mene zvijezde ni sunce,
niti me čudi sav svemira sjaj:
mene dodirne dah dok ga dišem
a dah dodirnuti ne mogu ja!

Što me se tiču priče i bajke
i to – da jedan i jedan su dva:
al' mene miris dodirne ruže,
a njega dodirnut ne mogu ja!

Što će mi zavist, što će mi slava,
što će mi pusta bogatstva sva:
kad riječ me tvoja i pogled dirne,
a njih dodirnuti ne mogu ja!

Što će mi beskraj, što će nebesa,
te svemirske crne rupe bez dna:
mene i glazba ova već dira,
a glazbu dodirnut ne mogu ja!

Dira me svjetlost, miso me dira,
ljubav me tvoja dodirnuti zna.
i premda te grlim, ne znači to
da i ljubav tvoju dodirnuh ja.

Kako je zagrebačka džamija lijepa?

Piše: **Senad Nanić**

Ovaj naslov ne izražava usklik oduševljenja kojeg često možemo čuti u onih koji prvi put posjećuju zagrebačku džamiju. Nema uskličnika, naime. Ovdje zaista postavljam pitanje "kako?". Propitujem načine i svojstva ljepote. Jer ljepota je nadahnuće istinom u stvarnom slučaju. Njena se svojstva stoga mogu racionalno objektivizirati.

Kada se spomene zagrebačka džamija, uvijek se govori o velikoj građevini, prvoj tih dimenzija i sadržaja na našim prostorima. Govori se o godinama pripreme, izgradnje, učestvovanju važnih ljudi, velikim donatorima, ulozi u životu zajednice i tome slično. Prigodno se spomenu projektanti i izvođači, ali nikad ni riječi o samom projektu. I svima se zagrebačka džamija sviđa. Svima je lijepa. Svi kliču: "O, Kako je zagrebačka džamija lijepa!" Ali, zašto je zagrebačka džamija lijepa?

Otvorena 1987. godine, izvedena je prema projektu Džemala Čelića i Mirze Gološa, arhitekata vezanih uz Sarajevski univerzitet. Kao Islamski centar, pored mesdžida - bogomolje, građevina udomljuje i brojne druge funkcije: kongresnu dvoranu, čitaonicu, urede, restoran i učionice u prizemlju, zatim stanove imama i sobe za goste na katu, te medresu, danas islamsku gimnaziju, dječji vrtić i omladinski klub u podrumu. U skladu s idejnim rješenjem autora Džemala Čelića, građevina se i volumenski dijeli prema funkcionalnoj raznovrsnosti. Južni volumen oblikuje prostor mesdžida, a sjeverni prateće sadržaje. Povezani su plitkim traktom i prostranom pristupnom terasom. Mesdžid, odnosno džamija tlocrtno je zakrenuta za približno 45° u smjeru prema Mekki, obaveznom za svaku molitvu.

Džamija je oblikovno i konstrukcijom naglašena. Najznačajniji element oblikovanja, naime, svakako je kupola, gdje se tradicionalna osmanlijska džamijska monumentalna kružna kupola interpretira dinamično kao armiranobetonski paraboloid. Preciznije rečeno, radi se o tri isječka rotacionih paraboloida tlocrtno određenih jednakostraničnim trokutom s vertikalnim otklonima kojima osi rotacije tvore simetrale stranica trostrane piramide. Kompozicija je to nalik grozdu, tri mjehura sapunice izduženom kakvom silom usmjerenom nasuprot gravitaciji. Konstrukcija kupole modernistički je dodatno naglašena vertikalnim smicanjem isječaka kupole što omogućuje snažan naglasak prirodnim svijetlom smještenim u prostor posmika pri samom vrhu kupole. Time se i nosivost kupole jasno čita kao sustav tri paraboličke konzole. Ovaj vertikalni posmik u kupoli daje izrazitu prepoznatljivost cijeloj građevini pretvarajući je u snažan vizualni identitet cijeloj zajednici, kao znak. Istodobno, on omogućuje rasprostiranje kvalitetne difuzne prirodne rasvjete širom blagih zakrivljenih ploha kupole iznutra, obojene u bijelo, što omogućuje izostavljanje prozora i direktne rasvjete i stvara poseban ugođaj blage potpune osvijetljenosti bez opstrukcije neposrednog svijetla ili prizora izvana.

Volumenski odnosi dinamizirani su i oblikovanjem munare. Tradicionalno vitak valjak munare ovdje je blago skošen u oblik izduženog krnjeg stošca koji naglašava dinamičnost kupole. Vanjski ulaz u džamiju oblikovno je fokusiran malom paraboličnom kupolom. Taj ulaz, na žalost, malo je korišten, zbog nedovoljno razrađenog režima čiste i nečiste komunikacije što uvjetuje intenzivno korištenje sporednog unutrašnjeg bočnog ulaza.

Elementi unutrašnjosti prate tradicionalne funkcije u modernom oblikovanju dinamične interpretacije povijesnih oblika. Tako je mihrab, mjesto u kojem imam predvodi molitvu i koje označava smjer prema prvoj Bogomolji koju je podigao Abraham u Mekki, a koji je tradicionalno oblikovan kao niša u zidu, ovdje oblikovan kao paraboličnі element koji izrasta iz zida u koji je potom upisana niša. Tlocrtnu zakrivljenost nastalu spuštanjem segmenata kupole do poda, što nepovoljno utječe na oblikovanje molitvenih redova i ozbiljan je nedostatak cijelog koncepta, prati i minber – propovjedaonica, svojom prostornom zakrivljenošću, kao i mahfil – molitvena galerija. Unutrašnjost dodatno oplemenjuju sagovi izrađeni kao dar iranskog naroda i keramički kaligrafski friz kur'anskog poglavlja Jasin, također dar iranskog naroda.

Dinamizacijom oblika kupole i munare autor je ostvario višestruk cilj. Džamija je prepoznatljivo slijednica osmanlijske tradicije oblikovanja džamija, a ujedno je prepoznatljivo jedinstvena građevina modernog izričaja

Dinamizacijom oblika kupole i munare autor je ostvario višestruk cilj. Džamija je prepoznatljivo slijednica osmanlijske tradicije oblikovanja džamija, a ujedno je prepoznatljivo jedinstvena građevina modernog izričaja. Korištenjem konstrukcije kao osnovnog elementa oblikovanja, zagrebačka džamija prirodno se veže na tradiciju moderne arhitekture Zagreba, ali evocira i ukupno graditeljsko nasljeđe Islama gdje je inovacija konstrukcije oblikovala brojna remek djela.

Ismet Ico Voljevica (1922. – 2008.)

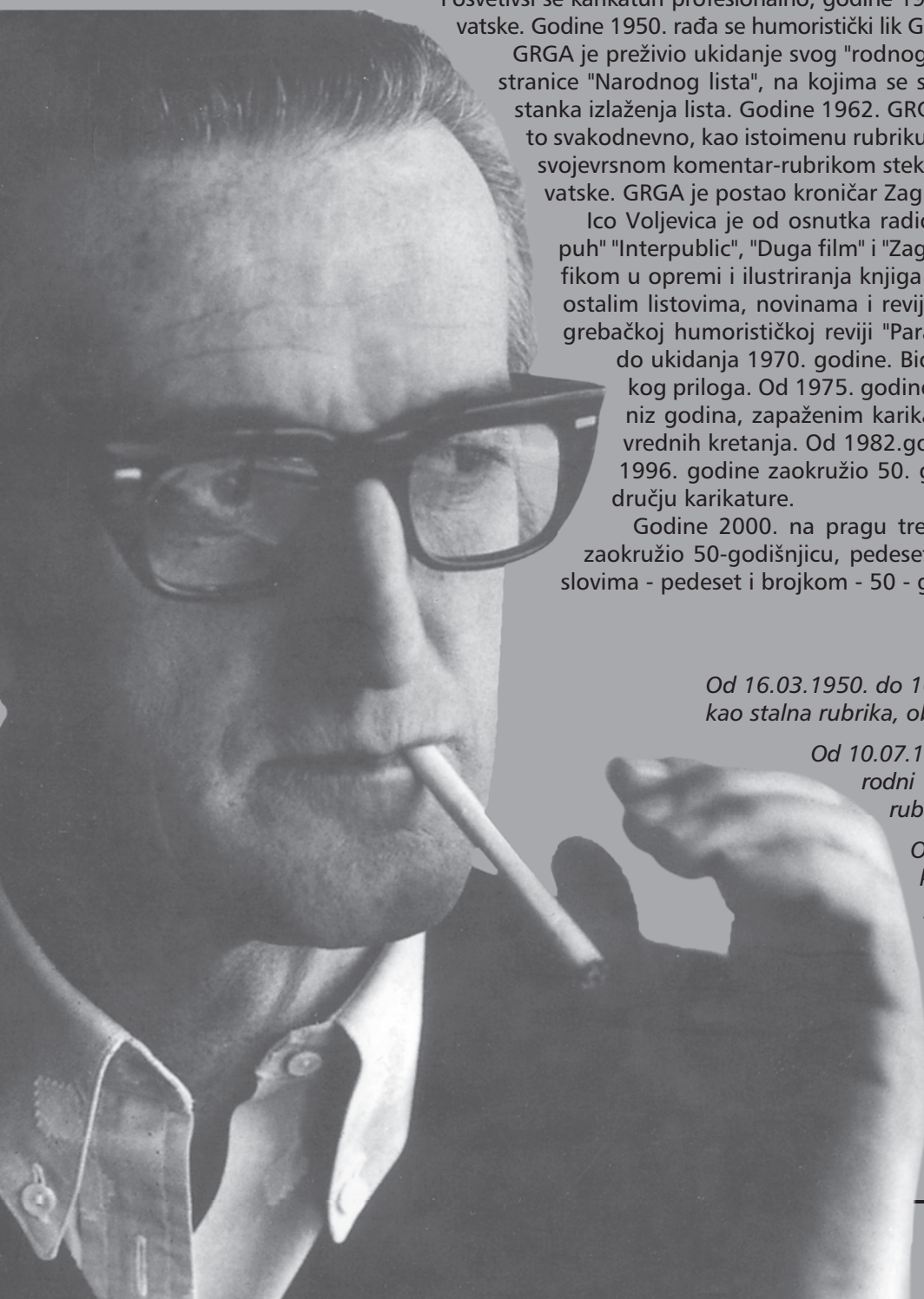

Ismet - Ico Voljevica rođen 18.7.1922. godine u Mostaru. Gimnaziju pohađao u Sarajevu. Nakon mature započeo studij arhitekture u Zagrebu 1947. godine. 1946. godine rađaju se prve karikature. Prve radove objavio je u "Kerempuhu", političko-satiričkom tjedniku i ostaje mu vjeran sve do ugasnuća. Nije izostao ni u svim kasnijim izdanjima "Kerempuha".

Posvetivši se karikaturi profesionalno, godine 1949. postaje član Društva novinara Hrvatske. Godine 1950. rađa se humoristički lik GRGA. I to na stranicama "Kerempuha". GRGA je preživio ukidanje svog "rodnog lista", "Kerempuha", preselivši se na stranice "Narodnog lista", na kojima se svakodnevno pojavljivao sve do prestanka izlaženja lista. Godine 1962. GRGU počinje objavljivati "Večernji list" i to svakodnevno, kao istoimenu rubriku, bez prekida, punih 39 godina. Tom svojevrsnom komentar-rubrikom stekao je najveću popularnost diljem Hrvatske. GRGA je postao kroničar Zagreba i svog vremena.

Ico Voljevica je od osnutka radio u studijima crtanog filma "Kerempuh" "Interpublic", "Duga film" i "Zagreb film". Bavi se primijenjenom grafikom u opremi i ilustriranja knjiga i slikovnica. K tome, surađivao je i s ostalim listovima, novinama i revijama. Primjerice, objavljivao je u zagrebačkoj humorističkoj reviji "Paradoks" od njezina pokretanja 1966. do ukidanja 1970. godine. Bio je urednik "Vjesnikova" humorističkog priloga. Od 1975. godine radi u "Privrednom vjesniku" gdje je niz godina, zapaženim karikaturama, bio tjedni komentator privrednih kretanja. Od 1982.godine je umirovljenik. Ico Voljevica je 1996. godine zaokružio 50. godišnje uspješno djelovanje na području karikature.

Godine 2000. na pragu trećega tisućljeća i GRGA je jubilarno zaokružio 50-godišnjicu, pedeseticu, 50. obljetnicu polastoljetnicu - slovima - pedeset i brojkom - 50 - godina!

*Od 16.03.1950. do 10.07.1955. u tjedniku Kerempuh! kao stalna rubrika, objavljeno je **350** "GRGA".*

*Od 10.07.1955. do 31.12.1961. u dnevniku "Narodni list" kao stalna dnevna humoristička rubrika, objavljeno je **2050** "GRGA".*

*Od 1.01.1961. kao svakodnevna rubrika dnevnika "Večernji list" - (ne računajući vrijeme od 1.06. do 31.12.1984. godine, za vrijeme autorove bolesti, kada su objavljivani radovi iz godina 1970. do 1980.) do 30.11.2000. godine, objavljeno je **12830** "GRGA"*

*Do 30.11.2000. sveukupno je objavljeno **15230** "GRGA"*

*Od 16.03.1950. do 16.03.2000. - **50. GODINA!***

NAGRADE I PRIZNAJA

1950. – ZAGREB – Nagrada društva novinara Hrvatske
1964. – NOVI SAD – I. Konkurs karikature – nagrada žirija "Grimasa"
NOVI SAD – Međunarodni biennale karikature "Lov i ribolov" . nagrada žirija
1970. – NOVI SAD – Međunarodni biennale karikature "Lov i ribolov" – nagrada žirija
SKOPJE – Svjetska galerija karikature – nagrada žirija
VASTO – (Italija) – Međunarodna izložba karikature o turizmu – IPPOCAMPO 70 – I. zlatna nagrada žirija
1971. – ZAGREB – Festival "Kerempuh" – II. nagrada žirija
1972. – MONTREAL (Kanada) – Međunarodni salon karikature – (IV) nagrada
SARAJEVO – Međunarodni festival karikature – II. nagrada žirija
SKOPJE – Svjetska galerija karikature – nagrada žirija
NOVI SAD – Međunarodni biennale karikature "Lov i ribolov" – nagrada žirija
1974. – MONTREAL (Kanada) – Međunarodni salon karikature – GRAND PRIX
1975. – NOVI SAD – Međunarodno biennale karikature "Lov i ribolov" – nagrada žirija
SKOPJE – Svjetska galerija karikatura – nagrada žirija
BEOGRAD – Konkurs karikatura – "PJER" – II. nagrada žirija
1976. – INSTAMBUL (Turska) – Međunarodni natječaj lista "Čaršaf" – nagrada – plaketa žirija
1977. – BERLIN (SR Njemačka) – Međunarodni biennale "CARTOON" 1977. – VII.nagrada žirija
1978. – ZAGREB – Nagrada grada Zagreba za 1977. godinu
1979. – BEOGRAD – Izložba karikature ULUPUDS-a "Dijete 79" – I.nagrada žirija
SAMOBOR – Samoborski karneval karikature – I. nagrada žirija
1980. – ZAGREB – Nagrada "Otokar Keršovani" Društva novinara Hrvatske za životno djelo
TOKIO (Japan) – Međunarodni natječaj kaikature lista YOMIURI SHIMBUN – nagrada žirija
1981. – TOKIO (Japan) – Međunarodni natječaj kaikature lista YOMIURI SHIMBUN – nagrada žirija
1983. – TOKIO (Japan) – Međunarodni natječaj kaikature lista YOMIURI SHIMBUN – nagrada žirija
1984. – TOKIO (Japan) – Međunarodni natječaj kaikature lista YOMIURI SHIMBUN
– specijalna nagrada žirija
ZAGREB – Zlatna plaketa "VJESNIKA"
1985. – TOKIO (Japan) – Međunarodni natječaj kaikature lista
YOMIURI SHIMBUN – specijalna nagrada žirija
BEOGRAD – Nagrada "PJER" i plaketa "PJER"
NOVI SAD – Međunarodno biennale karikature "Lov i ribolov" – nagrada žirija
SKOPJE – Svjetska galerija karikature – nagrada žirija
1986. – ZAGREB – Povelja ZAVNOH-a
1987. – KOPRIVNICA – I. nagrada na natječaju Podravke
1988. – ZAGREB – GRAND PRIX – Festival karikature
o crtanom filmu
1992. – VINKOVCI – Počasna DIPLOMA ZA ŽIVOTNO DJELO
(doprinos hrvatskom političkom GEG – STRIPU)
1993. – ANKARA (Turska) – Međunarodni
natečaj – GRAND PRIX
1995. – ISTAMBUL (Turska) – Nasrudin Hodža – nagrada žirija
ZAGREB – DIJAMANTNA KARIKA – nagrada Društva
karikutarista Hrvatske – hrvatskom karikaturistu koji je osvojio
najveći broj inozemnih nagrada
2002. – ZAGREB – Počasna plaketa "VELIKI MITING"
za rad na prvom crtanom filmu
ISTAMBUL (Turska) – Nasrudin Hodža
– nagrada žirija
2003. – ZAGREB – nagrada "JURIĆ ZAGORKA"
– za najbolju karikaturu u
2002. godini

Vertikale Ismeta Ice Voljevice

Piše: **Nusret Idrizović**

Rođen u Mostaru, u Sarajevu završio gimnaziju, u Zagrebu upisao arhitekturu i, izuzetno darovit karikaturist, tu ostao vojevati protiv po bijelom svijetu rasutih birokrata, licemjera, hohštaplera, nevaljalaca svih boja i uzrasta. Umjesto da na crtežima rastu palače, mostovi, neboderi..., pojavljuju se ljudske spodobe čudnih shvaćanja i ponašanja. Znak da je Ico Voljevica počeo ispisivati karikiranu povijest naših poslijeratnih briga, strepnji, želja. Istodobno je to znak da se pojavila klica prave zagrebačke "crtane škole", da se rodio satirički list Kerempuh i da ga uspješno opslužuju protagonisti iz redova Voljevičine generacije.

Icina karikatura ismijava i žigoše glupost, umišljenost, komercijalizam, nekulturu, pomodnost, sebičnost, loše privređivanje, rasipništvo, politikantstvo, sve izme, naličja, pokvarenosti, anticivilizacijske ispade i prepade, grubosti dotepenaca i perfidnosti "domorodaca", frazerstvo, nerad. U sudaru sa slijepim i gluhim silama zla, Ismet Ico Voljevica je jedan od najautentičnijih stvaralaca i svjedoka o čovjekovu stradanju i istrajavanju u svom vremenu-nevremenu, jednako kao i u prakolijevci predaka. Zar ne, sve potječe iz kaosa. Zgrčen u tmici svoje tjeskobe, izazivan kojekakvim zavjerama, vjerujući u ljudsku dobrotu Ico je pokušavao naći odgovore na mnoge izazove, negdje na dnu svega pronalazio zrno ugode kao nadoknadu za brojna stradanja i stješnjavanja bitka. Poručujući da se glupost znanjem razbija kao tmina svjetiljkom, on odmahuje rukom kao da rastjeruje maglu i prenosi uvjerenje da su naši ljudi dobri, ali da su potrebiti pouke.

"Pokatkad nečija glupost daje ljudima mnogo prilike za razmišljanje", pisao je Stanislaw Jerzy Lec.

Karikaturom počeo "uljepšavati svijet" u četvrtoj-petoj godini. Obično bi stradao papir, a i skupocjeni namještaj. U gimnaziji je rado karikirao profesore. U trećem razredu gimnazije "ozbiljno" se bavio fenomenologijom kazališta. Kao gimnazijalac bio član sarajevskog anti-alkoholičarskog društva "Trezvenost". Pojavljuju se prvi stripovi. Umjetnik sa sjetom govori da je "ludo" volio zanate. "Sanjao sam da ću biti stolar", kaže. Upisao arhitekturu a karijeru postigao kao nenadmašan karikaturist. Ali ne, nije samo to. Život je bio ispunjen i animacijom, režijom, scenografijom, ilustriranjem knjiga, čak crnim humorom. Dugi niz godina poklonjen je karikaturi bez riječi za švicarski tjednik "Sjekač magle".

Treba osuditi cinizam, udvornost, neprofesionalnost. U sumornoj svakidašnjici klimavci i beskičmenjaci su često na većoj cijeni nego radušni kreatori. Darovit slikar Ico Voljevica sav svoj napor posvetio je karikaturi da bi njome uzdigao trajne osnove svake ljudske duhovnosti: pravičnost, nesebičnost, čovjekoljublje. Istaknuti slikar, karikaturist i satiričar Ico Voljevica cjelokupnu djelatnost podvrgao je iskrenoj borbi protiv svega lažnog, niskog, ružnog, nedostojnog u čovjeku i društvu zalažući se da međusobni odnosi među ljudima budu snošljiviji, ljepši, plemenitiji. Istaknuti slikar, karikaturist i satiričar uvijek je primjer smjelosti, dosljednosti, istrajnosti. Krikaturom se borio za pravednije odnose. Satiričar je to što duboko ujeda, a, eto, stječe se dojam blagosti, milosrđa, čovjekoljublja. Isječene iz novina, njegove se karikature nalaze i na zidovima radničkih skromnih stanova. Pun vjere i optimizma, Ico djeluje kao dobročinitelj ljudskog roda. Zato mu život nije lagan i nije lagodan. Svaki njegov uspjeh je krupnom cijenom plaćen. Uspjeh je to što pada na teret unutarnjih računa i obračuna. Doista, nije lako cijelog života očima karikaturiste promatrati svijet oko sebe.

"Kad kritiziram gluposti vladajućih, odmah se nađe netko da vam imputira kako napadate vlastitu domovinu", izjavio je Ico Voljevica. "Kao da u nas ne caruje glupost. Nismo carevina, imamo stranku. Domovina je svetinja. To je majka. To se ne napada. Ali zašto joj kao njen potomak ne reći ako se s njom u nečem ne slažeš? Naravno, iz ljubavi prema njoj".

Voljevica istodobno citira Kanta:

" Satira je svođenje napuhane veličine na njenu pravu mjeru".

Ico Voljevica je karikaturist u najboljem značenju te rječi. On posjeduje izuzetnu sposobnost da se grafički izražava karikiranjem. Za karikaturu ga je odredila hrabrost, potreba za igrom, a prije svega i nadasve razvijen crtački smisao. Čovjek tople duše, borio se karikaturom protiv ljudskih kreatura raznih dimenzija. U svakom potezu ima nečega umjetnički pronicljivog, podsmješljivog, prirodno hrabrog, na kraju krajeva blagorodnog. U njegovu umjetničkom djelu su problemi ljudskog roda s kojima se valjalo krvavo boriti i izići kao pobjednik, jer otkrivati zlo i prikazivati ga na način karikaturiste može umjetnika zavesti u pesimistički mutljag, umjetnika može i otuđiti od svijeta i ljudi.

Bez velikoga karaktera nema ni velikoga čovjeka, ni velikoga umjetnika.

Iz knjige stečeno bogatstvo tuđih iskustava naziva se učenost. Icina učenost nije knjiška. Čovjeka nije proučavao kao sam za sebe izdvojen otok, već kao dio kontinenta. Icin objektivirani lik je obuhvaćen u čovječanstvu. Svaka tema je predmet nekog samosvojnog čuda. U svakom slučaju, predmet proturječnosti. Icin čovjek je obdaren prirodnim vrlinama, dakako i manama. Kao što postoji opasnost da čovjek postane rob, isto tako postoji opasnost da postane robot. Nijedna opasnost ne egzistira bez autentične karikature. Slobodnije rečeno, nema čovjeka bez karikature. Davno je Twain rekao: "Naoružajte se prvo činjenicama, a zatim ih iskrivljujte kako vam drago". Čovjek bez karikature, čovjek bez svoga dvojstva, što je čovjek ako se prepusti samo hladnom proračunanom

razumu? Slobodniji odgovor bi bio: zločinac. Sve je blisko jedno drugome, bliže nego što se zna, bliskije nego što se misli. U svim staležima, na primjer, siromah je blizu čestita čovjeka, imućan nije odviše daleko od lopovluka. Karikaturist zna bolje od drugih da znanje i vještina ne dovode do ogromnoga bogatstva. "Oholost je okrutna životinja koja živi po spiljama i pustinjama. Taština, naprotiv, kao papiga skače s grane na granu i brblja po bijelome danu" - Flaubert.

Bilo kako bilo, u karikaturi jezik ne smije biti brži od pameti.

"Učimo zapravo iz onih knjiga koje nismo kadri ocijeniti. Autor knjige koju bismo mogli ocijeniti morao bi učiti od nas" - Goethe.

Ico Voljevica je učio humoristični zanat u autentičnom ambijentu mostarske čaršije kojom i danas hodaju žive legende i muslimanskog, i katoličkog, i pravoslavnog smijeha. Na tamošnjim ulicama i sokacima upijao je običaje i duševne osobine šaljivčina. Živahni i veselasti narod darovao mu je savjet da se nitko ne smije pokazati prgavim i kičeljivim. Jedno ima da se zna: onaj koji je u šali uvrijeđen od drugoga ima kriti uvredu da ne bi potpao općem podsmijehu okoliša. Na obali Neretve je Ico davno shvatio da je humor specifičan izraz ljudskog duha. Na svakom koraku bilo je puno vrckavosti, iskričavih treperenja i satirističnih odnosno sarkastičnih elemenata. Humor njegovih sugrađana je, zar ne, obogaćen zbiljom, odnosno naturalizmom određenih ljudskih postupaka. Dakako, humor stvaraju izvjesni vragolasti postupci. Bez njih, čini se, ne bi bilo lepršavosti i fine elegancije bockave rječitosti koja izaziva smijeh.

"Ti bolje znaš i kad spiš, no ja kad gledam", reći će prijatelj prijatelju ne bez žaoke. "Božja i tvoja je starija".

Tako kad besjedi ravan s ravnim. Dostojanstvo je njihov zajednički ponos. O tome se uvijek vodi računa. I jedan i drugi smatraju da je svaki donekle prisniji razgovor u neku ruku maskara ili šala.

"Karikatura je za mene najrealnija forma koja daje karakterološki profil", rado će reći Ico. "Ona je vrlo ekonomična, učinkovita. Sve što je karakteristično u jednoj osobi zgusnuti u škrt potez, eto zadovoljstva", reći će najbolji karikaturist među arhitektima, najbolji arhitekt među karikaturistima. "Humor je produkt intelekta, mašte i rada. Humor, to blago na latinskom znači vlaga, tekućina. Humor je oružje, ali ne treba kažnjavati za njegovo ilegalno posjedovanje. Najbolji vicevi nisu smiješni. Upitna je, znači, Lecova misao da se sloboda mjeri širinom osmijeha. Tko ne smije, taj se ne smije. Zapravo, najbolji humor i nije smiješan. Humor je ozbiljna stvar i s njim nema šale. Nikada nitko nije čuo Božji smijeh. Ipak, kad se smijah, tada bijah".

"Kakva je to filozofija koja se ne smije?", zapitao se jednom glasoviti Đubran. Čovjek koji se ne smije, može li takav biti dobar karikaturist? Je li zamisliva karikatura bez humora? Nasilje nikada ne govori jezikom smijeha. Smijeh pretpostavlja nadvladavanje straha. Ne doživljavamo li tragediju kao nešto uzvišeno, a komediju kao nešto nakaradno, neuzvišeno? Bez pravog štovanja je onaj koji kadi, ali on se ne boji gladi. Usamljeni su hrabri, ali zato su i usamljeni. Od silne slobode govora ne može se doći do riječi.

"O svemu tome se može rapravljati", veli Ico. "Ne znam. Ja sam rođen dvadesetidruge. Vrlo malo sam bio u Mostaru. Otac je bio trgovac. Imao je trgovinu. Dućan je izgorio dvadesetisedme. Tu je negdje i početak svjetske krize. Preselili smo se u Sarajevo. Mostar mi je ostao u sjećanju vedrinom, bjelinom, zelenilom. Sjećam se smokava. Sjećam se šipaka. Oni i danas u meni izazivaju nostalgiju. Puna mi je glava mostarskih dosjetki, peckavih šala. Mostarcima je u krvi osmijeh. Sve pojave u životu, pa i one tužne, komentiraju uz smiješak. Ima nešto specifično u Mostaru čega nema u maglovitom Sarajevu... Prisjećam se nečega što izaziva nelagodu. Ugledni Sarajlija, htijući o Mostarcima govoriti kao o posebnim ljudima, iskazao je zaprepašćenje što šalju djecu u školu. Zar nije dovoljno djetetu u nasljedstvo ostaviti bogat imutak?.. Ja, eto, imutka nisam naslijedio. Vrlo rano sam se počeo baviti zarađivanjem".

I, eto tako, Mostarci moraju sve ismijati. Drugačiji način oblačenja, drugačiji način izgovora, drugačije shvaćanje života. Na cijeni je zapažanje na humoristični način. Skala vrijednosti sačinjena je najvećma od šaldžija, šereta, od onih što imaju satiričan pogled na svijet.

"Na njih sam se ugledao. Nisam ih nikad dosegao, samo gegam za njima. Inače, na mene je utjecao Andrija Maurović, Sabahudin Hodžić, Pjer Križanić, Zuko Džumhur... Mustafa Ico Voljevica bio je veliki šeret i poznati slikar. Mi smo od dva brata djeca. Nažalost, mlad je umro prije desetak godina".

Pitam velikog meštra karikature za najnoviju mostarsku dosjetku, a on kao iz topa: "Mi ćemo taj most napraviti još starijim".

Kako to da autor Ico Voljevica još nije izdao nijednu knjigu karikatura? Odgovor: "Ne volim izdaju knjige". Doista, djelo Ice Voljevice gotovo je neiscrpno za otkrivanje. Ekspresionistička dramaturgija je neiscrpna u domišljanju rješenja... Birokrat paragrafom umjesto pištoljem ili prstom daje znak za pucanj... Priprema ražnja i roštilja pokraj orijentalne zgrade na kojoj piše: Institut za ćevapčiće... Široka je panoramska freska motiva. Na stećcima se flagmatično sjedi radi odmora u napornu radu... Arheološke iskopine i antički stupovi kao građevni materijal za WC... Neolitska se spilja adaptira u autoservis... Uz propagandni pano drži se tečaj za opismenjivanje... Prava pozadina pozornice za rock sastav su folkloristi... Na novoizgrađenoj cesti za goniče stoke nema nikakvih prometnih pravila... Mir težaka s magarcem ne remeti susjedstvo novodovršene impozantne zgrade... Svečano otvaranje ceste na kojoj se još kopa... Simpozij o zagađenosti zraka održava se u tirolskom ambijentu... Divokoza se češe o televizijski relej... Morski pas se vragolasto naklanja svjetioničaru koji svod nadgleda sa svijećom u ruci... Neki vlak "ćiro" na svom je zadnjem putu po raspadnutoj pruzi koja nikamo ne vodi... Slijetanje padobranom na otok pun kaktusa...

Pravi blagdan vertikala Ismeta Ice Voljevice dogodio se onoga dana kad je Večernji list počeo objavljivati sad slavnog Grgu. Svečanost što se dogodila prvog siječnja godi-

ne hiljadu devet stotina šesdesetidruge i danas traje. Zbog Grge i radi Grge čitatelji popularnog Večernjaka najednom su svoje novine počeli čitati odostraga. Tako nešto nije se dogodilo u povijesti žurnalizma. Nosati čovječuljak Grga nije postao useljenik naših kuća, već i naših snova. Postao je dio naše osobnosti, dio svakidašnjice. Poklonici humora Ice Voljevice počeli su ne bez strasti skupljati karikature i njima ukrašavati svoje domove. Đurđevčanin Hranislav Hloušek svaki dan izrezuje svoga Grgu. Dosad je načinio nekoliko desetina uveza.

"Posebno cijenim Icu Voljevicu koji duhovito, iznad svega aktualno, a često i oštro komentira svakidašnja zbivanja u nas", izjavio je Hloušek. "Grga je na neki način ispisana povijest".

Grga se rodio godine 1950. u Kerempuhu. Za njega mnogi kažu da je melem na ranu. Vele da je bogata rječnika, stvoren da satire, stvoren za podsmijeh klimavcima i beskičmenjacima, bodljikavih riječi koje pogađaju pravu metu. Grga je razlog za smijeh. Što je stariji to je Grga oštriji i žešći. Grga je narodni tribun što simpatično mjerka stvarnost i njome se duhovito izruguje, a njegov autor nezamjenljiv terapeut naše sumorne svakidašnjice i jedan od rijetkih koji i u tragedijama uspijeva pronaći i smiješnu stranu.

"Grgina je namjera da kaže što misli", veli Voljevica. "I kad je smetlar i kad je zastupnik u Saboru. Tu nema zloće. Ali, i njegov se karakter mijenjao. Kako su rasle novinarske slobode, Grga je sve jače komentirao, upozoravao, kritizirao. Ako politiku shvatimo široko, kao život, Grga je politički komentator. Da su vremena nonšalantnija, i on bi se vjerojatno češće šalio i smijao".

Grga prirodu ukrašava najljepšim, najpriznatijim, najdostojnijim šarama.

Grga ne mrzi život nego njegova izobličenja, izopačenja.

Grga se zalaže za pomirenje života.

Grga je za velikodušje i plemenitost.

Grga s prirodnom harmonijom obnavlja srdačne odnose.

Grga je čovjek prepušten meditaciji. On kaže: što nije ljubav, nije ni život. Grga je svojevrsni lament nad našim vremenom. On pokušava od nevremena graditi vrijeme. Taj pravedni čovječuljak je na ispitu našeg vremena. Običan čovjek u neobičnom vremenu. Rođen u jednom prepokornom i kukavičkom, pritvornom i udvornom, nestalnom i nestabilnom vremenu, Grga se bavi kupovinom vremena. Kao da je došao iz budućeg vremena. Grga poručuje: u mutnim vremenima svijetli samo dobra karikatura. Mali tijelom a velik duhom, Grga neurotično vrijeme mjeri galopom konja. U zlim vremenim, smatra on, sve je samo trenutak. Ne muči ga razlika između trenutka vječnosti i trenutka prolaznosti, u tome je stvar. Nema apsolutnog prostora, nema apsolutnog vremena. Vrijeme je posuda u kojoj se zbivaju Grgini doživljaji. Kako se jednake duljine trajanja neprekidno ponavljaju, postoji samo vrijeme promjena. Zapravo, sve je sada. Što je to SADA? Koliko događaj traje, to određuje sadašnjost. Je li Grga sada? Je li on vrijeme? Grga je duh našeg vremena. On pokazuje prirodu našeg vremena. Taj čovječuljak je i mudar i hrabar. Kao prošlost, on postoji jedino u sadašnjosti. Usredotočen na vrijeme opakosti, pokušava zla nadvladati razumijevajući istine svoga vremena. Živjeti u duhu Grgina vremena, znači nemati vremena za strah. Ako označava bezbojno vrijeme, nema sumnje da sačinjava i bezbrojno vrijeme.

Voljevica nije čekao da dođu bolja vremena, nego je maticu nagazio gdje ga nije očekivala. Prisjetimo se, Grga je rođen u vremenu obračuna. Grga se pojavio na ispitu tog vremena. Sjećamo se, kako ne, vremena hladnih direktiva. Bilo je to vrijeme posvemašnjih zabluda i iluzija. Grga je i došao baviti se izgubljenim vremenom. Što se može, nekome je svako vrijeme nesretno.

Grga je odmah najavio ratni pohod protiv neobrazovanosti, gluposti, naduvenosti. Profinjujući svoju uljuđenost, hrabri čovječuljak je tadašnjoj vlasti bez skrivačice stavio do znanja da mu je tuđa svaka prinuda. Neka znaju svjetovni i duhovni knezovi, činovnici, zanatlije, kapetani, laskavci, udvorice... da mu je tuđe ponižavanje, povinjavanje, saginjanje glava. On bi najviše volio da ne bude ničiji naredbodavac i ničiji slugan. Resila ga je žeđ za znanjem i slobodom. Gadilo mu se sve što je tupo, ograničeno, doktrinarski jednostrano, sve što je brutalno i zapovjedničko. U zamjenu, nudio plemenitu širokogrudnost. Najviše mu se zamjeralo sitničarstvo provincijalne kulture. Ljutila ga je svaka pretjeranost. Ideal: čistoća misli.

Trezven, poučan, nesklon uobraženom mudričenju, Voljevica je veliki kritičar svoga vremena. Za njega se bez opasnosti pretjerivanja može reći da je karikaturalni stilist novog vremena. Oprezno izgovarajući izvjesne heretičke istine, svoj izraz je bojio čak i askezom. Skroman do nelagode, ovaj velikan europskog novoga doba bez žaljenja dijelio je uravnoteženo dostojanstvo dobrote, pravičnosti, smirenosti. Samostalno misliti, u svemu biti samostalan, oslanjati se na kraju samo na sebe, to mu bio ideal. Nemoguće je ne zapaziti da njegovu karikaturu prati otmjenost, odmjerenost, mudra bojažljivost. Naglašeno je ono mislilačko, tražilačko, ispitivačko. Ismet Ico Voljevica bio je i ostao potčinjen samo svojim idealima čovječnosti. Fanatik neovisnosti i nezavisnosti, a nije ni buntovnik ni revolucionar. Naklonost je stjecao umiljatošću, pitomošću, pameću. Umio je bolje nego itko drugi u našoj sredini oživotvoriti osjećaj prilagođen težnjama vremena i našeg prostora.

Između užasa i smijeha, odano i vjerno se služio tajanstvenim jezikom svojih linija. I ostao.

Ostao kao podignuta vertikala naše karikature i našeg slikarstva.

Zagreb, rujan 1998.
(iz knjige eseja i putopisa "Dvostruka avlija", 2000.)

Monografija "Grga – svakodnevno 50 godina" o Ismetu Ici Voljevici objavljena je u izdavačkoj kući "Huna" (humoristička naklada) iz Zagreba i može se naručiti (kupiti) na adresi Srebrnjak 55 (telefon 01/24-30-303)

Pripitomljena gorčina, zaoštrena vještina

Pola stoljeća (i više) Grga iz pera Ice Voljevice

Piše: **Tonko Maroević**

Desetljećima smo, poput većine pismenih stanovnika, otvarali "Večernjak" i započimali ga gledati sa stražnje strane, odozdo, s mjesta na kojemu se svakodnevno nalazila crtana traka ili izdužena sličica s omiljeni likom Grge, pravoga pučkog komentatora i naivno-mudrog tumača aktualnosti (ili nekih vječitih životnih paradoksa). I nepismeni su pritom mogli doći na svoje, jer je Grgin kutić često bio bez teksta ili toliko jasan i zoran u svojoj likovnoj poruci da su mogli razumjeti i oni najpriprostiji. A ipak nije bilo riječ o snižavanju razine ili o draškanju najsirovijih reakcija, nego o spretno i sustavno artikuliranom doživljaju zbilje iz perspektive običnog, "malog" čovjeka. Pa nije čudno da su mnogi uz obaveznu vremensku prognozu uzimali i svakodnevnu dozu Grge kao svojevrsnu društvenu (ili barem gradsku, komunalnu) dijagnozu. Popularnost Grge, dakako, zasnovana je na njegovoj prepoznatljivosti. Tako svi nismo skromni i poslušni poput njega, iako nemamo strpljivosti i poniznosti da na duge pruge podnosimo teret nepravde i uskraćivanja, rado smo se identificirali s dobrim i bezazlenim junakom, to više što su njegove pritužbe ili sudovi to snažniji što dolaze iz iznevjerena povjerenja u sređenost svijeta, u plemenite namjere vođa, u opravdanost hijerarhije. Taj se dobričina, naime, ponajprije buni protiv štetočina, njeguje gnjev na gnjavatore, prepire s parazitima, obrušuje na rušitelje. Njegova pitoma zapitanost pred nedaćama tek se u krajnjem slučaju pretvara u gorčinu, a jetkost zaključaka uglavnom je amortizirana elegancijom prezentacije.

Pola stoljeća redovitoga trajanja i kontinuiranoga pojavljivanja Grge u dnevnom tisku (1950.-2000.) bilo je i razdoblje nemalih političkih perturbacija i mijena, ali i postupnog uvećavanja slobode i mogućnosti izražavanja. Nećemo Grgi pripisivati herojsku ulogu pionira u borbi za višeglasje (premda je pokojim neobjavljenim nizom platio ceh preranom kukurikanju) no možemo ustanoviti kako je i sam polako rastao u snazi i odlučnosti. Međutim, istih tih okruglih pola stoljeća bili su epoha velikih dometa i ključnih tekovina u hrvatskoj likovnoj umjetnosti. Autor Grge se nije povodio za modom i oscilacijama ukusa (dapače, povremeno je s ironijom dočekivao avangardističke pokušaje i rezultate, posebice u slučaju Muzičkog bijenala). Ostao je vjeran ishodišnim premisama neposredne komunikacije, a lice lika s vremenom je tek ponešto doradio, dopunio, zaokružio. Ali njegov ekspresivni dar nije mogao ostati gluh na neke morfološke i tehničke inovacije.

Autentični kreativni problem stvaranja i vođenja Grge jest odnos neizbježne konvencije i više no poželjne invencije. U samom startu, s atributom-prezimenom "Protokol" zadane su premise ironiziranja birokratskog univerzuma. Medij stripa je sa svoje strane tražio obol stilizaciji i simplifikacije. Dakle, u sređivanju kadra i u komponiranju elemenata dobrodošla su iskustva konstruktivističkih tendencija (uostalom, neslučajno je Voljevica studirao arhitekturu, pa bi se iz nekih njegovih pozadina dale izvući egzaktne perspektive i maštoviti projekti). Strogost i disciplina shematiziranog okoliša dovodila je Voljevicu i do gotovo apstraktnih, geometrizirajućih, opartističkih rješenja (primjerice u prikazivanju činovničkog labirinta ili masovnih scena). Korištenje mrlja i bezobličnih, magmatičkih nakupina (pri predstavljanju ekoloških nezgoda, dubokih sjena i poremećaja u porektu) govori o iskustvu enformela. Citatnost reklamnih slogana ili prometnih znakova nije mogla biti bez inkubacije nekih priručnim pop-artom. Konačno, završna "pasica" (datira 30.11.2000.), u kojoj Grga crnom bojom neutralizira pozadinu, zatim prelazi preko samoga sebe i briše se do nepostojanja (ukidanja, istina ne kao autonomnoga akta, nego kao iznuđenoga procesa) dade se tumačiti kao gesta konceptualne umjetnosti, specifičnoga body-arta ili barem neomanirističke autoreferencijalnosti.

Nećemo Grgi pripisivati herojsku ulogu pionira u borbi za višeglasje premda je pokojim neobjavljenim nizom platio ceh preranom kukurikanju

Svjesni smo da smo posljednjih pasusima upali u fahidiotsko pretjerivanje, ali povjesničar umjetnosti ne smije ostati ravnodušan na bogatstvo oblikovnih solucija i osjetljivih načina obnavljanja. Jer Voljevičina crtačka vještina ne bi bila dovoljno za zahtjeve dugoga trajanja bez izazova variranja i igre s metodičnim inačicama. Uz obaveznu serijalnost nužna je i snaga diferenciranja, a nju je crtač pokazao i u topologiji likova i u scenografiji prizora. Konačno, i ne manje važno, dinamika predstavljanja Grge očitovala se i u razmjeni velikih jedinstvenih (sinemaskopskih) kadrova i ulančanih (trodijelnih, četverodijelnih ili više) sekvenci. Katkad iznimno lapidaran, a katkad narativno razveden, Grgin likovni govor uvijek je funkcionalan i uvjerljiv. Ublažena oštrina trebala bi biti najbolja samoobrana pred poviješću, premda nam nedostaje svakodnevni susret sa tužno smiješnim, slatko-gorkim, oslobađajućim mini pustolovinama dobrog čovjeka Grge (i oca mu Ice Voljevice).

Naslovnice i karikature Ismeta Ice Voljevice rađene za "BEHAR"

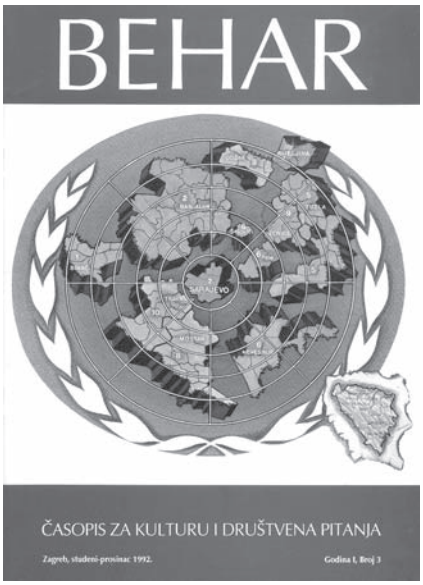

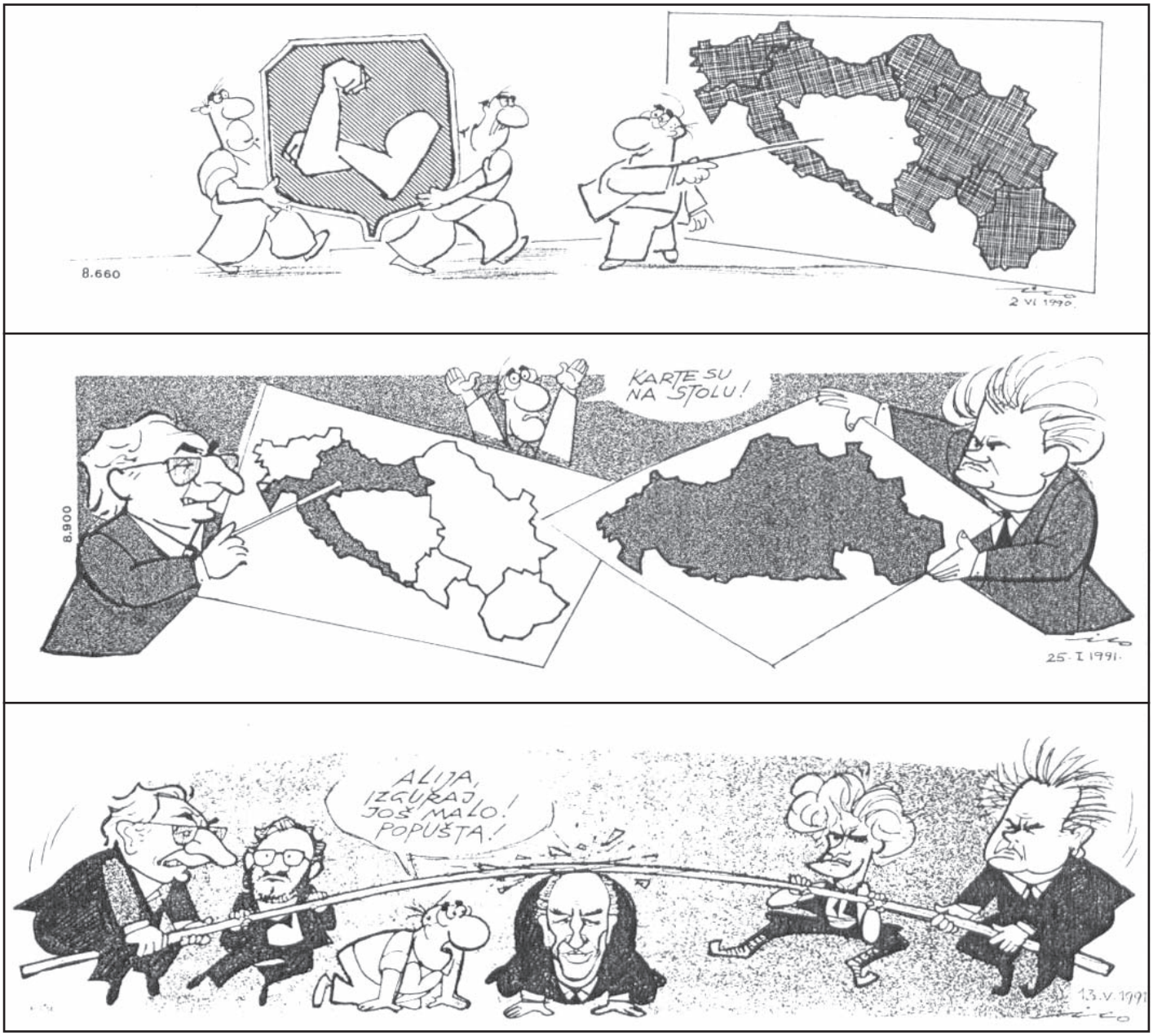

NE ZABORAVLJAJMO!

Karikatura je povećalo kroz koje se bolje vide ljudi i događaji. Ismet-Ico Voljevica, čije karikature objavljujemo, ne koriste samo "povećalo" nego i "dalekozor". Otkriva on dalekovidno ono što će se sutra desiti (pogledajte datume objavljenih zapažanja), zato su njegove stare karikature danas još aktualnije.

Da bi karikaturist bio dobar prognozer potrebno je veliko iskustvo i mudrost jer on polaže račun pred najstrožim sucem koji se zove - vrijeme.

Daroviti Ismet ne boji se tog suca!

Fadil Hadžić

GRGA U DNEVNOM TISKU

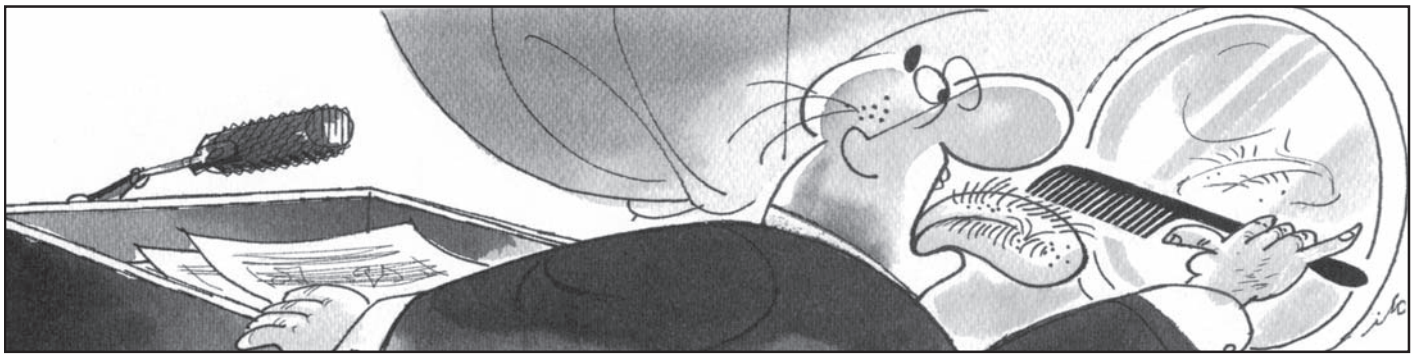

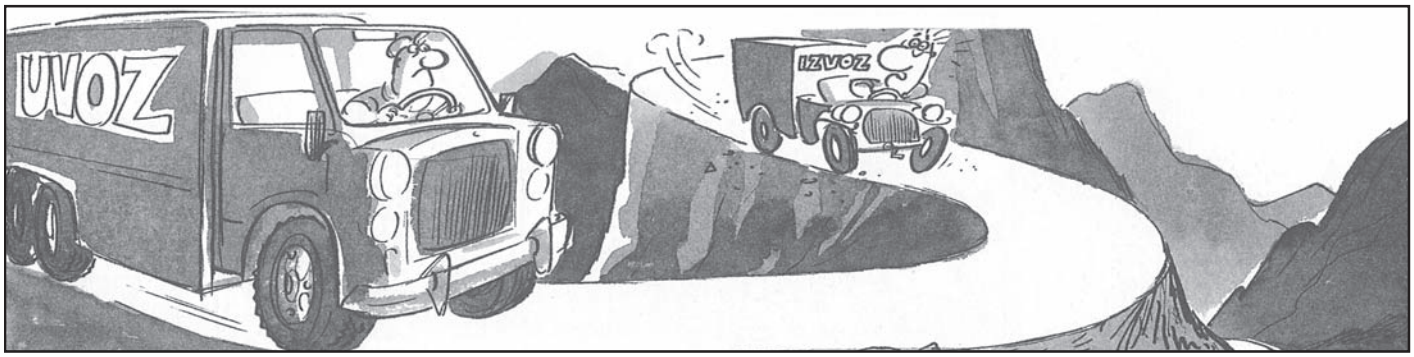

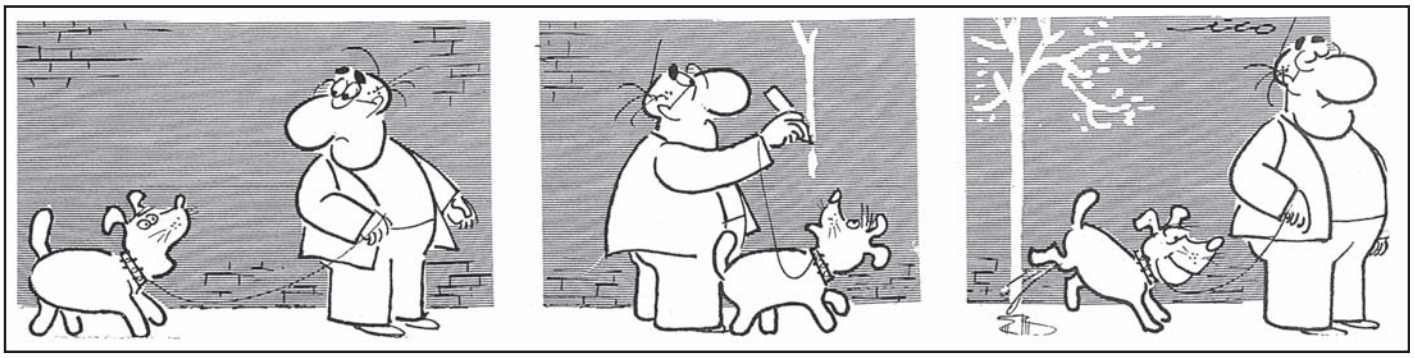

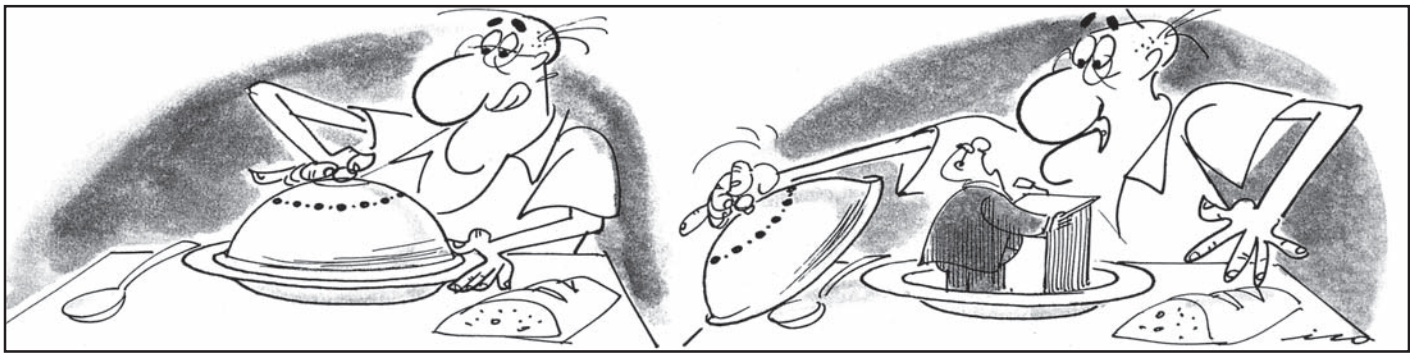

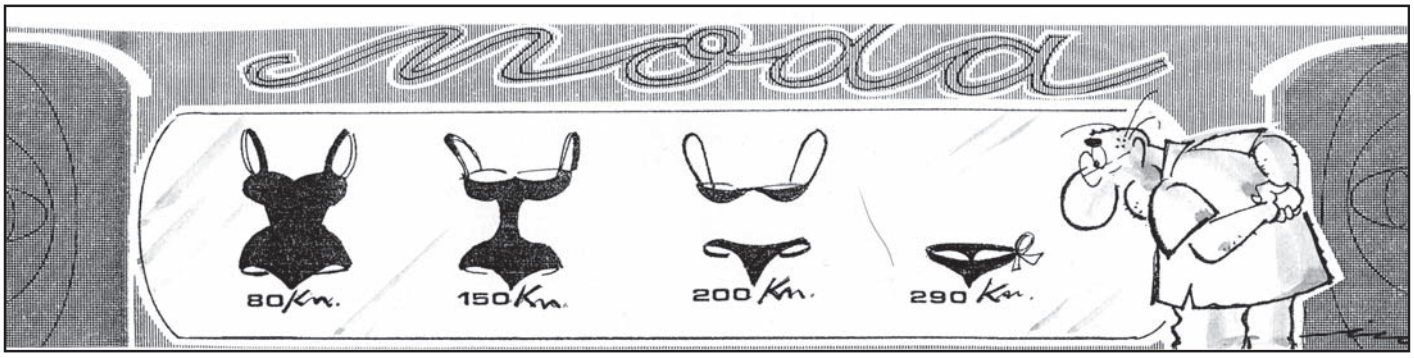
80 Kn.
150 Kn.
200 Kn.
290 Kn.

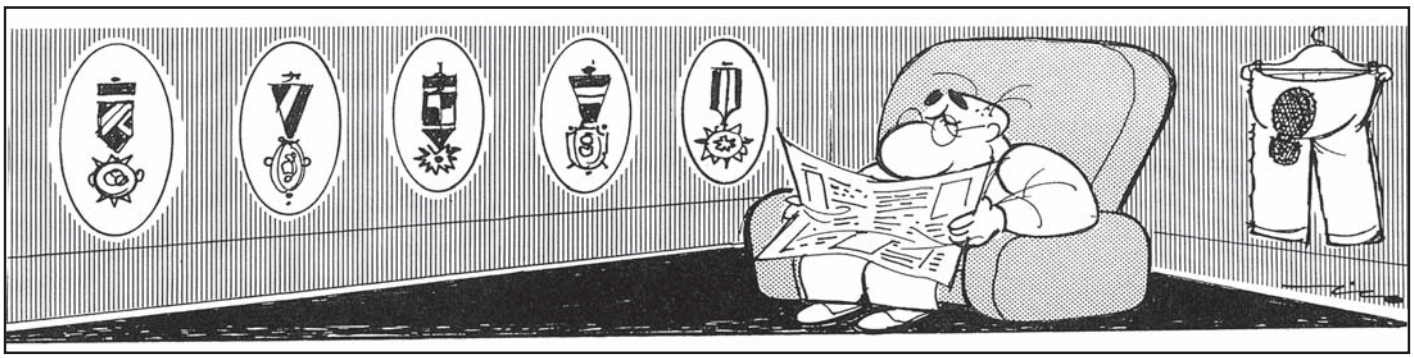

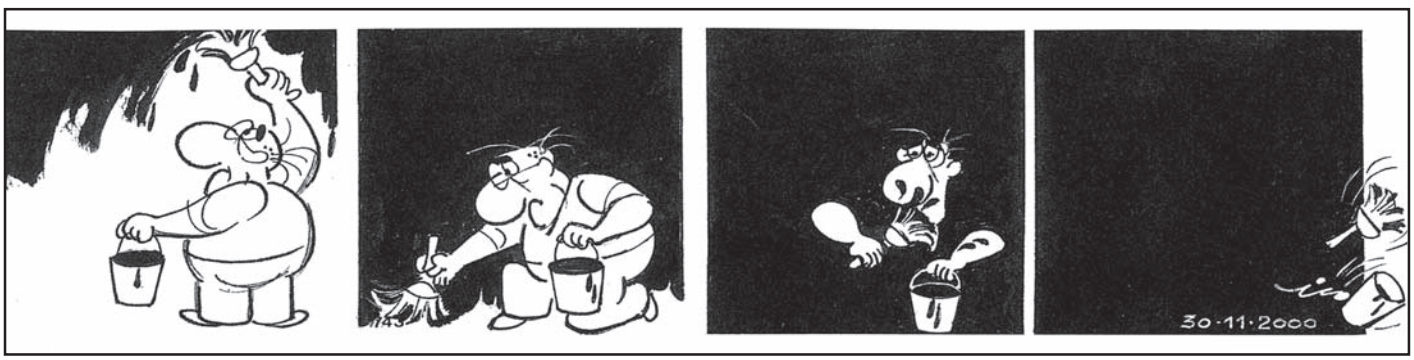
30·11·2000

Razgovor (ne)ugodni naroda bošnjačkog

Piše: **Ajka Tiro Srebreniković**

Vrijeme, ta nepregledna tišina koja se prevalila iza našeg postojanja, ovijena bezbrižnim sjećanjima pretočenih u riječi, kamen, glazbu, sliku... i danas čeka da se dostojanstveno i sa strahopoštovanjem osvrnemo na daleko postojanje onih prije nas, ali i onih koji će tek doći.

A onda se pojavi stari čarobnjak i neizgovorene riječi koje polako prelaze u slutnju, ukoriči da se ne uguše u vremenskoj tišini, predajući ih u amanet onima koji znaju od neizgovorene riječi stvoriti glazbu, a u kamenu ostaviti trag dalekog postojanja što poučava o ljepoti koja u iznemoglim godinama liječi boljku sjećanja. Ali kako naslikati sve one bure koje nemilosrdno kidaju dušu i naše postojanje? Sjećam se kako je mirisao planinski zrak kada je po obližnjim goletima protutnjala silina vjetra, ostavljajući za svagda u sjećanju prozirnu svježinu davnih praskozorja. Kako oslikati ta jutra probuđena u plavetnilu nebeskih postelja što mirišu na bezbrižnost bosonogog djetinjstva? Pokušaj da se u sadašnjem vremenu pronađu boje kojima bi se vjerodostojno oslikala davna jutra s mirisom svježine beskoristan je.

Tajne su gradila stoljeća, a naše vrijeme je ovo sada. A što je to sada? Stari profesor, čije su sjedine bile ovjenčane krunom skromnosti, jedanput reče da sada predstavlja samo treptaj oka i ništa više, uvjeravajući nas kako sada ne postoji. Od mladalačke obijesti, razuzdanosti i bahatosti nismo njegovim riječima pridavali nikakav ozbiljan smisao. Pričao je za sebe, a mi smo mudrost koju nam je bezuvjetno darivao nemarno skupljali u mrvice, pohranjujući ih tu i tamo, govoreći o njima samo onda kad smo između sebe vodili tračeve pa se htjeli našaliti s profesorovom filozofijom života. Kako sada ne postoji, komentirali smo jedni s drugima, kad su nas, baš u to vrijeme, mamile staze dalekih životnih putova, na koje smo tek trebali krenuti, laskavo obećavajući lakoću svakidašnjeg življenja. Sjećam se da smo tog kasnog ljeta, što je mirisalo po modrim kupinama, trampa-

Ljepote u kojoj mi se priviđaju dobri duhovi prošlosti, klepet nanula na kaldrmi, a tamo u daljini pored stare česme začu se i sjetna pjesma djevojačka.

vo i nabrzinu uvezali u zavežljaje teret bajkovitih priča iz djetinjstva i sjećanje, nemarno ih predajući podrumskoj tami, naivno se nadajući da će buduće vrijeme biti na našoj strani i umjesto nas rastočiti u nepostojanje ono što je prije nas bilo, jer nam se činilo da su bajkovite priče i sjećanje već ostarjeli, nesuvremeni, primitivni... Htjeli smo iz mladalačke nadobudnosti potrti u jednom potezu sve ono što se gradilo stoljećima, prije nas. A nismo mogli.

Kad je prošlo dosta godina, i kad su okolo počeli zviždati smrtonosni hici, a mi osjetili "nepodnošljivu lakoću postojanja", čarobnjak koji pohodi i naše snove došapta

Protječe bajramsko sijelo i na njemu dosta bošnjačkog naroda i onog kojemu je bosanska pjesma mila - prijatelja bošnjačkih. Razliježe se sevdalinka u sred Zagreba, zamirisali zijafeti naših hanuma, osmijesi na sretnim licima…ko u doba naših čaršija, starih konaka i akšama koji mire po dunjama.

nam kako moramo otići po ono što smo nekad u ranoj mladosti skrili. Ujutro, nakon buđenja, počeli smo slijepo slijediti čarobnjakove riječi, a koraci su bili tromi i nesigurni, zastajkivali smo iz straha, s nadom da bespotrebne pauze traju beskonačno, svjesno odgađajući susret sa samim sobom. A kad smo došli po svoje zaboravljene zavežljaje, gle čuda, nevidljiva ruka čarobnjaka postavila ih je u malenu Borhesovu kuglicu. U kružnoj putanji, naši zavežljaji su lebdjeli u beztežinskom stanju, sudarajući se s nečijim drugim zaboravljenim zavežljajima, strpljivo čekajući da se pojavi naša sredovječna visost. Nisu se rastočili u nepostojanje, samo su nam se ukazivali još većim, težim i ljepšim, šireći miris davno ocvalih lipa i prelijevajući se u koloritu modrih boja već davno dozrelih kupina. Jedna sunčeva zraka, što se stidljivo promaljala kroz pukotinu podrumskog zida, osvijetli jedan čvor našeg zavežljaja te nam se ukaza slika onog što danas doista jesmoo; odgledana serija životnog komada, tobože, predana šutnji vremena, zaboravljena u tajni dalekih prostranstava.

Razgovor (ne)ugodni naroda Bošnjačkog u jeseni, jedne predivne bajramske noći, izazove u sjećanje eglene po našim ranjenim čaršijama, starim konacima, sobama što mire po dunjama žutim i zidove obojene bojom ružinog šerbeta. Stari profesor jednom zgodom reče da on nije ništa pametniji od svojih studenata, samo na žalost ima više životnog iskustva, šeretski tad doda da bi se, kad bi samo mogao, s bilo kime od tih mladih ljudi vrlo rado mijenjao. Često se sjetim tog velikog čovjeka koji je svaku situaciju znao pretvoriti u trenutak ljepote življenja. Eto, više nema starog profesora, niti njegovog ugodnog razgovora.

Protječe bajramsko sijelo i na njemu dosta bošnjačkog naroda i onog kojemu je bosanska pjesma mila - prijatelja

bošnjačkih. Razliježe se sevdalinka u sred Zagreba, zamirisali zijafeti naših hanuma, osmijesi na sretnim licima i rekao bi čovjek da je sve ko u doba našeg dobrog profesora, ili još dalje ko u doba naših čaršija, starih konaka i akšama koji mire po dunjama. A ne bi tako. Uljuljana u svom talasanju učini mi se kako je ova noć, noć Ćatićeve Ljepote u kojoj mi se priviđaju dobri duhovi prošlosti, klepet nanula na kaldrmi, a tamo u daljini pored stare česme začu se i sjetna pjesma djevojačka. Zaboravih da je ovaj vakat drugačiji od onog prije. Ljutito pitanje o "odgovornosti" onih koji su slali pozivnice za ovo naše sretno druženje, sadržavalo je svu srdžbu i gorčinu ovoga svijeta koja bi dovoljna da sruši početnu ilu-zornu sliku o nama te me vrati u grubu svakodnevicu.

"Deder", kažiprst uperen u lice njene malenkosti, "drugi put da si mi poslala pozivnicu za bajramsko sijelo. Ja sam ti, sestro, već odavno uvedena u kompjuter, i ja i ove gospođe što su kod mene." (Pomislim kako sam doista konzervativna. Naša gošća sredovječnih godina, pokušava baratati informatičkim jezikom, a ja se još uvijek gombam sa starim zavežljajima, pohranjenim u Borhesovom

Sjetih se srednjoškolca Tarika koji je nespretno pokušavao u stih pretočiti bol vlastitog naroda: "Pa sad si tu/ Tvoja veličina je sa nama/ Gdje li si ostavila stravične slike našeg stradanja?/ Kako si potrla rane/ Što žive izlaze iz grobova/ Onih koji zauvijek ostaše na srebreničkim stratištima/ I avetinjski u sumrak vape da se ne zaboravi./ A ti si zaboravila."

Alephu!!!). Slika velikog, prijetećeg kažiprsta, sa skupa dobrih Bošnjana, dugo je bila živa u sjećanju, izazivajući samo nepregledni osjećaj razočaranja i mučnine. Sjetih se srednjoškolca Tarika koji je nespretno pokušavao u stih pretočiti bol vlastitog naroda: "Pa sad si tu/ Tvoja veličina je sa nama/ Gdje li si ostavila stravične slike našeg stradanja?/ Kako si potrla rane/ Što žive izlaze iz grobova/ Onih koji zauvijek ostaše na srebreničkim stratištima/ I avetinjski u sumrak vape da se ne zaboravi./ A ti si zaboravila."

Moj dobri profesore, gdje li si sada da vidiš kako se vodi razgovor ugodni? Postajem sumnjičava prema ispravnosti humanog odgoja kojeg si nam nesebično darivao. Možda bi bilo bolje, znam da bi sigurno bilo bolje, da si nas usput poučio kako se bezbolno lome kandžije od debelih, prijetećih kažiprsta što vijaju iznad glava u ovom našem nevaktu. Onda se sjetih kako sada ne postoji, da se sve na kraju pretoči u tamu vremena, ili bude pohranjeno u nekim zavežljajima koji govore o nama samima kakvi smo bili, ili kakvi sada jesmo. Tvoja filozofija života, oprosti za ignoriranje njene vrijednosti u vremenu naše rane mladosti, dade mi snage da dominantnu poziciju naše vrle gospođe pokušam omalovažiti, za inat njenom svadljivom iščekivanju. Krpice njenog dalekog vremena isprane su od bilo kakvog sjećanja, sadašnji joj trenutak ne dozvoljava da se ukaže ono što je, možda, nekad i spremila u zavežljaje sjećanja - vlastiti mentalni fajl.

IZDAVAČKA KUĆA "TDK ŠAHINPAŠIĆ", Sarajevo

Karen Armstrong, *Bitka za Boga, Fundamentalizam u judaizmu, krščanstvu i islamu*, prijevod Ensar Edinović, Sarajevo, 2007., 510. str

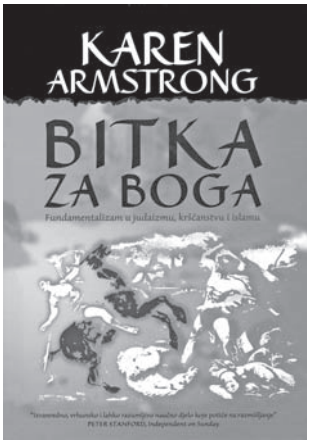

Kraj dvadesetog stoljeća obilježila je pojava prijetećeg i militantnog fundamentalizma koji je prisutan u svakoj religijskoj tradiciji. Međutim, fundamentalisti u velikoj mjeri ostaju predmet koji je izvan granica razumijevanja ostatka svijeta. U svojoj knjizi Karen Armstrong na briljantan način objašnjava zašto se njihovo shvaćanje religije i društva bitno razlikuje od shvaćanja njihovih suvremenika.

Zlatko Lukić, *Bosanska sehara: poslovice, izreke i fraze u BiH*, 2006., Sarajevo, 476 str.

Dugo je vremena prošlo od zadnjeg djela koje je na studiozan način sabralo najfrekventnije izreke na bosanskom, hrvatskom i srpskom jeziku BiH. Za ovo djelo se može slobodno reći da je ispunilo dugogodišnju prazninu u bosanskoj leksikografiji. Lukić se nije zaustavio samo na tumačenju poslovica, nego je i svaku stranu riječ objasnio, a uz to je otrgnuo od zaborava i dio arhaičnog bosanskog jezika.

Esad Ćimić, *Drama a/teizacije*, Sarajevo, 2007., 306 str.

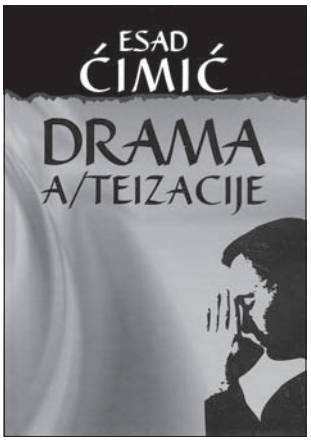

Knjiga jednog od najutjecajnijeg sociologa religije u bivšoj državi sociološki tretira transformaciju religija (posebice kršćanstvo katoličke provenijencije) na prostoru bivše Jugoslavije, u razdoblju od kraja šezdesetih do danas. Riječ je o petom izdanju knjige koju je autor znatno proširio i izmijenio od duhovnog presjeka religijskog fenomena u jednom vremenu do cjelovitog praćenja hoda religijskog u društvu danas.

Pripremio: **F. M. Begović**

Otuđeni svijet islama koji vapi da napokon progovori

Izložba fotografija iz ciklusa "Epilog" i "Muslims of New York", mladog bosanskog fotografa Zijaha Gafića, koja je otvorena 25. studenog u Bošnjačkoj nacionalnoj zajednici za Grad Zagreb

Piše: **Filip Mursel Begović**

Zijah Gafić je rođen u Sarajevu gdje je i diplomirao na Filozofskom fakultetu. Gafić redovno sarađuje sa vodećim međunarodnim magazinima: Telegraph Magazine, Amica, Time, Newsweek, Photo, La Repubblica, Conde Nast Traveler, Le Monde, Liberation, The New York Times magazine. Dobitnik je najprestižnijih fotografskih nagrada: Ian Perry, Joop Swart Masterclass, Photo District News, OPA grant, Kodak Award Visa pour l'image, Grand Prix Rencontres du Photographie Arles, Giacomelli memorial fund, American Photography, Getty Images grant for editorial photography, nominovan za UNICEF-ovog fotografa godine, finalist godišnje nagrade Hasselblad Masters, izabran kao trideset najboljih fotografa od strane magazina Photo District News, dobitnik je tri nagrade World Press Photo fondacije. Njegove fotografije su izlagane na najvažnijim foto – festivalima i galerijama: Perpignan "Visa pour l'image", Vienna "UN centar", Arles "Rencontres du Photographie", London "Tom Blau gallery", New York "Fovea editions", Amsterdam "Oude Kerk", Utrecht "Dom Kerk", Milano "Grazia Neri gallery". Autor je knjiga "Tales from globalizing world" Thames & Hudson, "Muslims of New York", a njegove fotografije su uvrštene u monografiju "Photography as contemporary art" Thames & Hudson.

Iz daljine promatrati katastrofe koje se događaju u nekoj drugoj zemlji moderno je iskustvo, društveno korisni doprinos više od stoljeća i pol rada profesionalnih, specijaliziranih turista poznatih kao novinari. Danas, pak, ratovi su postali nešto što se zvukom i slikom uvuklo u naše domove. Informacije o tome što se događa negdje drugdje, a koje se nazivaju "vijestima", a prikazuju sukobe i nasilje odavno nisu privilegija koju nezainteresirani gledamo na malim ekranima. Rat koji je pogodio BiH ostavio je tragove i na mladom i svjetski priznatom fotografu Zijahu Gafiću koji je svoje vizualne traume iz rodne Bosne uspio poistovijetiti s nizom muslimanskih društava Azije i Afrike, koja su imala sličnu sudbinu kao BiH, slijedeći sličan uzorak etničke netrpeljivosti, dugotrajnih i iscrpljujućih sukoba i agresija te propalih međunarodnih intervencija. Iako je počeo kao fotograf bosanskog tjednika *Dani* njegova fotografija je odavno prerasla puku informaciju o ratnoj i postratnoj traumi, novinsku ilustraciju koja je često prolazna i potrošna. Suvremena reporterska fotografija svoju pojavu zahvaljuje zahuktalim modernim vremenima i svoju sudbinu vezuje uz pojavu dnevnog, tjednog i mjesečnog tiska. Ona nije "izložbena" kao ona Zijaha Gafića, njen "život" je kratak i vezan uz trajanje medija, po prirodi posla njene teme nisu niti približno uzvišene kao teme umjetničke fotografije. Ona, na neki način, predstavlja spoj fotografskog i tiskarstva, ali ne treba zaboraviti i istaknuti njenu premoć uvjeravanja i prijemčljivost na čovjeka. Oči su povezane s mozgom, a mozak sa živčanim sustavom. Taj sustav šalje poruke u djeliću sekunde koje se filtriraju kroz svaku prošlu uspomenu i sadašnji osjećaj. Upravo zato emotivno proživljavamo Gafićeve fotografije. Njegovo iskustvo, koje je stekao gledajući i proživljavajući ratne patnje u Bosni, polučilo je iznimno svojstvo njegovim fotografijama te omogućilo da budu vjerna kopija ili prijepis stvarnog trenutka, interpretacija stvarnosti, ali istodobno i emotivni zapis i osobno

Zaista, likovi koje portretira Zijah Gafić su poput povorke heroja književnosti - Prometeja, Antigone, Galileja, Djevice Orleanske, Hamleta, Fausta, ali i majke Srebrenice koja je izgubila sinove i kćeri, muža braću i sestre, poput oca u Bagdadu koji je primoran pokopati svoga dvomjesečnog sina, poput onih čiji muk govori kroz slike i riječi i ostavlja neizbrisivi pečat na našoj duši.

svjedočanstvo– umijeće kojemu književnost odavna teži, ali koje nikad nije uspjela savladati u ovako doslovnom smislu.

Američki fotograf Hugh Hefner, osnivač i vlasnik Playboya, svojim fotografskim radom poručio je utopijsku uputu za sreću, zapravo održao je američku prodiku kako živjeti i život iskoristiti do maksimuma. Ne spominjem ovaj primjer uzalud. Zašto se diviti Gafićevim fotografijama? Zanijemiti pred izražajnošću muke koje donose, razumijeti one koji su umjesto sretnog života doživjeli smrt i bili prisiljeni kusati nesreću. Zaista, likovi koje portretira Zijah Gafić su poput povorke heroja književnosti- Prometeja, Antigone, Galileja, Djevice Orleanske, Hamleta, Fausta, ali i majke Srebrenice koja je izgubila sinove i kćeri, muža braću i sestre, poput oca u Bagdadu koji je primoran pokopati svoga dvomjesečnog sina, poput onih čiji muk govori kroz slike i riječi i ostavlja neizbrisivi pečat na našoj duši. Ti likovi, za razliku od onih koje portretira Hefner, imaju nešto zajedničko, što američke ideale življenja pretvaraju u jedno veliko ništa. Ovi likovi poručuju da si kriv onda kada si najneviniji i da je, u slučaju Zijaha Gafića, gubitak ujedno i spoznaja umjetničkog. Ništa nije odvratnije od onih fotografa i novinara koji bilježe i koriste tuđe životne uspjehe i događaje – pozitivne i negativne, gubitke ili dobitke, zdravlje ili bolest, rođenje ili smrt, svaki neminovni udarac sudbine kao puku informaciju, senzaciju i medijski spektakl. Takvi fotografi pokušavaju, kao svoga glavnog protivnika, izigrati sudbinu, nadmudriti je, prevariti, pobijediti, ne shvaćajući da sudbina nije ni burza, ni publika, ni politika, ni tržište, ni fatalna žena, ni još fatalnija bolest, nego čovjekov odnos prema sebi i svijetu, koji nije ni dobar ni zao, nego je takav kakav jest i zato je iznad mitske i lažne slike o uspješnom i naprednom Zapadu.

Aura njegovih slika nije samo značenje, ni koloristički efekt, ni logika koncepcije nego uz to i ultramikroskopski prikazane čestice znoja, daha, nevidljiva mentalna mreža povijesnih aktualija nakon 11. rujna. A onda, bit aure u njegovoj fotografiji čini i genetička jednorodnost i u isti čas apsolutnost totalitarne sakralnosti umjetničkog čina koji, konačno, ni u primisli nije izveden zato da se ikome dade i pokloni, a ponajmanje onima što sliku gutaju svojim pogledima željnim senzacije i pomodnosti.

Zijah Gafić se nije prepustio klišeju kada prikazuje osjećaje nemoći i otuđenosti, on nije započeo lažni novi život. Za njega ne postoji pragmatično u fotografiji. Koga briga za fotografije nasmijanih modnih modela, kome još to treba, kada nas fasciniraju i opijaju slike groznih mučnina, vrtoglavica, nepokretnosti, gubitka ravnoteže, koje nam je donio rat i kojima se prepuštamo i onda kada smo sve to preboljeli, kada smo stali na noge, kada smo ozdravili, jer više ne sudjelujemo u tom maču sudbine nego u obiteljskoj idili, i to ne samo zato što smo mazohisti, nego zato što je udar sudbine ujedno udar iz neba, udar onog Drugoga (dakle, Boga), a lažna tranzicijska idila u kojoj živimo je samo bijedno odleđivanje i produžetak naših prošlih trauma. Drugim riječima, nesreća je znak postojanja nečeg Višega, a sreća je samo plod male ljudske i zemaljske egzistencije nas samih. Upravo zato su patnje muslimana, bilo u Bosni, bilo u Iraku, bilo u Palestini, bilo u Afganistanu istovjetne, upravo zato one moraju biti u istom emotivnom obiteljskom albumu svakog muslimana, ali i onih koji zbog civilizacijskih i moralnih standarda s pažnjom iščitavaju Gafićevu fotografsku priču. Mnogobrojna priznanja koje je autor zasluženo dobio pokazuju da Zapad još uvijek nije obnevidio, da zna suosjećati s nesrećom i izolacijom onog "drugog". Oni koji se boje dramatičnosti i simbolike koja se može iščitati na licima Gafićevih slikovnih protagonista boje se gledati u oči sudbine. Ta stvorenja zaražena potragom za srećom, koju nam mediji redovno i uporno serviraju, uopće ne shvaćaju da zla sudbina ne vreba samo iz očiju Iračana, Afganistanaca, Bošnjaka, Palestinaca nego također iz mnogih drugih, odasvud, i da ju je zapravo uzaludno izbjegavati.

Fotografije Zijaha Gafića bliske su svakom muslimanu koji živi na Zapadu. Bliske su po slici otuđenosti i izolacije koje su vidljive kroz sve životne radosti i nesreće portretiranih likova. Njemački filozof Benjamin Franklin je među prvima osudio to, danas toliko slavljeno, širenje umjetnosti i kulture u narod, koje je vrlo brzo nabujalo do potpuno otuđujuće teze da zapravo nisu važni ni umjetnost ni narod nego komunikacija među njima što se dobro uklapa u prevladavajući globalno komunikološki imperijalizam današnje svakodnevice. Benjamin, naime, za odskočnu dasku svoje teze o auri umjetničkog fenomena, koju prevelika komunikativnost i turistička rasprodaja uništava, uzima podatak da su u srednjem vijeku crkvene i samostanske freske često pokrivali zastorima kako ih brojni vjernici i posjetitelji ne bi vidjeli jer bi im pogledi-

Nesreća je znak postojanja nečeg Višega, a sreća je samo plod male ljudske i zemaljske egzistencije nas samih. Upravo zato su patnje muslimana, bilo u Bosni, bilo u Iraku, bilo u Palestini, bilo u Afganistanu istovjetne, upravo zato one moraju biti u istom emotivnom obiteljskom albumu svakog muslimana, ali i onih koji zbog civilizacijskih i moralnih standarda s pažnjom iščitavaju Gafićevu fotografsku priču.

ma naštetili auru, a skidali su ih povodom svetkovina. Danas bi neki tupan sa Zapada taj običaj nazvao aristokratskim elitizmom. Što takav tupan vidi u Gafićevoj slici iz ciklusa muslimani New Yorka gdje muslimanke, nakon večere u jednom restoranu, klanjaju uz kip Marije i Isusa?

Gafić svojim fotografijama daje uvid u jedan intimni svijet muslimana koji žive kao manjina zarobljena u getu ili muslimana koji pate pod najezdom imperijalne zapadne mašte. Mladi fotograf skida zastor i otkriva nam jedan sakralni prostor ne prljajući njegovu intimnost.

Vjerojatno političku ili multikulturalnu poruku i vlastitu kroničnu odsutnost od problema i na kraju krajeva udaljenost od ljudskoga to jest otuđenost. Ono što je bitno istaći jest da Gafićeve fotografije, poput crkvenih freski iz srednjeg vijeka, skrivaju sakralnost svog tajnog subjekta, one pokazuju stid pred okom kamere, ali istom žele komunicirati sa središtima otuđujuće moći. Ta komunikacija nije bučna i senzacionalna, poput fotografije u dnevnom tisku, da bi ju cijenili, ona nas upućuje na smisao, originalnost, bogatstvo i kvalitetu unutarnjeg kreativnog čina.

Gafić svojim fotografijama daje uvid u jedan intimni svijet muslimana koji žive kao manjina zarobljena u getu ili muslimana koji pate pod najezdom imperijalne zapadne mašte. Mladi fotograf skida zastor i otkriva nam jedan sakralni prostor ne prljajući njegovu intimnost. On nam fotografijom prenosi skrivenu auru nadilazeći puku informaciju u slici i što je najvažnije, ne otuđuje se od otuđenih. Aura njegovih slika nije samo ni značenje, ni koloristički efekt, ni logika koncepcije nego uz to i ultramikroskopski prikazane čestice znoja, daha, nevidljiva mentalna mreža povijesnih aktualija nakon 11. rujna. A, onda, bit aure u njegovoj fotografiji čini i genetička jednorodnost i u isti čas apsolutnost totalitarne sakralnosti umjetničkog čina koji, konačno, ni u primisli nije izveden zato da se ikome dade i pokloni, a ponajmanje onima što sliku gutaju svojim pogledima željnim senzacije i pomodnosti. I kada nam predočuje stravične prizore, njegova fotografija odiše bliskošću, ljudskošću i dobro uočenim motivima koji životno komuniciraju te nas raznježuje toplinom svoga kolorita, ali ujedno nas i rastužuje. Njegova realistička poruka naprosto otkriva višeznačne poruke. Gafićeva fotografija naprosto ne krade i ne prodaje ljudska lica i njihove emocije, geste i grimase, poput televizije, te ih onda prodaje svim onima koji ih nemaju te na taj način postaje jedno veliko prodajno skladište rabljenih ljudskih lica i izraza, tjelesnih i verbalnih reakcija koji se posuđuju kao smoking ljudima na Zapadu. Zapadu se više sviđa da taj islamski smoking posudi uz skromnu proviziju, nego da ga kupi svojim stalnim suosjećanjem i nekim novim stavom, jer im više odgovara da ga ponekad posuđuju i sa sebe speru odgovornost.

Gafićeva umjetnost ne samo da vraća auru fotografiji i označava otpor u očuvanju islamske intime te prava na jednakovrijednost i supostojanje, nego brani elementarnog čovjeka i njegovu osjećajnost. Muslimani na Zapadu, kako nam i sugeriraju Gafićeve fotografije, osamljenici su primorani da se stalno brane i opravdavaju te shodno s tim i asimiliraju. Zapad je muslimanima, negdje manje negdje više, dao razna manjinska prava, ali oni i dalje frkću nosom i dalje ostaju osamljenici. Zašto? Prvo, zato što nisu lažni osamljenici, a, drugo zato što ih se promjena društvenog odnosa prema njima uopće ne tiče. Oni su i dalje na margini, prepušteni sebi i svojim svakodnevnim nevoljama. Muslimani na Zapadu su na taj način osigurali onu ravnodušnost postojanja, koja je uvjet za dublje istraživanje njihove egzistencije. Upravo to radi Zijah Gafić! Poručuje, nama koji gledamo, procjenjujemo i tretiramo, da muslimani, svojim vrijednostima, nemaju problem sa Zapadom nego Zapad ima problem s njima. Je li život Gafićevih likova tužan? Da li je grozno tim muslimanima? U početku, možda, ali su utonuli u svoju osamljeničku manjinsku rutinu i stekli onu definitivnu svijest da im je moguć samo takav život i nikakav drugačiji. A i mudrost nam govori da ni onaj suprotni, naizgled sretan život koji vodi Zapad, nije baš tako sjajan, nego pomračen raznim brigama i katkada jednako mračan poput onog kojega ponekad vode muslimani. Zapad prekasno počinje shvaćati u kolikoj mjeri je to islamsko osamljeništvo i izolacija pridonjela javljanju fundamentalizma i terorizma. Teroristi nam poručuju da žele umrijeti kada ne mogu ljudski živjeti, a ne kako Zapad misli, da žele umrijeti da bi bolje živjeli u društvu djevica u raju. Muslimani na Zapadu odaju izgled tragača, čekatelja, hodočasnika i ne traže društvo, nego još dublju osamu, kao što teški bolesnik više ne želi živjeti već želi umrijeti, to jest u kontekstu nekih Gafićevih fotografija to znači da su već za života umrli i sada se kreću među sjenama. Te sjene nose mahrame, turbane, klanjaju pet puta dnevno, vole se kao i svi drugi, jednako pate, a slikati ih znači prenijeti nam svijet koji traži da napokon progovori i živi životom kojega neće trebati oplakivati, svijet koji će biti toliko sretan, da će fotografirajući ga, on biti suvišan, nezanimljiv i nepotreban posao.

Muslimani na Zapadu, kako nam i sugeriraju Gafićeve fotografije, osamljenici su primorani da se stalno brane i opravdavaju te shodno s tim i asimiliraju. Zapad je muslimanima, negdje manje negdje više, dao razna manjinska prava, ali oni i dalje frkću nosom i dalje ostaju osamljenici. Zašto? Prvo, zato što nisu lažni osamljenici, a, drugo zato što ih se promjena društvenog odnosa prema njima uopće ne tiče. Oni su i dalje na margini, prepušteni sebi i svojim svakodnevnim nevoljama.

Aftermath ili u prijevodu epilog je projekat koji na nepretenciozan način pokušava da rasvjetli koje to okolnosti mogu dovesti jednu zemlju do doslovnog uništenja i kako ljudi preživljavaju unatoč svemu. Kao i ostali građani Sarajeva koji su preživjeli opsadu bio sam meta srpskih snajperista, ali i predmet medijskog cirkusa koji je okupirao moju zemlju. Zainteresovanost medija za neko dešavanje je proporcionalno nasilju koje prati to dešavanje, tako je Bosna, kao i mnoge druge nesretne zemlje nestala sa TV ekrana i novinskih naslovnica čim je i posljedna puška utihnula. Proteklih sedam godina sam posvetio upravo pričanju priča koje nezasluženo i neoprostivo brzo nestaju iz medijskog prostora. Na žalost postoji i previše zemalja koje su pratile bolno sličan uzorak nasilja, agresije, genocida i neuspješnih međunarodnih intervencija. Ovo je priča o tim zemljama.

Zijah Gafić

AFTERMATH

EPILOG

BOSNA, 2000.

BOSNA, 2001.

IRAK, 2003.

AFGANISTAN, 2006.

IRAK, 2003.

AFGANISTAN, 2006.

MUSLIMS OF NEW YORK

Izložba slika **Rikarda Larme**

Sarajevo: Opsada u 40 slika

Piše: **Vinko Šebrek**

Rikard Larma Rođen je u Zavidovićima, gradiću središnje Bosne, 2. travnja 1954. godine. Završio je Srednju školu fotografskog smjera i od tada cijeli život radi, uči, kreira, stvara, promiče, promovira i živi fotografiju. I u amaterskom i u profesionalnom radu bavio se mnogim oblastima i žanrovima fotografije. Kao fotoamater Rikard Larma je sudjelovao na brojnim žiriranim izložbama fotografije u zemlji i u svijetu, osvojivši vrijedne nagrade i priznanja. Bio je među najboljim fotoamaterima u BiH. Sudjelovao je na više kolektivnih izložbi, a priredio je petnaest samostalnih izložbi. Kao profesionalni fotograf u novinarstvu djeluje od svoje dvadesete godine, dakle od 1974., radeći u različitim izdanjima novinske kuće Oslobođenje iz Sarajeva, Sportskim novinama, Večernjim novinama, Oslobođenju, Venu, Svijetu, Asu, Orbisu, Arki, Sanu i dugim, za područja estrade, umjetnosti, obitelji, politike, biznisa. Početak i tijek rata u BiH, a posebno opsada Sarajeva, promijenile su mu život. Pretvorio se preko noći u ratnog fotoreportera domaćih tiskanih medija, a ubrzo i američke novinske agencije Associated Press. U tijeku opsade Sarajeva i rata u BiH napredovao do položaja zamjenika glavnog i odgovornog urednika magazina UNA, ratnog fotoreportera u američkoj novinskoj agenciji Associated Press. Udruženja novinara Bosne i Hercegovine proglasilo ga je Fotoreporterom godine za 1994. godinu. Godine 1997. životni i profesionalni put ga odvodi s pozicije menađera Assiociated Press – Foto-operacije, u Izrael, gdje ostaje šest godina, a onda se seli u SAD, u Philadelphiju.

Rat nikome nije brat, stara je poslovica utemeljena na krvavim iskustvima. Kada sam pregledavao fotografije Rikarda Larme – Sarajevo: opsada u 40 slika, kako bih priredio ovaj tekst, prisjetio sam se, kao sudionik hrvatskoga Domovinskog rata, svih ratnih dana, ratnih strahota koje smo tada proživljavali. Stoga sam Larmine fotografije doživio duboko emotivno. Namjerno naglašavam upravo tu dimenziju fotografija, zato jer su te slike nastale u vrijeme hladnokrvnih zločina, bezdušnih razaranja, tihih i bolnih umiranja i neutješne tuge. To su slike ne tako davne prošlosti, slike o jednom od najkrvavijih ratova u novijoj povijesti i o ljudima kojima je rat krojio okrutnu sudbinu, upravo onakvu kako nam to Larma svojim slikama predočava.

Premda sam Larma kaže da je bilijun malen broj za nakladu njegovih fotografija tiskanih o Sarajevu pod opsadom i o ratu u BiH, u domaćem i svjetskom tisku, njegovih četrdesetak fotografija na ovoj izložbi je dovoljno da se ponovno dožive i prožive strahotne slike rata. (Izložba je premijerno postavljena još u ratnim danima. Slike su bile izložene u Italiji, u humanitarnoj organizaciji u Vincenci, 1994. i Schiu 1995. godine.)

Ratovalo se oduvijek, a ratuje se nažalost i danas. Ali rat u Sarajevu, po svojoj specifičnosti, bio je naprosto nevjerojatan. Sarajevo nije bilo ratište, Sarajevo je bilo streljana! Sam grad bio je okružen i ograđen topovskom ogradom. Ležao je u dolini kao neka lijepa uspomena, koju se svakodnevno uništava. Sarajevo nisu razarali vojnici, jer oni tako ne ratuju. Sarajevo su uništavali zločinci, neljudi. U Sarajevo se nekad – napokon kao i sada – dolazilo među ljude, da se proživi nešto lijepo, prodivani i ponese kući, u bilo koji dio svijeta, kao drag životni doživljaj.

Za višegodišnjeg okruženja Sarajeva razvio se jedan drukčiji dolazak, neprimjeran čovjeku: ne u Sarajevo, nego nad Sarajevom, da ga se gađa iz svih oruđa i oružja. Nije to bilo gruvanje rukovođeno vojničkom logikom, sa smislom, bilo je to naprosto surovo razaranje i ubijanje radi razaranja i ubijanja. Nije se uvijek gađalo, iako je bilo svakodnevnih snajperskih pucnjeva, nego se pucalo iz mržnje i s namjerom da svaki metak pogodi neki cilj – čovjeka, kuću, drvo, minaret ili zvonik. Pucalo se iz objesti, s veseljem koje u takvim trenucima doživljavaju i proživljavaju samo oni koji su lišeni svake ljudske vrline.

Sve sam to ponovo proživljavao gledajući fotografije moga prijatelja Rikarda Larme koji je djelovao u tim najtežim danima svoga života i profesionalnoga rada i stvarao onu vrstu fotografske umjetnosti koja je imanentna najboljim fotografima i fotoreporterima: fotografije koje govore. I mnoge druge fotografije govore, pričaju svoje priče, pjevaju svoje pjesme, a Larmine fotografije kao da su prigrlile tradicionalni bosanski način pričanja. Sve su to oblici poetske proze Meše Selimovića, Ivana Lovrenovića, Mile Stojića, Nedžada Ibrišimovića, Ive Andrića, Branka Čopića, Josipa Mlakića, Igora Štiksa… Svaki, pa i najokrutniji fotografirani trenutak ističe lirsku profinjenost Larmine duše. Larmine fotografije prizivaju stihove Kamenog spavača Mehmedalije Maka Dizdara (Ima jedna zemlja, Bosna da oprostiš), za-

tim škrte poetske forme Antuna Branka Šimića, mudre i duhovne poruke Nikole Šopa, Marka Vešovića, Abdulaha Sidrana, Izeta Sarajlića, Anđelka Vuletića…

Larmine fotografije govore o svim užasima rata, o stradanju Sarajeva. U njegovim slikama prepoznat ćemo paniku, strah, smrt, ali nadasve hrabrost, dostojanstvo, ljubav. I život! Život i duh jednoga grada kojega ništa nije moglo ubiti. Jer za Larmu Sarajevo nisu samo spaljene i razorene kuće, nisu to puste i turobne ulice, uništena prometala, hoteli, velebne građevine, vjerske institucije… Sarajevo su ljudi! Ljudi u tom prostoru i neljudi izvan tog prostora koji su ga htjeli uništiti. Tu ljudskost, snagu, strpljenje i dostojanstvo, bez obzira na nacionalnu ili vjersku podijeljenost, prepoznajemo u Larminim fotografijama, u njegovoj umjetnosti. Kao posebnu vrijednost, u njegovim fotografijama prepoznajemo, pored vrhunskog informativnog i dokumentarnog, nadasve široki estetski i duboko literarno-filozofski opis ratne zbilje u Sarajevu i BiH.

Za Larmu se može reći da posjeduje zadivljujuću sposobnost izdvajanja onog bitnog iz stvarnosti, da tu realnost transformira u fotografije dubokog emotivnog naboja. Pritom ostaje vjeran svojim načelima: da pokaže ono što on, njegovo oko, njegova emocija vidi i otkriva, ono što mnogim promatračima promiče.

Dakako, ne zaboravljam dokumentarnu i povijesnu vrijednost Larminih fotografija. Ta dokumentarnost nastala je kao vjerodostojan svjedok vremena, kao rezultat istinitosti, neposrednosti, promišljenosti, i osviještenosti, jer

fotografije Rikarda Larme nisu dosad, a neće ni odsad, nikoga ostaviti ravnodušnim.

Rikard Larma pripada onoj plejadi bosanskohercegovačkih fotografa koja se popela na najviše stepenice u domaćoj i svjetskoj umjetničkoj, novinskoj i dokumentarnoj fotografiji. Kad govori o sebi, kaže da je on fotograf, fotoreporter i fotoamater istodobno; da je fotograf iz Sarajeva i iz Amerike, Bosanac i Hrvat. Njegov je govor simpatičan i karakterističan za pravu sarajevsku raju. Kada govori o fotografiji, govori o njezinoj vrijednosti, funkciji, o njezinom poslanstvu i ističe da je za njega life fotografija najvrednija i da se najviše cijeni u vrhunskom novinarstvu. Fotografija portreta ili akcijska fotografija je vrednija ako se ne primijeti fotografova prisutnost. To je vrhunac koji se baš ne primijećuje u svih autora. Za njega je temeljna odrednica fotografije moment, odlučujući trenutak zaustavljen u prepoznatljivome vremenu i u prepoznatljivom prostoru.

Cijeli rat u BiH Rikard Larma je bio ratni fotoreporter i izvjestitelj s ratnih poprišta, zgarišta, s mjesta s kojih je užas zločina bez trunka sućuti ostavljao ruševine i mrtve, nasumce ubijane ljude. Magazin UNA i američka novinska agencija Assiociated Press bili su punktovi njegova djelovanja, njegov portal o istini i zločinu nad Sarajevom i Sarajlijama otvoren svijetu. Njegove su fotografije svakodnevno prenosile velike novinske agencije i bile su objavljivane na naslovnicama najvećih svjetskih tiskovina. Objavljivane su u nakladama od stotina milijuna mnogih velikih američkih dnevnih novina i na stotine tisuća američkih lokalnih novina.

Bio je sretan zbog toga, jer je znao da će već drugi dan njegove fotografije biti u svjetskom tisku kao vjerodostojna informacija i dokument o tome što se događa u Sarajevu i BiH. Znao je da će biti otprintane u desetinama milijuna primjeraka, da će je vidjeti milijuni ljudi. Bio je ponosan što promiče istinu i stvara neprocijenjiv povijesni dokument za svoj narod, za svijet. Treba li reći da je pritom često riskirao aivot? Triput je bio ranjen (jedan geler još i danas nosi u nozi).

U Larminim fotografijama svijet je prepoznao vrsnog fotoreportera, fotografa, umjetnika, dokumentarista i novinara. Bio je u pravo vrijeme na pravom mjestu. Njegove

fotografije nisu bile samo ilustracija vijesti, komentara, članka. Njegove fotografije su postajale umjetnost vijesti. Mnogim njegovim fotografijama nije bio potreban opis, jer su same govorile. Te fotografije nemaju samo priču o tom jednom odlučujućem i neponovljenom trenutku, one sadrže autorsku crtu, stav, pečat autorskog izbora, dakle i intuiciju, talent, nadahnuće, mudru i promišljenu spoznaju o tome što njima želi reći, poručiti.

Prisječajući se tih dana, kaže da mu je najdraža uspomena – naslovna strana Nesweek magazina poslije prvog market masakra u Sarajevu. Sam kaže: "Prošao sam dosta i dan danas radim, i to baš na svakodnevici. Fotografiram ljude, sa strpljenjem. Na zadatku, kao fotograf, pokušavam se izgubiti u prostoru u kojem snimam, a objekt kojeg slikam mora se naviknuti na mene, da bude prirodan, barem što prirodniji. Ne, ne uspijeva mi to svaki put. Dakako, nisu sve fotografije u novinama vrhunske ali, održao sam se… Kao u ratno vrijeme u Sarajevu, po onoj staroj izreci živiš dok igraš. Dok fotografiram, opstajem! Sada u Americi imam studente na praksi kojima prenosim da cijene iskustvo, znanje, ali i intuiciju koju imaš ili nemaš." Larma i dalje stvara neponovljive fotografije, ali u tom stvaranju on istodobno uči. I dalje ćemo susretati Rikarda Larmu kao fotografa, fotoreportera, fotoamatera i

umjetnika. Nekako baš u ovo vrijeme priređuje novu izloabu – u SAD, u Philadelphiji. Predstavljat će svoje nove radove iz ciklusa "Slikanje svjetlom".

Na što me to podsjeća? Ah, da: "I reče Bog: Neka bude svjetlost". I bi fotografija, a u fotografiji, kao njezin neodvojivi dio – Rikard Larma.

Vinko Šebrek

Nenašminkana stvarnost patnje

Tekst s otvaranja izložbe, 2. rujna u galeriji "Foto kluba Zagreb"

Piše: **Senad Nanić**

Izložba ratnih fotografija Sarajeva, autora Rikarda Larme, postavljena u rujnu mjesecu u Foto klubu Zagreb, pred nas stavlja Sarajevo koje neposredno proživljava najgore trenutke svog postojanja. Larmine fotografije neposredno su svjedočanstvo patnji ljudi Sarajeva pod višegodišnjom opsadom. Ostajemo nijemi pred tim svjedočanstvom.

Ipak, postavlja se pitanje etičnosti fotografiranja ljudske patnje. No u Larminom slučaju za to pitanje nema mjesta. Dva su razloga tome. Larma je, naime, neposredan sudionik patnje svojih sugrađana. On nije foto izvjestitelj koji profesionalno izvršava s opasnog zadatka u nekoj stranoj i tuđoj ratnoj zoni ili zemlji. Larma nije u ovim fotografijama, i u ovome gradu, i s ovim ljudima, tek prolaznik precizna oka. Patnja ovih ljudi jest i njegova patnja, a to se tako snažno očitava iz fotografiranih prizora usporedimo li ih s drugim djelima tog žanra. Ljudi i prostori su na svakoj fotografiji kontekstualizirani nebrojenim slojevima. Njegova kontrolirana moć prepoznavanja skladne kompozicije, svjetlosti i oblika, govori o snažnoj i iskreno proživljenoj vještini u sudaru sa snažnom empatijom koja navire prema portretiranom čovjeku, a ne o eventualnoj distanciranosti profesionalno vještog oka.

Drugo, kao što je istakao Šebrek, fotografije su realistične i poetika empatije očitava se kroz neposrednu, nenašminkanu stvarnost patnje. Larmine fotografije ne zapadaju u moralne osude i u vrijednu naturalističku, "CSI-evsku" estetizaciju krvi, zla i boli. Realističnost njegova motiva dopušta svakom portretiranom licu prenijeti svoje dostojanstvo i nepovredivost u patnji. Zato ovaj opus jest idealan oblik ratnog foto izvjetiteljstva i iskreno pozdravljam odluku Foto kluba Zagreb što nas je na tako dostojanstven i neposredan, zapravo istinit način ponovo uveo u suštinu događaja koji moraju ostati dijelom naše svijesti kao građana svijeta.

Naglasio bih još "tajming" izložbe, iako će to nekome zazvučati pretjerano politički. No, dok smo pratili medijsku crnu sapunicu o odlasku u Haag opskurno i morbidno medijski dizajniranog lika, tobože dobroćudno alternativnog doktora Dabića, Larmine fotografije ruše taj brižno sagrađen pristup svojom ljepotom u istinoljubivošću svjesnog promatrača visokog emotivnog i moralnog naboja.

Amir Bukvić: "Djeca sa CNN-a"

Premijerna izvedba održana je 29.10.2008. u "Histrionskom domu" u Zagrebu u režiji Aide Bukvić

Piše: **Emsud Sinanović**

Amir Bukvić (rođen 1951.) glumac, redatelj i dramski pisac, u svakom području svog umjetničkog djelovanja ostavio je značajan, orginalan i prepoznatljiv znak za čije dekodiranje, naročito dramskih tekstova (A. Bukvić: "Drame", Svjetlost, Sarajevo 1991., "Aristotel u Bagdadu", Zagreb, KDBH, Zagreb., "Djeca sa CNN-a", KDBH, Zagreb, 2006.), je potrebno poznavanje i književnosti, i kazališta, i filma, i glazbe jer Bukvić stvara dramski tekst na jedva vidljivom pastišu, prvotno Dostojevskog ("Djeca sa CNN-a"), Shakespearea ("Stanovnici sna") te Becketta (dramska distopija "Homo novus" je inačica Beckettove apokaliptičke drame "Svršetak igre"), a vidljivi su i citati iz filma J. Tattija, J.L. Godarda, I. Bergmana.

Drama Djeca CNN-a se sastoji od 23 scene i 2 međuscene. Žanrovski je raznovrsna, jer to je za Dinu i Doru, glavne protagoniste drame, postapokalitička drama njihovih života i država Bosne i Hercegovine i Hrvatske za koje je nedavni rat bio neka vrsta apokalipse. Ona je i egzistencijalistička jer svatko od likova u otuđenosti, beznađu, strahu, kaosa nastoji ne toliko spoznati (rat im je ukazao na svu besmislenost iole razumskog postupka), koliko održati tubitak, opstanak u vremenu bez vremena (sat u kojem kazaljke ne rade eksplicite to sugerira) u mrtvom vremenu, i životnom prostoru koji nije privatni već javni. Za Dinu je to odmah vidljivo iz zanimanja smetlara koji javnu govornicu koristi kao privatni telefon, i Doru koja radi kao prostitutka u hotelu; konačno, to je topla, ljudska i nježna lirska drama o ljubavi i o stradanju dviju zemalja u ratu, o masakru u Vukovaru i Srebrenici (Nedavno je jedna srpska političarka izjavila da pokolj 8000 muških sposobnih za oplodnju nije genocid, već spontani masakr nekoliko mladića, iako genocid je svjesna namjera za ubijanjem). Bukvić ne piše bombastičnim, barokno domoljubnim stilom, već jednostavnom pričom o stradanju dvoje mladih čije su se slike vrtjele na američkoj tv postaji CNN-a, jer su ih zločinci, koji kao da se dive svom zločinu, sami snimili. Gorko ironično zvuče Dorine rečenice da ih je CNN spojio i njihovo druženje pretvorio u vječnu toplu ljubav, ljubav kao mogućnost izlaska iz kaosa nezaboravljanja i sjećanja na strahote rata, ljubav kao rupa iz nebitka u život u kojem je najvažnije ostati normalan, a velika dvojba Hamleta: "biti ili ne biti - to je pitanje", postaje dvojba u kojoj se odvija život i neživot, bitak i nebitak, a to je "imati i nemati." Seljak bez zemlje je bez svoje zbiljnosti kao, nažalost, i danas bez lipe neće procvasti život niti će doći Godot. Mogu li uopće imati smisao života ljudi koji ruju po kontenjerima ili koji skupljaju plastične bočice "jer gladan drob i na nebo laje."

Citiranjem samog naslova djela "Zločin i kazna" a naročito glavnog junaka Raskoljnikova, Bukvić želi ukazati na to da je život interesantniji, suštinski određeniji i od same literature pa tako literatura oponaša život, ali i život literaturu (slučaj Dine kad gospođi Šlik izgovara riječi "Gospođo, pozdravlja Vas Raskoljnikov"). Politika i rat su imanenti povijesti, a ubojice čak bez Raskoljnikovljeve ideje posvuda oko nas ubijaju i ne bivaju kažnjeni, jer svijet je vječito vraćanje istog.

Dino kojem je glavna odrednica da je radnik "Čistoće" koji nastoji zaboraviti ubojstvo oca i dvojice braće, i pored svog zla što ga je snašlo, i mada živi u vječitom strahu, oprezu, nije postao deprimiran, iako radi ponižavajući posao, jer bitno je preživjeti i ostati normalan. Dora je očigledna interpretatorica Sonje Marmeladove koja se prostuirajući žrtvuje da bi ona te njena uzeta majka i sestre preživjeli. Poslije katastrofe u Vukovaru Dora kao da je izgubila svaku osjećajnost jer joj ono "imati", borba za goli život, ne ostavljaju vremena za ljudske osjećaje, a čovjek bez osjećaja je životinja ili Nikita iz istoimene tv serije.

I tek kad susretne Dinu, koji također ima biljeg djeteta sa CNN-a (za vrijeme rata u BiH u Bosni je bila poznata crnohumorna kletva: "Dao bog da se na CNN-u vrtio"), ona kroz druženje i igru riječima, koje proizvode tipični Bukvićevski humor (značenje riječi "jebaji ga", prijevod je glumca Emira Hadžihafizbegovića u Sir Lora Plemenitić) želi da zaboravi ružno, uostalom, lijepo u životu joj nije ni bilo, pa su joj čak i udarci kao poljupci. Kroz igru značenja riječi Dora Dini pojašnjava mnoga pitanja u svezi zločina i neodgovornosti za neviđene masakre, o Americi koja "hvata" Mladića i koja manipulira cijelim svijetom, kao što je davno rekao američki filozof H.James: "Istina je ono što donosi profit, korist". Kao i manipulacija mafije s Nikitom koja je "obučena da ubije", jer su joj isprali mozak, ali

ostavili mali djelić svijesti, i kad Nikita ubija, misle da se bori za goli život.

Dora, kao svi zapadnjaci, ima predrasude o Bošnjacima i njihovom bosanskom jeziku te Dino izgovara jednu od najemotivnijih rečenica o statusu Bošnjaka kao izbjeglice, koji je toliko izgubljen u svijetu te dopušta da ga zovu: Turčinom, Hrvatom, loncem ali samo da ga ne razbiju. Prijatelj Fahro je jedina Dinina veza s Bosnom i on ga često zove na Dinin tobožnji javni telefon i podnosi izvještaj - što ima novo u Bosni. Gorko, veoma gorko, cijela Bosna je stala u jedan glas preko javne govornice. I Dorin i Dinin svjetonazor je isti: "Svijet je jeben". Čovjek ništa nije naučio, brzo je zaboravio stradanja te Dino ne može da vjeruje kako je nedavno poznata bošnjačka pjevačica sevdaha gostovala u Beogradu. Inače, u svijetu stradalnika "sevdah" olakša dušu kad je teško i svakako je metafora za Bosnu. Tako sevdalinka "Voljelo se dvoje mladih" ima funkciju razvijanja ašika (ljubavi) između Dine i Dore, ali je i Dinov motiv za pokušaj ubojstva mafijaškog Rusa kad mu Dora pjeva tu pjesmu. Pjesmu koju je Dino smatrao samo njihovom.

Dino je našao smirenje u vjeri; Dora mu donosi kasetu, snimku genocida u Srebrenici objavljenu na CNN-u. Gledajući kasetu cijelu noć prepoznaje sebe, oca i ubijenu braću i dolazi do zaključka da su Bošnjaci apsolutno mirni prije smaknuća i tad objašnjava Dori da im je Bog prije ubojstva uzeo duše da ne bi patili i, zato tolika mirnoća umjesto strahom izobličena lica. Potvrdu za svoju tezu Dino nalazi kod efendije u džamiji koji mu objasni da u Kur´anu postoji jedan ajet koji govori o istom, tj.da se ubojicama Isusa Krista (Ise a. s.) samo pričinilo da su ga ubili, jer je prije muke bio tako miran samo zato što mu je Bog uzeo dušu prije ubojstva i mučenja. Dakle, Bog postoji mada današnji svijet živi obožavajući novac (zlatno tele). Moral, obraz, poštenje i ljubav kao da su nestali i kao da je nastupilo vrijeme teze Ivana Karamazova: "Ako Bog ne postoji, onda je sve dopušteno". Vrijeme Smjerdjakovih i Raskoljnikovih, Karadžića, Mladića...

A novac će donijeti Godot, tj. mafijaš Rus.

Jedan od likova je i Gogo, nezavršeni akademski slikar i branitelj koji boluje od PTSP-a, a koji je ujedno i svodnik (Dinove tetke i Dore) kod kojeg je Rus naručio izložbu s temom: likovi iz romana Dostojevskog. Dora očekuje Rusa kao Godota. On, Gogo, je pak Godot za svoju baku, gospođu Šlik "jer obeča da će doći i nema ga ... pa nema! A moje vrijeme ističe... " Godot na kraju dolazi, no ni ovaj put suho drvo nije procvalo jer Rusu se nisu svidjele slike, Gogo se poslije opija i završava u Jankomiru, a Dino saznaje da je i Dora očekivala Godota, jer joj je bio ljubavnik. Poslije neuspjelog pokušaja ubojstva Rusa, Dino i Dora bježe na krov i dok mu Dora predlaže da pobjegnu u Sloveniju pa dalje u Europu, čuju se zvukovi sirene policijskih automobila. Za čitatelja drame to je dvojaki kraj koji je redateljica Aida Bukvić riješila kao u Beckettovim dramama apsurda.

Antologijska je scena u predstavi kad Dino pokušava popraviti sat, pokrenuti ga i tako dobiti novo vrijeme za dobivanje nove zbiljnosti. Isto je tako Dino metafora Isusa, kao stolar koji pravi okvire za Gogove slike. Toliko je dobar da se ljudima čini naivnim što je Amar Bukvić i pokretom, i gestom, i naročito maskom tako dobro "skinuo" dobrog Bošnjaka izgubljenog u svijetu, poraženog, ali nikad do kraja pobijeđenog, zahvaljujući urođenoj dobroti i razboritosti. Dora, koju je Iva Mihalić tako uvjerljivi odigrala (poput velikih glumaca J.Gabena, P.Vujsića, F. Šovagovića) metafora je Marije Magdalene. Branka Cvitković u dvustrukoj ulozi gospođe Šlik i Prolaznice, svojom je kajkavštinom izvrsno, no pomalo i stereotipno, dočarala zagrebački štih bivše bogatašice i skitnice. Da su veliki glumci i u malim ulogama izvrsni dokazao je Dražen Kuhn u ulozi slikara Gogoa.

U Glasu Mesuda Dedovića može se vidjeti cijelu Bosnu i čuti sevdalinku. Redateljica Aida Bukvić je vjerno slijedila dramski tekst (jedino je izostala Dinina frajerska vožnja biciklom, kao i njegovo vješanje o sat koje se doživljava kao autorov homage filmu "Praznični dan" J.Tattija. Doduše sat je bio previsoko postavljen da bi se taj prizor mogao izvesti) u njegovoj poetskoj inscenaciji i ostvarila predstavu u kojoj nema izrazito vanjskih napetih situacija, no, redateljica je veoma znalački prikazala duboku, tragičnu napetost u likovima drame, a posljedica je da se ona napeto gleda kao kakav psihološki triler. U oslikavanju scene vjerno je slijedila autorove opise, didaskalije, koji sami po sebi predstavljaju pjesmu u prozi, kao u primjeru korištenja listova breze koji imaju dvije funkcije - atribut su pejzaža, Dininog životnog prostora, botaničkog vrta, no svojom su blagom žutom bojom, s mirisom jeseni pocrtali i svu sjetnu liričnost samog ugođaja drame. Odabir legendarne skladbe iz 1972. koju izvode Dado Topić i grupa Time ("Za koji život treba da se rodim"), izrazito je uspješno, budući da tekst te pjesme sadržajno korespondira sa sadržajem i idejom same drame: mi nismo izabrali život, život je izabrao nas, mi nismo krivi što smo se rodili u doba Karađevićevih lešinara, no i pored sviju trauma, život moraš i trebaš osmisliti i živjeti. Kostimi su sukladni suvremenom vremenu i oni ga pocrtavaju kao i citiranje suvremenih redatelja Q.Tarantina, L. Bessona i pjevača Ede Majke čiji je tekst u službi samog sadržaja predstave, no dominantni instrumentalni glazbeni motivi suviše su lagani i revijalni da bi funkcionirali kao kontrapunkt predstave.

Dora, kao svi zapadnjaci, ima predrasude o Bošnjacima i njihovom bosanskom jeziku te Dino izgovara jednu od najemotivnijih rečenica o statusu Bošnjaka kao izbjeglice, koji je toliko izgubljen u svijetu te dopušta da ga zovu: Turčinom, Hrvatom, loncem, ali samo da ga ne razbiju

Lirizam i kozmička tragičnost glavnih junaka Dine i Dore u izvrsnoj su interpretaciji već spomenutih glumaca Amara Bukvića i Ive Mihalić, a tome pridonosi i suptilna režija. Sve su to znaci koji nam govore da je inscenacija Bukvićeve drame "Djeca sa CNN-a", objavljena prije dvije godine u KDBH "Preporod", itekako uspjela.

Zamamno preobilje tajni

Enes Halilović: "Listovi na vodi", Multinacionalni fond kulture (treće izdanje), Užice, 2008, str. 79

Piše: **Sead Begović**

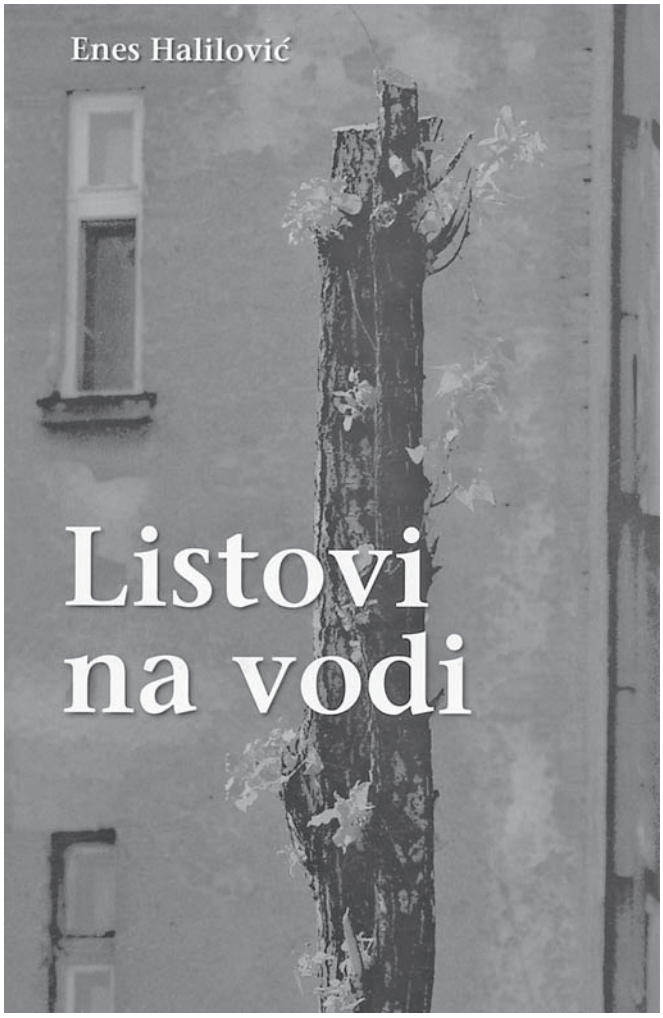

S ovim trećim izdanjem svoje treće knjige poezije pod naslovom "Listovi na vodi", Sandžaklija Enes Halilović podastire neobičnu konfiguraciju poetske svijesti. Ispirativne situacije vezane uz mitološke scene, povijest, porodicu, zavičaj i pojedine osobe, on vidi u sintaksično izlomljenoj perspektivi. Bez filozofične konfiguracije svijesti, pjesnik je na rubu dosjetljive anegdotalnosti i naracije te iako se osjeća dobro ulančan fragment, postojani model mišljenja smisaono je zaokružen u cjelini pjesme. Pjesnik je i kozmološki motritelj, što dokazuje cijeli niz pjesama ("Smokva i maslina i Gora sinajska", "Toga candida rimskog kandidata", "Imanje kraj Tibra", "Agamemnon", "O jednom putu u selu Hotkovu na poluostrvu Balkanu", "Pismo Plutarhu", "Odgonetka Hanibalovog skretanja", "Na vijest da je u Bagdadu ukraden najstariji srp", "Kartagina", "Paris") i mikro mislitelj čovjekove sudbe na relaciji rođenje - život - smrt. Unutar unaprijed zadanih vrijednosti (ponajčešće već u naslovu) Halilović uvijek nešto analitički prezentira i neizravno rekreira, kroz slike i situacije i što je važno, u svakom će pojedinačnom slučaju njegovati poruku oko nekog nepostojećeg značenja.

Njegove pjesme mogli bismo imenovati kao semantičke poetske dosjetke s klasičnim (virtuoznim) okretajem na kraju pjesme, odnosno, svođenja poetsko lapidarne priče na jasnu razinu spoznaje o cjelini, stoga nije riječ o zamršenom pjesništvu. Pjesnik otkriva dubinska i višeslojna otkrića na podlozi neke teme (stoga treba imati ključ za čitanje ove poezije) te iako nije enigmatik, ponudit će nekoliko mogućnosti koje će poslužiti kao preduvjet za odgonetavanje. Njegove pjesme pružaju veliko čitalačko (otkrivalačko) zadovoljstvo jer svaka od njih novi je iskustveni plan koji pjesnik dosljedno sprovodi putem tajanstvene naracije koja u sebi više skriva nego što otkriva. Ne mareći posebno za ritmičku organizaciju pjesme, Halilović zgušnjava svaki stih te će s rečenom lapidarnošću inzistirati na zamršenoj fabularnosti, a sva značenja za njega ostaju protočna i promjenjiva. Monolitna cjelina pjesme nikada nije upitna jer se teži osmišljavanju u svakoj rečenici (stihu), stoga će i sporadična fragmentarnost biti u službi do kraja izgrađene i projektirane pjesme. Dakle, nakana je pjesnikova da u svakom pjesmovnom elementu dosegne čvrsta značenja.

Snažni rezovi između pojedinih stihova i strofa neće zasmetati jedinstvu pjesme i čitalačkom iskustvu te iskonskoj pjesnikovoj potrebi za reinterpretacijom porodične, književne i svjetovne povijesti. Veliki sadržaji i velike teme zadobit će u ovoj poeziji svoj lucidni sažetak. Takvi se stihovi pišu uz veliku koncentraciju i usredotočenost na tematsko motivski materijal s kojim se operira. Zbog promjenjivosti perspektive smisaonosti neće se izgubiti točno određeno značenje. Tragat će se za povoljnim recepcijskim uvjetima, a da se ipak na kraju povežu svi komunikacijski kanali. Zbog intertekstualnih fragmenata učinit će nam se da Halilović montira pjesme, no, to je tek njegov prepoznatljivi postupak istraživanja koje se uglavnom bazira na uočavanju nekog apsurda s kojim se pjesnik potom sučeljava. Vrijednost i autonomiju ovih pjesama sačuvat će i pomalo pamfletistički stav spram rečene povijesti. Budući da svaka, pa i najbolja poezija, ostavlja stanovite praznine za nepredviđena otkrića, riječi istine i činjenice u ovoj poeziji nisu izravno dane, ali one bujaju u našim životima kao i u povijesti i u ovom slučaju ne prelaze u verbalnu komunikaciju već zadržavaju pojmovnu gustoću i zamamno preobilje tajni.

Husejn Alić

Lički muslimani

Iz "Narodne uzdanice", Kalendar za 1941. godinu, str. 97-106

Krajiški muslimani nastanjeni oko rijeke Une, te granične rijeke između Bosne i Hrvatske, odnosno između Krajine i Like, jesu većim dijelom ličkoga porijekla. Najveći dokaz tome jesu prezimena koja se nalaze u Lici kao i u Krajini. Mnoga prezimena u Krajini imaju svoje nesamo porijeklo u Lici, već se tačno zna i u kojem mjestu. Oni muslimani lički što vjeru promijeniše, ne učiniše to sa svojim prezimenom, nego se to i danas čuva i s ponosom ističe. Puna je Lika muslimanskih prezimena kao što su : Alagići, Aleškovići, Alići, Alivojvodići, Atlagići, Bakrači, Bašići, Begići, Bešići, Bosnići, Cepići, Čaići, Čustovići, Delalići, Dizdarevići, Đulići, Hasančehajići, Kasumovići, Kumalići, Kurtagići, Kolakovići, Komići, Muhići, Musići, Mušete, Nemčići, Osmanovići, Šabići, Šerići, Uzunlići itd. Ova se prezimena nalaze jednako na Udbini, Ribniku, Gospiću, Gračacu, Buniću, Raduću, Perušiću i Vrhovinama kao i u Kulen Vakufu, Bihaću, Bos. Krupi, Bos. Novom, Prijedoru, Kostajnici, i Dubici. To sve znaju braća i sa jedne i sa druge strane. Ko to ne vjeruje, neka obiđe Liku pa će se uvjeriti da je to istina, da to nije nikakvo historijsko nagađanje. Ličani i kao katolici i kao pravoslavni ili kao Hrvati i Srbi vole svoje muslimane. Oni su i danas prema nama prijateljski raspoloženi. Lika je davno ispala iz turskih ruku, ali muslimanu prolazniku kroz lička sela i gradove nije se nikad desila kakva nesreća, kakav napadaj, iako je Lika vazda puna vuka i hajduka. Siromašni muslimani iz pograničnih bosanskih mjesta idu u Liku sa tovarom na konju i u kolima punim žita, voća ili kakve druge robe i oni to slobodno prodaju po Lici, a da im niko i ne pomisli da rekne "tamo se Turčine". Ličani istina štuju svoje "Turke", znaju da su im to jednokrvna braća i mnogi otvoreno priznaju, da su njihovi stari bili muslimani. Krajišnici vole Ličane, a Ličani svoje Krajišnike, jer zaista jedni i drugi pripadaju jednome narodu. U prošlosti su se tukli i krv prolijevali u službi tuđe ideje, nametnute jednoj i drugoj strani. I Krajina i Lika spadaju zajedno u junačke krajeve, oni imaju istih dodirnih crta u sebi, oni su svi otvorena karaktera. Kad su se bili, junački su se bili, kad se vole, upravo se bratski vole. Nema podvala, Krajina Bihaćka ima zasluga velikih i za ostale muslimane Bosne i Hercegovine, jer je bila bedem kroz nekoliko vjekova, Nije badava narodni pjevač rekao za Krajinu :

"Ovaka je krvava Krajina ;
S krvi ručak, a s krvi večera,
Svak krvave žvače zalogaje
Nikad bjela danka za odmorka."

Naša braća u unutarnjosti Bosne mogla su se mirno razvijati i dizati tekije, džamije, banje, ostavljati vakufe, učiti na istoku visoke škole i zauzimati još više položaje, a Krajina je kroz to vrijeme sama čuvala granicu i krvavila.

Historijska je činjenica vrlo interesantna da su Turci osvojili Liku i Krbavu u vremenu od 1514. do 1528. godine, što znači da, je Lika prije došla u turske ruke nego današnja Krajina (bihaćki okrug). Krajina je još ostala u Hrvatskoj i bila opkoljena sa svih strana turskim tvrđavama. Gradovi krajiški između Une i Vrbasa bili su u rukama hrvatske vlastele: bana Ivana Karlovića, knezova Zrinjskih i Frankopana. Vlastela je sve uložila da spasi svoje gradove od turske najezde, ali nije u tom uspjela. I najzad su od 1538. pa do iza 1592. godine pale u turske ruke tadanje hrvatske utvrde; Dubica, Kostajnica, Novi, Stijena, Brekavica, Bušević, Bužim, Cazin, Izačić, Jezersko, Kladuša, Krupa, Mutnik, Ostrožac, Otoka, Peći, Podzvizd, Vranogroč, Ripač, Sokolac, Todorovo (Novi Grad), Tržac i najzad Bihać je pao 1592. godine. Bosnu su osvojili Turci 1463, a Bihać je pao u turske ruke 130 godine poslije pada Bosne.

Iako je Lika ranije došla pod tursku vlast, od 1514-1528. godine, ranije je i otišla iz turskih ruku. Turska je izgubila Liku 1689, što znači da je Lika bila u turskim rukama svega 160 godina. Opće nazadovanje tursko počinje od poraza turske vojske pod Bečom 1683. Tri godine poslije toga poraza izgubila je Turska Budim. To se tursko nazadovanje proteže dalje na Požegu i Zrinj dok najzad 1689 izgubi Liku i Krbavu, u kojoj nestade zadnjeg muslimana, jer je bilo pod silu ; "ili se krsti, ili bježi iz Like" u susjednu Bosnu.

Kako je u Lici glavnu ulogu igrala Udbina u kojoj je prema narodnoj pjesmi stanovao Lički Mustajbeg sa svojim junačkim drugovima to neće biti na odmet ako iznesemo pad Udbine kako to opisuje historik Lopašić u svome djelu "Dva hrvatska junak "Na 2. jula 1689. prešla je hrvatska vojska Pločanski klana stigla pred Udbinu i zametnula bitku sa Turcima. U gradu Udbinjskom, dosta čvrstu položajem i zidinama, sabralo se bilo do 500 najsrčanijih ličkih i krbavskih Turaka. Grad bi se bio jedva mogao jurišem zauzeti. U njem je bilo i dovoljno hrane; pa zato uvidjevši naši, da će najlakše grad predobiti, ako opkoljenike izmore žeđom, zatvore sva vrela, iz kojih su Turci vodu dobivali, Turci neprestano puškarahu iz grada. Hrvatska vojska zatvori grad sa svih strana te začepi i zasmrdi vrela oko grada koliko je to bilo više moguće. Već na 17 jula bila na Udbini toliko oskudica vode, da su opkoljeni mijesili kruh pogače samo krvlju zaklane živine. Toliko je Turke žeda morila, da su bili napokon prisiljeni ponuditi predaju grada". Padom Udbine, najveće utvrde tadašnjeg vremena, nestade zadnjeg muslimana iz Like, koji se rasijaše po susjednoj Krajini goli bosi, bez ognjišta, bez pare dinara napustivši svoje domove svoje zemlje i svoje blago samo da očuvaju svoju uzvišenu islamsku vjeru. To ih je jedino vodilo da očuvaju vjeru i da dođu u zajednicu sa svojim suvjernicima, pa makar kao goli prosjaci Bog daje nafaku svome robu, i u toj vjeri ostavili su sve svoje a mnogi braću, sestre i najbliže rođake, samo da spa-

se dušu i obraz, te najveće svetinje svakoga naroda. Oni su se spasili dolaskom u nove krajeve i izliječili su materijalne gubitke novim radom i štednjom. Od tada je prohujalo punih 250 godina i svak se zadovoljio i pomirio svojom sudbinom. Niko nije više dirao jedan u drugoga, jedino je ostala tradicija kod jednih i drugih da su bili jedno i da jedno nisu više. Dijeli ih vjera. Dijelila ih je dugovremeno i država, pa nisu ni podržavali između sebe nikakvih veza. Mi iz Krajine znamo odakle smo, a i oni u Lici znaju da imaju svojih "rodaka" u Bosni i ništa više.

Kako sam sām potomak ličkih izbjeglica i kako se uvijek kod nas u porodici znalo da smo došli iz Gospića preko Zelinovca u Kulen Vakuf, to je meni konačno bilo suđeno da iz Zagreba ličkom prugom dodem 27. jula 1940. i da vidim Gospić, svoje staro ognjište i da posjetim Aliće. Budačka ulica u Gospiću ima devet punih kuća sve samih Alića. Većinom su po zanimanju težaci, a ima ih po državnim službama i zanatima, Nikakve sličnosti nisam našao u fizionomiji. Dva i po vijeka učinila su svoje. Dočekali su me srdačno i milo im je bilo što su me vidjeli u svojoj sredini. Sjedili smo u kući Nikole Alića i razgovarali o svemu. On je čuo za nas. Ima mnogo djece i bavi se težaklukom. Ima 80 dana oranja zemlje. Kuća mu je vrlo čista i uredna, a on jako razgovoran i veoma bistar i nadaren čovjek. Mnogo su politički prepatili. Svi su Mačekove pristaše, svi su Hrvati, svi su katolici, Pri sastanku našem sam mislio na historiju i njenu moć djelovanja Upravo ganutljivo smo se oprostili i ponovno jedan drugom rekli: "Zbogom!" Meni je bila mirna savjest da sam ispunio svoju staru želju što sam vidio staru postojbinu svoje porodice, što sam vidio ognjište na kojem se vatra nije utrnula od našeg rastanka prije 250 godina, Dužan sam i ovom zgodom izraziti svoju duboku zahvalnost g. dru Ferdi Grospiću, penz. županijskom fiziku, koji me od srca dočekao u svome domu i s njim sam u društvu išao u Budačku ulicu.

Iz Gospića sam produžio ličkom željeznicom do Zrmanje, a odavle preko Donjeg Lapca došao sam u svoj rodni Kulen Vekuf sa željom da još vidim opjevanu Udbinu, koja je daleko od Kulen Vakufa svega 40 km. Ma da je Udbina tako blizu mome rodnome mjestu, ma da sam odavno imao želju vidjeti taj gordi grad, to mi bi suđeno na 2. augusta 1940. dakle na sam Aliđun, da dođem na Udbinu i da je vidim svojim očima. Bio sam neobično ushićen prirodnim ljepotama ovoga grada. Put preko Donjeg Lapca kroz Kuk planinu je dosta težak i ima mnogo serpentina. Ova je planina stvorena za hajduke da dočekuju prolaznike i stoga se počesto i jave tu.

Kad sam se približavao Udbini srce mi je igralo od radosti što sam doživio da vidim ovaj opjevani kraj, čija pjesma i sad bodri i hrabri i održava u borbenom stavu naše Krajišnike, koji su i danas još oduševljeni svojim junacima Ličkim Mustajbegom, Hrnjicom Mujom i Talom Ličaninom. Narodni pjevači još uvijek opjevaju uz šargiju djela ličkih junaka, a ostali ih slušaju na sijelima s najvećim mirom i napetošću kako će se koja bitka završiti, ko će koga izbaviti iz dugogodišnjeg sužanjstva, ko će oteti kćerku ili sestru kojeg susjednog bana. Milo mi je bilo da sam vidio svojim očima glavni centar ličkih događaja, da sam vidio rezidenciju Ličkog Mustajbega i kulu udbinskih dizdara, koja i sad prilično uščuvana stoji i odoljava i vremenu (zemanu) i vjetru i oluji. Ona još jedino čuva uspomenu na ove naše heroje, na ove naše divjunake. Davno sam vidio Mujinu Kladušu, još davnije Talinu Basaču u Orašcu, pokraj Kulen Vakufa, a eto konačno vidjeh i Mustajbegovu Udbinu. Makar Lika bila siromašna, makar najviše obilovala kršem i kamenom ljutcom, ali zato u njoj mogu da žive ljudi tvrdi kao što je tvrd njihov kamen ljutac, a oštri kao što im je oštar zrak, oštra voda, oštra zemlja, oštar vjetar i najzad oštro sunce. Na Ličanima se najbolje vidi kako su ljudi zaista ovisni o klimatskim prilikama.

Udbina leži na jednoj visoravni od 860 m nadmorske visine i nigdje u životu ne vidjeh tako zračnog mjesta. Nad Udbinom se uzdiže jedno brdo navrh kojeg počiva tvrđava, dosta dobro uščuvana, u kojoj su stolovali udbinski dizdari, a Udbinjani je zovu imenom "Kulina". Na podnožju brda na kojem leži kulina nalazi se crkva, koja je podignuta upravo na razvalinama kule Ličkog Mustajbega, tako da od kule nema više nikakva traga. U blizini se nalazi Ogrošovića gaj. Čim to čovjek gleda i promatra s najvećom znatiželjnošću odmah se sjeća početka svih ličkih pjesama, kako sjede i zabavljaju se Udbinjani:

"U begluku ličkog Mustajbega
Uvrh stola sjedi Mustajbeže,
Do njeg sjedi gazi Ćejvanaga,
Pa do njega Glumac Osmanaga,
A do njega Grdan Mustafaga,
Do njeg sjedi Kozlić Huremaga,
A do njega Dizdarević Meho itd."

Kad smo se popeli na Kulinu, takav je jak vjetar duhao, makar' to bio i Aliđun, da smo se bojali da nas kuda ne odnese. Sa Kuline se daleko vidi cijelo Krbavsko Polje, ravno kao dlan, a okruglo kao tevsija. Posred polja vijuga se kao zmija rijeka Krbava, koja je kao ponornica u to doba bila i

U gradu Udbinjskom, dosta čvrstu položajem i zidinama, sabralo se bilo do 500 najsrčanijih ličkih i krbavskih Turaka. Grad bi se bio jedva mogao jurišem zauzeti. U njem je bilo i dovoljno hrane; pa zato uvidjevši naši, da će najlakše grad predobiti, ako opkoljenike izmore žeđom, zatvore sva vrela, iz kojih su Turci vodu dobivali, Turci neprestano puškarahu iz grada. Hrvatska vojska zatvori grad sa svih strana te začepi i zasmrdi vrela oko grada koliko je to bilo više moguće. Već na 17 jula bila na Udbini toliko oskudica vode, da su opkoljeni mijesili kruh pogače samo krvlju zaklane živine.

zasušila. Gledajući dugo po Krbavskom polju, leglo mi je tek u glavu dra se iz kule Ličkog Mustajbega a pogotovo sa Kuline mogao i bez durbina vidjeti u velikoj udaljenosti junak kako se preko polja primiče Ličkoga Kuli na svome malinu, alatu, doratu, putalju i kulašu. Ime svakoga junaka usko je vezano i s njegovim konjem bez kojeg ne može biti vojevanja, jer je to bilo jedino saobraćajno sredstvo.

"Najprvi je Grdanović Suljo
Na jagrzu ko na gorskam vuku,
Za njim Pločić Bećir na alatu
Na alatu alabašakastu (žutoglavu),
Za njim Vrčić na klepanu Ibro
Za njim Nakić Omer na doratu,
Za Omerom Vasiljević Huse.
Za njim Đulić na konju pukalju itd."

Kako je Tale najpopularniji od svih junaka, to ga je narodni pjevač ovako okitio:

"Žuto kljuse, ljudurina gruba,
A na njemu loše odijelo,
Kroz čizme mu propanule pete,
Kroz čakšire ispala koljena,
Kroz dolamu lopatice vire,
A kroz kapu perčin ispanuo,
Na kulašu uzde ni julara,
Đavo odn'o, sedla ni samara."

Ni na moru nisam vidio čišćega, svjetlijega i prozirnijega zraka. Mnogo se vidi u daljinu. Sa kuline se lako vide sva sela što su se poredala po obodnici Krbavakog Polja ovim redom: Visuć, Sarajevo, Selišće, Podudbina, Jošani, Rebić, Mekinja, Brdo Vejnovića, Pišać, Svračkovo Selo, Podlapac, Breštani, Brdo Momčilovac, Ćajluk, Kurjak, Srednja Gora, Komić, Poljice, Klapavice, Andić, Krčhana i Mutilić.

Udbina je raskrsnica puteva, koji vode na razne strane: jedan put ide u Korenicu, Plitvice i Karlovac, drugi na Bunić, Podlapac i Gospić, treći na Medak, Gospić i Gračac, četvrti po kome smo mi došli u Donji Lapac, odatle desno u Kulen Vakuf, a lijevo u Bihać i peti put u Bruvno i Gračac. Ovo su sve dobri putevi. Pjesma pjeva put od Udbine do Kladuše:

"Dot'e eno Doratagić Ibre
On prolazi Liku i Krbavu
Pa dolazi Gori Plješivici.
Plješivicu goru premetnuo
Na Zavalje, više Bišća bjela,
Iznad Bišća pakraj Izačića,
Do Tršca je satjaro kulaša,
Tržac prođe, upravi Kladuši."

Na Udbini žive izmiješani katolici i pravoslavni. Lijepo je mene i moje prijatelje g g. ing. V. Petronijevića i H. Zelića pogostio i dočekao u svom domu ugledni udbinjski trgovac Sava Čvorak i pričao o današnjem stanju na Udbini. Još se nisu utrnule vatre u udbinskim porodicama : Mušeta, Alagića, Kovačevića, Osmanovića, Buljića i Bakrača. Ove su porodice katoličke vjere na Udbini, a njihovi plemenštaci su muslimani u Krajini.

Glavnu ulogu igrao je Lički Mustajbeg. On je bio apsolutni gospodar, kojeg su voljeli i slušali njegovi ajani, age i bajraktari i uvijek se odazivali u svako doba njegovu pozivu na vojnu. Po Lopašića navodu, age i bajraktari imali su po nekoliko kuća kmetova - krštene raje. Nad rajom bijahu knezovi kao povjerenici i pouzdanici spahijski. I raja je često ratovala i četovala i imala je svoje zapovjednike. Stjepan Maljković je uz UskokRadovana bio desna ruka Mustajbegova. Age su imale plaću od cara. Kad bi trebalo vojsku podići Mustajbeg bi pozvao prvake ličke kako to i pjesma opjeva :

"A Mustajbeg ustavi Goluba,
On ustavi udbinjske ajane,
A ajani ustaviše vojsku,
Pa stadoše jedan do drugoga,
Bajraktari jedan uz drugoga,
A sve braća jedan kraj drugoga:
Najpri stade sedam Memičića
Do njih stade sedam Kozličića
Do njih stade sedam Kurtagića
Do njih stade sedam Vraničića
Do njih stade osam Kumalića" . . . itd.

Ako bi bitka bila zamašnija, još bi pored ličkih prvaka pozvao u pomoć susjedne prvake iz Livna, Bišća, Knina, Vrlike, Glamoča. Krupe, Kostajnice, Vrane i Skradina. Pjesme govore o 64 grada u Lici; ali sam glavne spomenuo na početku ove radnje.

Mustajbeg kao glava od sve Like i Krbave vodio je računa o svim događajima, o svim bitkama i o svim sužnjevima što se nalaziše u sužanjstvu kod susjednih banova. Kad je tako došao Čengić Alibeg u ruke bana Zadranina, tad mu ban dovikuje u najvećoj srdžbi :

Zovi meni Juru tamničara
Nek ponese od tamnice ključe,
U kojoj je četerest aršina,
U kojoj je voda do koljena,
Đe plivaju zmije i akrepi,
Na dno ću ga vrći u tamnicu
Ev' mu vjera zadarskoga bana
Da mu živu izlazenja nema,
Vidjet sunca ni mjeseca neće
Već mu mrtvu kosti pokupiti
Pa ća mu ih u havanu stući
Te prosuti u debelo more…"

Na koncu valja istaći, ma da su lički junaci raspolagali divovskom snagom, ma da su se između sebe pazili kao braća i ma da su bili spremni da ginu jedan za drugoga, pored svih tih odlika gubitkom Like nestalo je onaj čas zadnjeg muslimana. Sudbina ličkih muslimana, slična kasnijoj sudbini užičkih muslimana, neka bude u sjećanju svemu našem i današnjem i budućem naraštaju. Bilo je muslimana i u Lici i u Šumadiji, ali ih tamo više nema. Valjevci, Biogradlije, Užičani, Kučukalići i drugi to također dobro znaju Danas se svi nalazimo u našoj Bosni i Hercegovini i nastojmo da se tu bolje osiguramo, da se bratski slažemo, volimo i pomažemo. Sjetimo se naše prošlosti pa udesimo i svoju sadašnjost da što bolje osiguramo našu budućnost. Naši su djedovi prolili potoke krvi za ove zemlje i mi kao njihovi pravi potomci gledajmo da se pokažemo da smo dostojni i da smo pravi nasljednici svojih djedova div-junaka. Nemojmo ni mi biti kukavice, odrodi i izdajnici.

Musa, prevoditelj turske poezije

Zija-paša: Nekolioko kitica iz Terkib-benda (preveo Musa Ćazim Ćatić) Gajret, 1912, br. 11 i 12, str. 166-167.

Musa Ćazim Ćatić (1878. – 1915.)

Pravilo je da slabiji
Od jačega mre i strada –
Svud: na zemlji, moru, zraku
Ta vječita borba vlada

Ljudski rod će do sudnjega dana
Slavit ime junaka onoga,
Što žrtvuje sebe na braniku
Svog naroda i plemena svoga.

Bože, Bože! Zar se sjetit neće
Grobnih muka i podzemnog stanja
Zulumćati kleti što no gaze
Zemlji lice, a bez smilovanja!

Ko sad sluša tužbe nevoljnika
I vapaje srdašca im bona
Taj je stoput zlobniji i gori
Od Šedada i od Faraona.

Onaj, koji u našem vjeku
Pram dohotku trošak udešava,
Ili mora zločine izvodit'
Ili štedit ko škrtica prava.

Što ko radi – zlo il dobro bilo –
Sebi radi na štetu il hasnu;
Grješni otac ne bude li kažnjen,
Djeca će mu baštiniti kaznu

Ja se nebu, o Zija osvetih
Svog jezika oštrijem handžarom;
Nek je rahmet mom dobrome piru,
Pjesničkome učitelju starom!

Dok uzdasi potištenih
U nebu se viju gori –
Kad će, Bože, tvoja pravda
Da tirane u prah stvori!?..

Čvrsto stani na put pravde
I dobrog se boj Alaha,
Da zaklonjen vječno budeš
Od molenja i od straha.

Znaj, da nikad neznalica
Ne mož' trpit učenjaka –
Ta od svjetla miš slijepi
U praznine bježi mraka…

Oni, koji riječima
Sve uredbe svjetu daju,
U vlastitoj svojoj kući
Red uvijek zapuštaju.

Djela - ljudska zrcala su,
Na riječi ne gleda se –
Kolko čija pamet vrijedi
To u djelu ogleda se…

Kako li se ponizuješ,
O svadljivi griješniče
Za groš, za dva u sramoti
Proći će ti cjelo žiće.

Haj, prokletstvo onom blagu,
Što ga čovjek u džep stjera!
Ako mu je sredstvo bilo
Ponos, obraz, ili vjera…

Katkad robu abisinjskom
Prijestolje sreća pruži
A pregača katkad jedna
Dahakovo carstvo sruši!

Na pošljetku tužan mora
Tiraniji žrtvom biti –
Jer kuća se porušena
Mora jednom razoriti.

Šta je uzrok tvom kočenju,
Zar vezirski čin i slava?
Ta misliš li apsolutno
Ovlaštena da si glava!?

O ti što se dičiš carstvom
Tek dan jedan ovog sv'jeta
Zar je svijet zate stvoren,
Zar je tvoja volja sveta?!..

Znaj da nikad nitkoviću neće
Uniforma čast i plemstvo dati,
Na magarca zlatno sedlo metni,
On će opet magarac ostati.

Velikašu visokoga čina
Zar da zakon spas i sreću nudi –
I zar zakon tek je stvoren zato,
Da slabome i nejakom sudi!?..

Onim, koji milijune kradu
Čast i slava bivaju sve veće,
Ko s' ogrješi o nekoliko groša,
Taj u teške okove se meće…

Izdavačka kuća V.B.Z. predstavlja posebnu ponudu samo za čitatelje BEHARA
Biblioteka Historijska čitanka MILJENKA JERGOVIĆA i nova knjiga poezije Ervina Jahića

v|b|z ZAGREB

Razorna poetska kritika novog kolonijalizma i globalnog imperijalizma

Neopozivo naručujem:

Ervin Jahić: **Kristali Afganistana**
Puna cijena: **90,00 kn** sada: 72,00 kn komada ☐☐

Ispunjenu narudžbenicu pošaljite na: V.B.Z., Goranska 12, 10010 Zagreb ili na fax: 01 6235 418 i e-mail: prodaja@vbz.hr

Naručene knjige plaćate poštaru prilikom preuzimanja pošiljke. Troškovi poštarine nisu uračunati.

NARUDŽBENICA -20% samo za čitatelje Behara

Peter W. Galbraith: **Kraj Iraka**
Puna cijena: **140,00 kn** • sada: 112,00 kn komada ☐☐

Teofil Pančić: **Famoznih 400 kilometara**
Puna cijena: **100,00 kn** • sada: 80,00 kn komada ☐☐

S. Gudžević: **Noćno putovanje Poslanika Muhameda**
Puna cijena: **220,00 kn** • sada: 176,00 kn komada ☐☐

Muharem Bazdulj: **Heroes**
Puna cijena: **80,00 kn** • sada: 64,00 kn komada ☐☐

M. Stojić: **Priznanje – izabrane stare i nove pjesme**
Puna cijena: **150,00 kn** • sada: 120,00 kn komada ☐☐

Günter Grass: **Dok ljuštim luk**
Puna cijena: **180,00 kn** • sada: 144,00 kn komada ☐☐

M. Kodrić: **Bazar kaligrafa** – antologija suvremene iranske kratke priče
Puna cijena: **140,00 kn** • sada: 112,00 kn komada ☐☐

Vladimir Bartol: **Alamut**
Puna cijena: **185,00 kn** •ada: 148,00 kn komada ☐☐

Edward W. Said: **Od Osla do Iraka**
Puna cijena: **160,00 kn** • sada: 128,00 kn komada ☐☐

Aleksandar Zograf: **Tušta i tma**
Puna cijena: **95,00 kn** • sada: 76,00 kn komada ☐☐

Esad Duraković: **Tisuću i jedna noć**
Puna cijena: **150,00 kn** • sada: 120,00 kn komada ☐☐

Raymond Carver: **Kratki rezovi**
Puna cijena: **130,00 kn** • sada: 104,00 kn komada ☐☐

Derviš Sušić: **Hodža strah**
Puna cijena: **150,00 kn** • sada: 120,00 kn komada ☐☐

NARUDŽBENICA
Ime i prezime: _____
Ulica i kućni broj: _____
Mjesto: _____
Telefonski kontakt: _____
Narudžbenicu pošaljite na: V.B.Z., Goranska 12, 10010 Zagreb ili na fax: 01 6235 418 i e-mail: prodaja@vbz.hr

BOSNA

Šemsi Tankoviću

Ti nisi više san
Ti si suza iz sna
Bossanium moja
Bossnium moja
Bolna mi ne bila.

Ti privjesak ničiji nisi.
Ni čest. Ni prćija.
Bosna si bila.
Bosna ćeš biti.
Bosna bosanska sva.

Osvajača tvojih silnih
Tko više i imena zna?
A ti si i dalje
Bossana moja
Bosna bosanska sva.

Bisseno, Bosseno,
Bosno moja,
Tko te svojatao ne bi
Kad su i voda i ptica
I cvijet
Bivak našli u tebi.

Živjet će za tebe
Bošnjak tvoj
Ma bila pod noktima sva
Da nikada više
Bolna mi ne budeš
Suzo moja iz sna.

Enes Kišević

ISSN 1330-5182
9 771330 518008

KDBH "PREPOROD"